

ISSN 3135-4203
2026/№1(1)

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ДАНҒАРА

Бахши илмҳои филологӣ

2026. № 1 (1)

ВЕСТНИК

ДАНГАРИНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО

УНИВЕРСИТЕТА

Серия филологических наук

2026. № 1 (1)

BULLETIN

OF DANGARA STATE UNIVERSITY

Series of Philological Sciences

2026. No 1 (1)

www.vestnik.dsu.tj

№ 1 (1)

Данғара – 2026

**ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ДАНҒАРА
БАҲШИ ИЛМҲОИ ФИЛОЛОҒӢ**

*Маҷалла соли 2015 таъсис ёфта, дар як сол 4 шумора ба нашр расонда мешавад.
ISSN 3135-4203*

Сармуҳаррири маҷалла:

Хайрзода Ш.Қ. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор,
ректори МДТ Донишгоҳи давлатии Данғара.

Муовини сармуҳаррир:

Олимзода Р.А. – номзади илмҳои химия, дотсент, муовини ректор
оид ба илми Донишгоҳи давлатии Данғара.

Муҳаррири техникӣ:

Абдуев Э. С. – номзади илмҳои филологӣ, дотсент, Донишгоҳи давлатии Данғара.

Муассиси маҷалла:

*МДТ Донишгоҳи
давлатии Данғара*

*Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон № 40 6/МЧ-97
аз 09 апрели соли 2025 ба қайд
гирифта шудааст*

*Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ
ва англисӣ нашр мегардад.*

*Матни нурраи маводи чошуда дар
сомонаи расмӣ маҷалла
(vestnik.dsu.tj) ҷойгир карда
шудааст.*

*Дар маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои
илмҳои зерин нашр карда мешаванд:*

10.01.00– Адабиётшиносӣ

10.02.00 – Забоншиносӣ

Сомонаи маҷалла: vestnik.dsu.tj

Е-mail: vestnik@dsu.tj

Тел: (833 12)22802

*Паёми Донишгоҳи давлатии
Данғара – 2026. № 1 (1).*

Ҳайати таҳририя:

10.01.00– Адабиётшиносӣ

Саидҷаъфаров Озод Шоҳвалиевич – доктори
илмҳои филологӣ, профессор, (ДДД);

Асоода Ҳотам Раҷаб – доктори илмҳои филологӣ,
профессор, (ДДД);

Ғаффорзода Шоҳрух Ҳабибулло – доктори илмҳои
филологӣ, (ДДД);

Давлатов Умаралӣ Мирзоалиевич – номзади
илмҳои филологӣ, дотсент, (ДМТ);

Усмониён Нозила Усмон – номзади илмҳои
филологӣ, дотсент, (ДДД);

Шаробова Маҳбуба Қурбонмуродовна – номзади
илмҳои филологӣ, дотсент, (ДДД).

10.02.00 – Забоншиносӣ

Кабиров Шаҳбоз – доктори илмҳои филологӣ,
профессор, (ДМТ);

Дустзода Ҳамроҳхон Ҷумъа – доктори илмҳои
филологӣ, дотсент, (ДМТ);

Ғаффоров Абдушукур Одинашоевич – доктори
илмҳои филологӣ, профессор, (ДМТ);

Қурбонов Содик Ҳамроқулович – доктори
илмҳои филологӣ, профессор, (ДМТ);

Қодиров Дилшод Сайдаллоевич – номзади
илмҳои филологӣ, дотсент, (ДДХ ба номи
М.Назаршоев);

Раҳмоналиев Ҷовидон Худоёрович – номзади
илмҳои филологӣ, дотсент, (ДДД);

**ВЕСТНИК ДАНГАРИНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК**

Журнал основан в 2015 году, выпускается 4 номера в год.

ISSN 3135-4203

Главный редактор

Хайрзода Ш.К. – доктор экономических наук, профессор,
ректор ГОУ Дангаринского государственного университета.

Зам.глав. редактора

Олимзода Р.А. – кандидат химических наук, доцент, проректор по науке Дангаринского государственного университета.

Технический редактор:

Абдуев Э. С. – кандидат филологических наук, доцент, Дангаринский государственный университет.

Учредитель журнала:

*ГОУ Дангаринский
государственный университет*

*Журнал зарегистрирован в
Министерстве культуры
Республики Таджикистан
Свидетельство № 406/МЧ-97
от 09 апреля 2025 года*

*Журнал издается на таджикском,
русском и английском языках.*

*Полный текст опубликованного
материала доступен на официальном
сайте журнала (vestnik.dsu.tj)*

*В журнале печатаются научные
статьи по следующим отраслям:*

10.01.00 – Литературоведение

10.02.00 – Языкознание

Сайт журнала: vestnik.dsu.tj

E-mail: vestnik@dsu.tj

Тел: (833 12) 22802

*Вестник Дангаринского
государственного
университета – 2026. № 1 (1).*

Члены редколлегии:

10.01.00 – Литературоведение

Саиджафаров Озад Шохвалиевич – доктор филологических наук, профессор, (ДГУ);

Асозода Хотам Раджаб – доктор филологических наук, профессор, (ДГУ);

Гаффорзода Шохрух Хабибулло – доктор филологических наук, (ДГУ);

Давлатов Умарали Мирзоалиевич – кандидат филологических наук, доцент, (ДГУ);

Усмониён Нозила Усмон – кандидат филологических наук, доцент, (ДГУ);

Шаробова Махбуба Курбонмуродовна – кандидат филологических наук, доцент, (ДГУ).

10.02.00 – Языкознание

Кабиров Шахбаз – доктор филологических наук, профессор, (ТНУ);

Дустзода Хамрохон Джума – доктор филологических наук, доцент, (ТНУ);

Гаффоров Абдушукур Одинашоевич – доктор филологических наук, профессор, (ТНУ);

Курбонов Содик Хамрокулович – доктор филологических наук, профессор, (ТНУ);

Кадиров Дилшод Сайдаллоевич – кандидат филологических наук, доцент, (ХГУ им.М.Назаршоева);

Рахмоналиев Джовид Худоёрович – кандидат филологических наук, доцент, (ДГУ);

BULLETIN OF DANGARA STATE UNIVERSITY
SERIES OF PHILOLOGICAL SCIENCES
The magazine was founded in 2015 and issues 4 number in year.
ISSN 3135-4203

Chief Editor:

Khayrzoda Sh.K. – Doctor of Economic Sciences, Professor, rector of SEI Dangara State University.

Deputy Head editor:

Olimzoda R.A. – Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Research at Dangara State University.

Technical editor:

Abduev E. S. – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Dangara State University.

Journal founder:

SEI Dangara State University

*The magazine is registered
With the Ministry of Culture
of the Republic of Tajikistan
Certificate No. 406/MЧ-97
dated April 9, 2025*

*The magazine is printed in Tajik,
Russian and English languages*

*The full text of the published materials
are available on the official website of
the journal (vestnik.dsu.tj).*

*The magazine publishes scientific articles
in the following areas:*

10.01.00 – Literary criticism

10.02.00 – Linguistics

Journal website: vestnik.dsu.tj

Email: vestnik@dsu.tj

Tel: (833 12) 22802

*Bulletin of Dangara State University
- 2026. No. 1. (1).*

Member of the Editorial Board:

10.01.00 – Literary criticism

Saidzhafarov Ozod Shokhvalievich – Doctor of Philology, Professor, (TSU);

Asozoda Hotam Rajab – Doctor of Philology, Professor, (TSU);

Gafforzoda Shohrukh Habibullo – Doctor of Philology, (TSU);

Davlatov Umarali Mirzoalievich – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, (DNU);

Usmoniyon Nozila Usmon – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, (DSU);

Sharobova Mahbuba Kurbonmurodovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, (DSU);

10.02.00 – Linguistics

Kabirov Shahbaz – Doctor of Philology, Professor, (TNU);

Dustzoda Khamrokhon Juma – Doctor of Philology, Associate Professor, (TNU);

Gafforov Abdushukur Odinashoevich – Doctor of Philology, Professor, (TNU);

Kurbono Sodik Hamrokulovich v – Doctor of Philology, Professor, (TNU);

Kodirov Dilshod Saidaloevich – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, (KSU named after M. Nazarshoev);

Rakhmonaliev Jovid Khudoyorovich – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, (DSU);

ВИЖАГИҶОИ БАРҶАСТА ДАР ЯК ҶАЗАЛИ БЕДИЛИ ДЕҶЛАВӢ

Саидҷаъфаров О.Ш.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Мирзо Абдулқодир Бедили Деҳлавӣ яке аз суханварони бузурги форсиабони Ҳиндустон маҳсуб мешавад. Шеърӣ форсӣ дар сарзамини мазкур пас аз Бедил бо номи ин шоири гаронмоя сабт гардидааст, то он ҷо ки ҳар вақт аз шеърӣ форсии Ҳинд ном гирифта мешавад, ҳатман номи Бедил ҳам дар сарҳатти ановини шоирони бузурги ин сарзамин бо хутути заррин сабт мегардад. Адабиётшиноси озар Ҷазанфар Алиев Бедилро баъд аз Амир Хусрави Деҳлавӣ ва Файзии Файёзии Даканӣ сеюмин шоири бузурги Ҳинд эътироф кардааст, ки қобили ситоиш аст [1, с. 156]. Аммо, ҳарчанд ки муҳаққиқи мазкур бузургӣ ва появу мавқеи Бедилро дар шеърӣ форсии Ҳиндустон зикр мекунад, бояд қайд кард, ки ин назари шахсии ӯст, зеро чунонки аз адабиёти ду асри охири Мовароуннаҳр дида мешавад, аксари суханварони ин сарзамин чи дар жанрҳои бузург ва чи дар анвои хурди шеърӣ бештар ва пештар ба Бедили Деҳлавӣ пайравиву татаббуъ кардаанд. Шинохти Мирзо Бедил дар Мовароуннаҳр миёни кулли суханварони форсӣ дар дараҷаи аввал қарор дорад.

Мирзо Бедил аз бузургтарин намояндагони сабки ҳиндӣ ва хотимаи шоирони шеваи мазкур аст. Саҳми Бедил дар рушду инкишоф ва таҳаввулу ташаккули сабки ҳиндӣ ба ҳаддест, ки муҳаққиқон ӯро ҳатто асосгузори мактаби навине дар шеърӣ форсӣ медонанд. Аз ҳамин ҷост, ки дар адабиётшиносии тоҷик иборае амсоли “мактаби Бедил”, “сабки Бедил” ва “шеваи Бедил”, хусусан ибораи аввал, басо маъруф гаштаанд.

Вале бояд қайд кард, ки Бедил бо ин ҳама ибтикорот ва таҳаввулот дар шеърӣ форсӣ, бо ҳама соҳибшева ва соҳибмактаб будан, ҳамоно, аз намояндагони бузурги сабки ҳиндӣ боқӣ мемонад, зеро кулли ибтикорот ва таҳаввулоте, ки ӯ дар шеърӣ худ вочид шуда, ҳама мутааллиқ бар шеърӣ сабки ҳиндӣ мебошанд.

Сабки ҳиндӣ миёни ду сабки бузурги пешин бо бурузи баъзе хусусиёти худ ҷиддан фарқ менамояд. Ин сабк, пеш аз ҳама, ба иттифоқи аксари муҳаққиқони шеърӯ адаби порсӣ, бо риҷҳони маъниву мазмун бар зоҳири сухан мутамоиз буда, шаклу сохтор дар он дар мадди дувум қарор дорад. Ин аст, ки дар байни кулли сабкҳо, чи сабкҳои бузургу мустақил, амсоли хурсонӣ ва ироқӣ ва чи сабкҳои байнобайн ва чи охири шеваи

баён дар назми порсӣ – бозгашт, маҳз шоирони сабки ҳиндӣ бештар муддаӣ бар маънигаройӣ ва мазмунталашӣ буданд. Ба гуфтаи муҳаққиқи эронӣ, Мучоҳид Ғуломӣ, дар шеъри сабки ҳиндӣ мазомин ва мафоҳиме, монанди: *маънии бегона, маънии баланд, маънии рангин, маънии нозук, мазмуни дур, мазмуни печида, хаёли ғариб, хаёли нозук, матлаби баланд, фикри борик* бештар аз кулли сабкҳову шеваҳо мавриди истифода қарор гирифта, ки вуфури ин мафҳумҳо шохисаеро дар сабки мазкур ба вуҷуд овардааст [6, с. 179].

Ҷойи зикр аст, ки дар ҳеч сабке ба монанди сабки ҳиндӣ шоир дар пайи тозаҷӯӣ ва тозакорӣ набудааст. Чун ин сабк дар Ҳиндустон, ба хосса, дар доираҳои дарбории сарзамини мазкур шоеъ ёфта буд, аз ҷониби муҳаққиқин бад-ин ном мавсум гардид. Чунончи аз маохиз ва сарчашмаҳо дида мешавад, бузургони шеъру адаби Ҳиндустон ҳамвора бар тозагӯӣи суханварон таъкиду саъй мекардаанд. Шиблии Нуъмонӣ роҷеъ ба ҳамин мавзӯ дар “Шеър-ул-Аҷам” чунин қайд менамояд: “Дар ҳаёти таърихии шеър бояд инро дар назар дошт, ки шоирии форсӣ вақте ки ба Ҳиндустон рӯ овард, ҷавдат ва тозагии хоссе ихтиёр намуд... ва ин ҷавдату тозагӣ аз асари таълими Абулфатҳ будааст. Дар “Маосири Раҳимӣ” аст, ки “мустаидон ва шеърсанҷони ин замонро эътиқод он аст, ки тозагӯӣ, ки дар ин замон дар миёни шуаро мустаҳсан аст ва Шайх Файзӣ ва Мавлоно Урфии Шерозӣ ва ғайра ба он равиш ҳарф задаанд, ба ишора ва таълими эшон (Ҳаким Абулфатҳ) будааст” [7, с. 10].

Ҳамин ҷавдату бартари маъниву мазмун бар шаклу зоҳир ва саъйи балиғ дар тозагӯӣ дар сарзамини Ҳинд то замони Мирзо Бедил ҳам идомат пазируфт, то ин ки Бедил онро дар шеъри худ, ба вижа дар ғазалиёташ, ба ҳадди дастнаёфтани боло бурд.

Хонандаи тоҷик бо ғазалиёти Бедил бо баргардони хатти кириллӣ агарчи аз даврони шуравӣ шиносӣ дорад, аммо осор ё куллиёту маҷмуаи ашъори ин шоири шӯридадил оғоз аз соли 1990 ба таври мусалсал дар Тоҷикистон ба табъ расидааст, ки дар чандин муҷаллади он ғазалиёти шоир ба табъ расидаанд [2; 3; 4; 5].

Тозагӯӣ ва ёфтани маониву мазомини бикр назаррастарин ва барҷастатарин хасисаи хунарӣ дар шоирии Мирзо Бедил маҳсуб мешавад. Дар ғазалиёти Мирзо Абдулқодир Деҳлавӣ ҷуз аз он чи дар боло тозагӯӣву дарёфти маонӣ ва мазомини бикр унвон гузошта шуданд, ҳамчунин, вижагиҳои зиёде мушоҳида мешаванд, ки миёни онҳо чанд вижагӣ ҷилваӣ маҳсус доранд, ки бад-ин тариқанд: мубҳамбаёнӣ, маънии печида ё печидагӯӣ, нақши калидӣ доштани баъзе аз вожаҳо ва ифодаҳову

таркибҳо, калимасозӣ ё сохтани вожаҳои нави мураккаб, истифодаи вожаҳои халқӣ, корбурди андешаҳои фалсафӣ, ирфонӣ ва, ҳамчунин, истифодаи вижа аз баъзе санъатҳои бадеӣ амсоли: тамсил, ташхис, истиора ва монанди инҳо.

Шохисаҳои мазкур ба таври умум дар матни кулли ғазалҳои Бедил ба чашм мерасанд ва, ҳатто, дар ғазалҳои алоҳидаи ӯ ҳам нақши назаррас доранд. Аммо, зикр кардан бамаврид аст, ки хусусиёти фавқуззикр дар матни ғазалҳои ҷудогонаи шоир агарчи ба пуррагӣ нақши ориҷ надошта бошанд ва корбурди онҳо ба таври камобеш ба назар расанд, аммо чанде аз онҳо дар матни як ғазал қиёсан таҷаллоӣ бештар доранд. Ҳамин ҳолатро метавон дар матни аксари ғазалҳои Бедил мушаххас кард. Чунончи, дар ғазали зерини шоир ду вижагӣ: корбурди санъати тамсил ва такрор шудану мавқеи калидӣ гирифтани вожаи “оина” ҷилваӣ бештар дошта, миёни кулли дигар хусусиёт барҷастатар ба мушоҳида мерасанд:

*То нафас боқист, дар дил ранги кулфат музмар аст,
Оби ин оинаҳо яксар кудуратпарвар аст.
Фикри осудан ба шӯр овардааст ин баҳрро,
Дар дили ҳар қатра ҷӯши орзуи гавҳар аст.
Сози озодӣ ҳамон гарди шикасти орзуст,
Ҳар қадар осуда гардад, ранг сомони пар аст.
Эй ҳубоби беҳабар, аз лофи ҳастӣ дам мазан,
Сарфа кам дорад нафас онро, ки обаи бар сар аст.
Дастгоҳи кулфати дил нест ҷуз арзи камол,
Чашмаи оина гар хошок дорад, ҷавҳар аст.
Аҳли дунё ошиқи ҷоҳанд аз бедонишӣ,
Оташи сӯзон ба чашми кӯдаки нодон зар аст.
Марги золим нест ғайр аз тарки савдои ғурур,
Шуъла аз гарданкашӣ гар бигзарад, хокистар аст.
Рози мо, софдилон, нӯшида натвон ёфтан,
Ҳар чи дорад хонаи оина, беруни дар аст.
Мекунад зоҳид талоши суҳбати майхорагон,
Ин ҳаюлои ҷунун имрӯз донишпайкар аст,
Дар тилисми ҳайрати мо ҳеч касро бор нест,
Чашми қурбонӣ камингоҳи хаёле дигар аст.
Гоҳ-гоҳе гиря манъи инфилоам мекунад,
Ҷабҳа ҳам дорад арақ рӯе, ки мижгонам тар аст.
Бедил, аз ҳоли дили кулфатнасиби мо мапурс,*

Вой бар оинае, к-онро нафас равшангар аст [5, с. 4].

Дар нигариши жарф бар байт-байти матни ғазали мазбур дида мешавад, ки Бедил дар он ҳунари шигарфе нишон дода, ки дар ҳақиқат, мояи истеъҷоб аст. Неруи ангораи шоир, ки аҳли адаб тахайюлаш ном ниҳодаанд, дар ин ғазал бас қавӣ аст ва ба василаи корбурди шоистаи васоити тасвири бадеӣ боз ҳам муассиртар гаштааст. Бар илова, бакоргирии мукаррар аз вожаи “оина” ва тавассути ин вожа сохтани мазомини нав бар асарбахшии абёти ғазал дучанд афзудааст.

Ғазали мазкур дар баҳри рамали мусаммани мақсур: фōџилотун / фōџилотун / фōџилотун фōџилот (- v - - / (- v - - / (- v - - / (- v - ~) суруда шуда, ки аз бухур ё авзони серистеъмом дар ғазалиёти шоир ба шумор меравад.

Чунонки дида мешавад, ғазали фавқ аз 12 байт иборат буда, вожаи феълии “аст” дар он ҳукми радифро дошта, вожаҳои музмар, кудуратпарвар, гавҳар, пар, сар, чавҳар, зар, хокистар, дар, донишпайкар, дигар, тар ва равшангар аносир ё воҳидҳои қофияшаванда ва ҳарфи “ро” / “р” (дар расмулхатти кирилласоси тоҷикӣ ҳуруфи “а” ва “р”) ҳарфи қофия маҳсуб мешавад.

Дар ғазали мазбур, ба таври муфассал, 10 бор санъати истиора, 6 бор санъати тамсил, 5 бор санъати ташхис, 4 бор таноқуз, 4 бор санъати ташбеҳи пӯшида ва 3 бори дигар санъати тазод истифода гардидааст. Чунонки мушоҳида мешавад, санъати таносуби сухан дар тамомии абёти ғазал мақоми устувор дорад. Дар иртибот бо санъати мазкур дар ашъори Мирзо Бедил қайд кардан бамаврид аст, ки Бедил дар матни ашъори мутанаввеъи хеш, баҳусус ғазалиёташ, ки дар девони вай мавқеи хоса доранд, ба таносуби калом аҳаммияти вижае меода ва риояи таносуби каломро аз шурути аввалдараҷаи каломии манзум меҳисобида; чун дар қуллии ашъори вай анқариб байтеро наметавон пайдо кард, ки дар он асаре аз санъати таносуби сухан набошад. Бинобар ин, мо дар мақолаи худ мавзӯи санъати таносуби сухан ва чигунагии корбурди он дар матни ашъори Бедилро мавқуф мегузорем ва дар хусуси ду вижагӣ, ки нисбат бар қуллии вижагӣҳо дар ғазал қилваӣ бештар доранд, сухан мекушоем.

Дар ғазали мазбур, бо ин ки хусусиёти зиёд мушоҳида мешаванд, чунонки чанде аз онҳоро дар боло қайд кардаем, аммо ду вижагӣ дар байни дигар вижагӣҳо қилваӣ бештар доранд, ки инҳо корбурди санъати тамсил ва такрори вожаи “оина” дар матни ғазал аст. Тамсилҳои мустафод дар байтҳои 2-юм, 3-юм, 5-ум, 6-ум, 7-ум ва 8-уми ғазал истифода шуда, вожаи “оина” дар байтҳои 1-ум, 5-ум, 8-ум ва 12-ум, ки мақтаи ғазал

махсуб мешавад, коргир шудааст. Яъне вожаи “оина” дар ду маврид: дар байтҳои матлаъ ва мақтаъ ба таври алоҳида ва дар ду мавриди дигар дар таркиби мисраоти тамсилшуда омадааст.

Қайд кардан бамаврид аст, ки нақши санъати тамсил дар таъсирбахштару завқбахштар гаштани ғазали боло вижа аст ва метавон гуфт, дигар васоити тасвири бадеӣ, амсоли: ташбеҳу истиора, ташхис, киноя ва таноқуз, баҳусус санъати аввал, ҷиҳати тарҳрезии санъати тамсил корбурд шудаанд; чи агар кулли санооти фавқуззикр ба василаи як ё ду вожа матраҳ гардида бошанд, тамсилҳои шоир дар дарозии як мисраъ созмон пазируфтаанд. Баъдан, аксари санъатҳои мустафод дар ғазали мазкур дар таркиби тамсил корбурд шудаанд, ки ин нишон медиҳад, санъатҳои фавқ ҷиҳати тарҳрезии тамсилҳо корбурд шудаанд ва шоир онҳоро маҳз барои тамсилҳои хеш мустафод шуда, на баръакс.

Дар бобати вожаи “оина” ҳам ҳамин фикр ҷоиз аст, чун дар ҳар мавриде ки шоир ин вожаро корбаст карда, дигар санъатро дар хидмат ва ихтиёри он гузоштааст. Барои тасбити фикр абётеро, ки дар онҳо вожаи “оина” ва санъати тамсил истифода шудаанд, мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Байти матлаъ. Дар мисраи дувуми ин байт вожаи “оина” тавассути санъати киноя корбурд шудааст. Мақсуди Бедил аз “оина” – ин дил аст. Шоир дар мисраи аввал мегӯяд: “То он даме ки дар ман нафас боқӣ аст, дар қалбам ранги азобу машаққат пинҳон аст”. Дар мисраи дувум киноятан ба ҷойи дил вожаи оинаро мустафод шуда, бар ин назар аст, ки оби оинаи дилҳо яксар – ҳама кудуратпарваранд. Дар ин мисраъ, ҳамчунин, як истиора – “оби оинаҳо”, як таноқуз ва як тазод мушоҳида мешаванд. Истиора навъи сода аст, чу аз як мушаббаҳ ва як мушаббаҳ биҳи иборат аст. Таноқуз бад-он маънӣ, ки “оби оинаҳо” бо кудурат, ки тирагиву сиёҳӣ аст, робитаи мантиқӣ надорад, яъне мантиқан ҳар ду мафҳум мутаноқизанд. Тазод миёни вожаи оина, ки рамзи софиву ҷило аст ва ҷузъи “кудурат”-и вожаи кудуратпарвар мушоҳида мешавад.

Чунонки дида мешавад, на танҳо дар мисраи зидахл, яъне дувум, дар кулли байт вожаи *оина* мавқеи калидӣ дорад, чун шоир маҳз тавассути он мазмун офарида, андешаи хешро қавӣ гардонидааст.

Байти дувум. Дар мисраи дувуми байти мазкур Бедил санъати тамсилро ба кор бурдааст. Дар тамсили мазкур нақши ҷанбаи воқеӣ барҷаста аст. Зимнан, қайд бояд кард, ки на танҳо дар ашъори Мирзо Абдулқодири Бедил, дар эҷодиёти аксари суҳанварони сабки ҳиндӣ тамсилҳои воқеӣ, яъне тамсилҳои, ки маншаи ҳаводиси малмусу машҳуд

доранд, мавқеи хос доранд. Ин хасиса, яъне чанбаи ҳудусу вуқуъ бахшидан бар ташбеҳоту тамсилот, хусусан санъати тамсил, дар шеъри сабки ҳиндӣ оғози худро аз ғазалиёти Назирии Нишопурӣ касб кардааст [8, с. 142].

Бедил барои он ки собит созад, ки андешаи орамидан баҳрро ба шӯр овардааст, тамсили онро аз қатра ва гавҳар мегирад ва мегӯяд, ки дар дили ҳар қатра чӯши орзуи гавҳар шудан вучуд дорад; ҳар қатра дар орзуи гавҳар шудан аст.

Бояд тазаккур дод, ки дар байти мазкур – дар мисраи якум санъати ташхис ва тазод ва дар мисраи дувум санъати истиора ва ташхис мушоҳида мешаванд. “Фикри осудани баҳр” – дар мисраи 1-ум ва “Дили (ҳар) қатра” – ҳар ду санъати ташхис мебошанд, чун ҳар ду хасисаи одамӣ доранд: баҳр мисли инсон дар андешаи осудан аст ва ҳар қатра дил дорад ва дар он орзуи чизеро мепарварад.

Байти сеюм. Дар ин байт дар мисраи дувум санъати тамсил ба назар мерасад, ки шоир онро чиҳати такмили фикри худ овардааст, яъне тамсил дар байти фавқ хасиса ва чанбаи такмилдиҳиро доро мебошад. Шоир дар мисраи 1-ум иддао дорад, ки “гарди шикасти орзу” – ин фароҳамоваранда ё созандаи озодӣ аст, чи ҳар қадар ки орзуҳои инсон бишикананд, яъне инсон ба орзуҳои хеш ноил гардад, ҳамон қадар вай ба озодии худ наздиктар хоҳад шуд. Шоир ин фикри хешро ба василаи тамсиле, ки дар мисраи 2-юм меоварад, ақвият медиҳад ва мегӯяд: “Ранг ҳар қадар ки афсурда гардад, боз ҳам муҷибби сомон додани пар аст; яъне пар ба василаи рангу бор сомону зебой мегирад”.

Дар навбати худ, дар мисраи аввали байти мазкур шоир “сози озодӣ”-ро ба “гарди шикасти орзу” монанд кардааст ва мушаббаҳ бихи он истиораи мураккаб аст.

Байти панҷум. Дар ин байт шоир санъати тамсилро тавассути “оина”, дақиқтар: ба василаи истиораи “чашмаи оина” матраҳ сохтааст. Дар мисраи 1-ум шоир иддао дорад, ки “дастгоҳи кулфати дил” ба ҷуз аз арзи камоли он нест; яъне ҳар азобу машаққате, ки дил дар роҳи ишқи маҳбуб мекашад, ҳама чиҳати кӯшишҳои ӯ дар комил шудан мебошанд ва ин “дастгоҳ”(-и кулфат) камоли дилро арза мекунад. Барои мудаллал кардани фикри хеш шоир дар мисраи баъдӣ тамсил меорад, ки “чашмаи оина хошок ҳам дошта бошад, он ҷуз аз ҷавҳари оина нест”.

Дар байти фавқ – дар ҳар ду мисраи 1-истиораи мавҷуд аст: дар мисраи 1-ум: “дастгоҳи кулфати дил”, дар мисраи 2-юм: “чашмаи оина”. Истиораи якум мураккаб ва дуҷум сода аст. “Дастгоҳи кулфати дил” киноят аз машаққати зиёд ва “чашмаи оина”, аввалан, киноят аз шишаи

муҷаллои оина, баъдан, киноят аз сафо ва зақои дил мебошад. Дар мисраи якум, ҳамчунин, санъати таноқузи фикр мушоҳида мешавад, чун шоир кулфати дилро камоли он баррасӣ кардааст.

Вожаи оина дар байти фавқ мавқеи калидӣ дорад, зеро ҳам вожаи дилро, ки дар мисраи якум дар ҷузъи ибораи мураккаб омадааст, киноятан маънидод мекунад, ҳам дар мисраи дувум дар алоҳидагӣ ҷузъи истиораи макнӣ “чашмаи оина” маҳсуб мешавад.

Байти шашум. Дар ин байт дар мисраи 2-юм тамсил истифода шудааст. Тамсили мазкур вазифаи далели мантиқиро иҷро менамояд, зеро дар он натиҷагирии мантиқии шоир ҷилваи махсус дорад. Шоир, аввалан, дар мисраи якум иддао дорад, ки аҳли дунё аз бедонишӣ ҳама ошиқи молу ҷоҳанд; аммо, баъдан, дар мисраи дувум барои исботи андешаи худ далели мантиқӣ меорад ва мегӯяд, ки ба чашми кӯдаки нодон оташи сӯзон ҳамчун зар аст.

Зикр бояд кард, ки дар мисраи дувум, ҳамчунин, ташбеҳи пӯшида ба чашм мерасад; шоир оташи сӯзонро бе истифода аз адоти ташбеҳ ба зар монанд мекунад. Ҷуз аз ташбеҳ дар байти мазкур санъати киноя низ мавҷуд аст, чун ибораи кӯдаки нодон киноя аз аҳли ҷоҳ, оташи сӯзон – киноя аз ҷоҳ ва нодонии кӯдак киноят аз бедонишии аҳли ҷоҳ мебошад. Аммо миёни санооти мустафод дар байти мазкур санъати тамсил мақеи калидиро доро мебошад, чун дигар санъатҳо дар хидмати тамсил қарор доранд ва мақоми дувумдараҷаро доро мебошанд.

Байти ҳафтум. Дар ин байт низ се санъати бадеӣ корбурд шудааст: тамсил, киноя ва ташбеҳи пӯшида. Чун дар байти боло дар ин байт низ санъатҳои киноя ва ташбеҳ дар хидмати тамсил мебошанд, зеро ҳар ду андаруни тамсил ҷой дошта, онро тарҳрезӣ мекунанд. Шуъла киноя аз золим, гарданкашӣ – киноя аз савдои ғурур, аз гарданкашӣ гузаштан – киноя аз тарки савдои ғурур, хокистар киноя аз марг мебошад. Дар навбати худ, шоир шуълаеро, ки аз гарданкашӣ мегузарад, зимнан ё ба таври пӯшида ба хокистар шабеҳ сохтааст. Дар мисраи 1-ум шоир бар ин назар аст, ки “марги золим ҷуз аз тарки савдои ғурури вай нест”, яъне онгоҳ ки ғурури шахси золим ба охир мерасад, умри вай ҳам ба анҷом мерасад. Дар мисраи 2-юм тамсили андешаи болои худро бад-ин тариқ матраҳ месозад, ки “шуъла ҳар вақте ки аз гарданкашӣ бозистад ё аз баҳри гарданкашӣ бигзарад, ба хокистар мубаддал мегардад”.

Шоистаи тазаккур аст, ки дар тамсилсозӣҳои Бедил ҷанбаи далел мавқеи калидиву ҷавҳарӣ доранд, чун ба василаи ҳамчунин ҷанба тамсилҳои шоир асоснок шуда, андешаҳои ҳаёли ӯ шоиронаи вай ба исбот

мерасанд. Аз сӯйи дигар, ҷанбаи воқеият ё дидгоҳи воқеъбинонаи шоир низ дар тамсилсозиҳои шоир мақоми меҳварӣ дорад. Имтизочи ҳар ду ҷанба: далелҳои мантиқӣ ва вуқӯънигарии шоир афкори ӯро басо муассиру завқбахш намуда, бори маъноии онҳоро вазнинтар мегардонад.

Байти ҳаштум. Дар ин байт тамсил тавассути санъати истиора ва санъати истиора ба василаи киноя ба вучуд оварда шудааст. Чунонки дида мешавад, шоир дар мисраи 1-ум бар ин назар аст, ки “рози мо – софдилонро натавон пӯшид”. Дар мисраи 2-юм шоир далели онро тавассути ин тамсил, ки “Ҳар чи дорад хонаи оина, беруни дар аст”, фароҳам меоварад.

Як вижагии тамсилсозӣ дар эҷодиёти кулли шоирон, махсусан шоироне, ки дар онҳо санъати мазкур ҷойгоҳи хосса дорад, он аст, ки тамсилсозӣ дар асли худ – ин амсиласозӣ ва шабеҳсозӣ аст; яъне мушобихати мафҳумҳову мазмунҳо ҷуз аз ташбеҳоту истиорот маҳз ба василаи санъати тамсил, ки гунае аз амсиласозӣ аст, роҳандозӣ мешавад. Дар ашъори Мирзо Бедил ҳам, махсусан дар ғазалиёти ӯ, тамсилсозӣ як навъ амсиласозии мафҳум ва мазомин ба ҳисоб меравад, чун манзури ӯ аз корбурди ҳамчунин санъати бадеӣ – ин монанд кардани мафҳумҳову мазмунҳо мебошад; чунонки дар байти манзури назар низ тамсил ҳамин вазифаро иҷро мекунад; яъне, шоир мегӯяд: “Чунонки оина чизе ки дорад, аз “хона”-и он берун аст ва дар дохили он нест, дили мо низ дар худ чизеро гирифта ё нигоҳ дошта наметавонад ва ҳамаро аз худ берун мекунад”.

Чунонки қаблан зикр гардид, дар ғазали мазбур як вижагии назаррас – ин корбурди баъзе аз вожаҳо мебошад, ки ба ҷиҳати такрор шуданашон дар матни ғазал ҳайсиат ё хасисаи калидӣ пайдо кардаанд. Миёни кулли вожаҳои ғазал вожаи “оина” ҳамин мақомро соҳиб мебошад, ки он дар матни ғазал ҷаҳор бор: як бор дар байти матлаъ, ду бор дар таркиби тамсилҳо: дар байтҳои 5-уму 8-ум (чунонки дар боло зикрашон рафт) ва як бори дигар дар байти мақтаъ – ба вазифаи санъати киноя истифода гардидааст.

Агар вожаҳои такрориро ба назар бигирем, ҷуз аз вожаи “оина” вожаи феълии “аст” низ бар ин навъ вожагон дохил мешавад, ҳатто дар матни ғазал бештар аз “оина” корбурд шудааст – 13 бор. Аммо фарқият миёни ин ду вожаи такрорӣ дар он аст, ки вожаи феълии “аст” ба танҳои хусусият ё ҷанбаи маънисозӣ надорад, чун он мустақил нест, тобеи вожаҳои қабл аз худ аст, чун ҷузъи таркибии феълҳои исмӣ маҳсуб мешавад. Аммо, бар хилофи он, вожаи “оина” на ин ки мустақил аст, ҳамчунин, ҷанбаи маънисозиву мазмунсозӣ дорад, чунонки се маъноӣ

киноии онро зимни се байти зидахл шарҳ додаем. Вожаи “оина”, ҳатто, таноқузи зебоеро дар мисраи дувуми байти мақтаъ вочид гардидааст: шоир оинаро бо нафас, ки муҷибии тирагии оина мегардад, ҳамрозу ҳаммизоҷ гардонида, ҳол он ки нафас сабаби тирагии оина мегардад.

Дар иртибот бо нақши санъати таноқуз дар сабки ҳиндӣ зикр кардан бамаврид аст, ки ин воситаи маъниофари калом яке аз хасисаҳои назарраси сабки мазкур ҳисоб шуда, ба қавли Ҳусайн Ҳасанпури Олоштӣ “таваҷҷуҳи вижаи шоирони ин сабк ба породукс ва нақше, ки ин шигарди адабӣ дар сохтори шеъри онҳо дорад, сабаб гардид, то нигорандагони ин ҷустор ба баррасии далоили афзунии басомади породукс дар шеъри онҳо бипардозанд” [8, с. 7].

Дар шеъри Мирзо Абдулқодири Бедил ҳам санъати таноқуз ё, ба қавли муҳаққиқи эронӣ – породукс, бисёр мушоҳида мешавад. Муҳаққиқони муосир дар баробари дигар вижагиҳои назарраси эҷодиёти Бедил, аз ҷумла дар радифи афқору андешаҳои нозук ва ҳаёлотии мубҳами ӯ, ҳамчунин, корбурди ҳунармандона аз ғановати луғавӣ-маъноии забон ҷиҳати тасвиру тарсими образҳову мафҳумҳоро дарёфтаанд. Чунончи, Аҳмад Тамимдорӣ бар ин назар аст, ки дар ашъори Бедил, баҳусус дар ғазалиёташ, ифодаҳои мутаноқиз, усули тафриқагузории мафҳум, мафҳумҳои мавҳум ва ҳиссиёти метавон пайдо кард, ки ба ҷиҳати зиёдии басомади худ шохисаи ҳунари шоирии ӯро ташкил медиҳанд [12, с. 99].

Ин гуфтаҳо дар мисоли ғазали фавқ ҳам метавон собит сохт. Аз ҷумла, дар байти мақтаи ғазали боло вожаи “оина” асоси тавҷиди таноқуз аст ва андешаи мутаноқиз бад-ин вожа маънии муассире касб кардааст. Вожаи “оина” дар мисраи дувуми байти фавқ, аввалан, мутазаммини маъноии макнӣ аст, чун он на дар маъноии асл, дар маъноии киноӣ – кино аз дили худ шоир истифода шудааст; баъдан, муставҷибии таноқузи андешаи муҳайяли шоир гардидааст. Шоир медонад, ки нафас боиси тирагии оина мегардад, чун он ихроҷкунандаи “оҳ” аст. Аммо Бедил ин “оҳ”-ро равшангари “оинаи дил” медонад, чун он зойидаи қалб аст ва маҳраҷи он дили пурсӯзи шоир аст. Маҳз аз ҳамин нигоҳ Бедил нафасро равшангари оина медонад, вагарна дар асл оина ҳеҷ вақт ва ба ҳеҷ ваҷҳе аз нафас, ки ҷуз оҳ нест, рӯшаниву ҷило нахоҳад пазируфт.

Чи гуна ки дар шарҳи мисраи зидахл, яъне мисрае, ки дар он Бедил вожаи оинаро истифода кардааст, дида мешавад, ин вожа на танҳо дар мисра, дар кулли байт аҳаммият ва маҳкеи калидиву меҳварӣ дошта, аз ҷанбаи манзмунсозиву маъниофарии қобили тавҷҷуҳ бархӯрдор аст.

Шеваи суханварони сабки ҳиндӣ, ба вижа тарзи Мирзо Бедил, ҳанӯз аз даврони зиндагонии вай ҳам дар байни форсизабонони диёраш ва ҳам дар мамолики дуру наздики Ҳинд, баҳусус Мовароуннаҳр, мавриди пазиришу истиқбол қарор гирифта буд. Адабиётшиноси тоҷик Начмиддин Сайфиев ин нуктаро баён карда, қайд менамояд: “Аз ҳодисаҳои қобили қайди ҳаёти адабии ин давр дар хоки Осиёи Миёна ва умуман дар эҷодиёти адибони доираҳои адабии ин кишвар беш аз ҳарвақта паҳн гардидани «сабки ҳиндӣ» ва хусусан услуби эҷодии намояндаи бузурги он Мирзо Абдулқодири Бедил мебошад” [11, с. 173].

Қуюди адабиётшиноси фавқуззикр нишон медиҳад, ки Мирзо Бедил миёни кулли суханварони форсизабони ҳиндустонӣ, баҳусус сабки ҳиндӣ, маъруфттару пазируфтатар буда, тарзу салиқаи шеърпардозии вай дар ҳама анвои шеър, чи достону маснавӣ, чи ғазалу рубой ва чи дигар жанрҳо аз ҷониби аҳли қалами Мовароуннаҳр хуш пазируфта шуда, дар қиёс бо дигар шоирони сарзамини мазкур, ба вижа намояндагони сабки ҳиндӣ, мавриди татаббуъу пайравии бештар қарор гирифта буд.

Дар иртибот бо гуфтаҳои боло, ҳамчунин, метавон илова кард, ки ду вижагии баррасишуда: корбурди тамсилҳои зиёд дар матни як ғазал ва такрори вожаҳои вижа, амсоли “оина”, ки дар шеъри Бедил ҷанба ва хусусияти сабксозиро фароҳам овардаанд, минбаъд аз ҷониби шоирони пайрави Бедил истиқболи гарм гардида, мавриди татаббуъ ва пайравии онҳо дар анвои гуногуни шеърӣ, хосса дар жанри ғазал қарор гирифтаанд.

Адабиёт

1. *Алиев, Г.Ю.* Персоязычная литература Индии. Краткий очерк / *Г.Ю. Алиев.* – М.: Наука. – Главная редакция восточной литературы. – 1968. – 247 с.
2. *Бедил, Абдулқодир.* Осор. Ғазалиёт / *Абдулқодири Бедил.* Ҳозиркунандаи чоп: *Саҳобиддин Сиддиқов.* – Ҷилди якум. – Душанбе: Адиб. – 1990. – 351 саҳ.
3. *Бедил, Абдулқодир.* Осор. Ғазалиёт / *Абдулқодири Бедил.* Ҳозиркунандаи чоп: *Саҳобиддин Сиддиқов.* – Ҷилди дуюм. – Душанбе: Адиб. – 1991. – 350 саҳ.
4. *Бедил, Абдулқодир.* Осор. Ғазалиёт / *Абдулқодири Бедил.* Ҳозиркунандаи чоп: *Саҳобиддин Сиддиқов.* – Ҷилди сеюм. – Душанбе: Адиб. – 1991. – 430 саҳ.
5. *Бедил, Абдулқодир.* Осор. Ғазалиёт / *Абдулқодири Бедил.* Ҳозиркунандаи чоп: *Саҳобиддин Сиддиқов.* – Ҷилди чаҳорум. – Душанбе: Адиб. – 2004. – 436 саҳ.

6. *Ғуломӣ, Муҷоҳид*. Буду намудҳои “маънӣ” ва “мазмун” дар сабки ҳиндӣ / *Муҷоҳид Ғуломӣ // Фунуни адабӣ (илмӣ-пажӯҳишӣ)*. – Техрон. – 1395. – Соли 8-ум. – № 4 (паёпайи 17). – Саҳ. 177-190.
7. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-Аҷам / Шиблии Нуъмонӣ
8. *Олошӣ, Ҳусайн Ҳасанпур*. Баррасии далоили афзунӣ басомади породукс дар сабки ҳиндӣ / *Ҳусайн Ҳасанпур Олошӣ // мутолиоти Шибҳи қора*. – Донишгоҳи Систон ва Балучистон. – Соли 8-ум. – № 27. – 1395. – Саҳ. 7.
9. *Раҳимӣ, Бобобек*. Муқаддима / *Бобобек Раҳимӣ // Бедил, Абдулқодир*. Осор. Ғазалиёт. – Чилди панҷум. – Душанбе: Адиб. – 1993. – 668 саҳ.
10. *Сайфиев, Наҷмиддин*. Адабиёти тоҷик дар асрҳои XVI, XVII, XVIII ва нимаи аввали асри XIX. – Душанбе: Ҳумо. – 2004. – 222 саҳ.
11. *Саъдиев, Садрӣ*. Адабиёти тоҷик дар асри XII / *Садрӣ Саъдиев*. – Душанбе: Дониш. – 1985. – 266 саҳ.
12. *Садыкова, Насиба Нуруллаевна*. Философия *Мирзо Абдулқодира Бедил*. – Душанбе: Дониш. – 2007. – 248 с.
13. *Тамимдари, Ахмад*. История персидской литературы / *Ахмад Тамимдари*. – Санкт-Петербург: Петербургское Востоковедение (Orientalia). – 2007. – 240 с.

ВИЖАГИҶОИ БАРҶАСТА ДАР ЯК ҒАЗАЛИ БЕДИЛИ ДЕҲЛАВӢ

Ғишурда. Мирзо Абдулқодир Бедил яке аз бузургтарин маъруфтарин шоирони ҳавзаи адабии Ҳинд ба ҳисоб меравад, ки тавассути ашъори гуногунҷанри хеш, баҳусус ғазалиёташ на танҳо дар сабки ҳиндӣ ва на танҳо дар шеъри форсии Ҳиндустон, дар кулли адабиёти форсӣ мақоми волоеро касб кардааст.

Метавон гуфт, Бедил хотимаи шоирони бузурги сабки ҳиндӣ – охири шеваи суҳанварӣ дар адабиёти форсӣ маҳсуб мешавад. Саҳму хидматҳо ва ибтикороти навоариҳои Бедил дар сабки ҳиндӣ ба ҳаддест, ки ўро ҳатто асосгузори мактаби навине дар шеъри форсии Ҳиндустон эътироф кардаанд.

Мирзо Бедил дар ҳама навъҳои шеъри форсӣ, ҳам дар жанрҳои бузург, амсоли: достону маснавӣ, ҳам дар жанрҳои хурд, монанди: рубой, ғазал, қитъа ва дигар анвоъи ҳунари баланде нишон додааст. Махсусан, дар жанри ғазал, ки қисмати аъзами эҷодиёти ўро ташкил медиҳад, навоариҳову ҳунари баланди шоирӣ вай қобили ситоиш аст..

Ғазалиёти Мирзо Бедил дорои хусусиятҳои гуногун буда, асоситарини онҳо – ин маъниву мазмуни нав, бартарии маънӣ бар шаклу

сохтор, андешаҳои мушкिल्фаҳм, маъниву мазмуни печида, истифодаи махсус аз санъатҳои бадеӣ амсоли: тамсил, ташбеҳу истиора, ташхис, таноқуз ё парадокс; корбурди калимаҳову ибораҳои махсус, афкори зиёди ирфонӣ ва фалсафӣ дар матни ғазал ва монанди инҳо ба ҳисоб мераванд.

Хусусиятҳои болоро метавон дар матни як ғазали Бедил ҷустуҷӯ ва таҳқиқ кард. Чи хеле ки дар ғазали мавриди таҳқиқ дида мешавад, нақши чанд хусусият, аз ҷумла овардани тамсилҳои зиёд, такрори вожаи “оина”, истифода аз дигар санъатҳои бадеӣ, монанди истиора, киноя ва ташхис дар он басо барҷаста аст.

Калидвожаҳо: Мирзо Абдулқодири Бедил, ғазал, сабки ҳиндӣ, тамсил, вожаи калидӣ, оина, дил, истиора, ташхис, таноқуз ё парадокс.

ЗАМЕТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ В ОДНОЙ ИЗ ГАЗЕЛЕЙ БИДИЛЯ ДЕХЛЕВИ

Аннотация. Мирзо Абдулькадыр Бидиль является одним из величайших и наиболее популярных поэтов литературного круга Индии, который своей многожанровой поэзией, особенно своими газелями, занимает видное место не только в индийском стиле и не только в персоязычной литературе Индии, но и в целом в персидской литературе.

Можно сказать, Бидиль считается окончанием великих мастеров слов индийского стиля – последней поэтической манерой в персидской литературе. Бидиль внёс в индийском стиле столько вклад, что его даже признали основателем новой поэтической школы в персидской литературе Индии.

Мирзо Бидиль оказывал мастерство во всех жанров персидской поэзии, таких больших жанров как: поэма, месневи, и мелких как: рубаи, газель, кит’а и др. Заслуживает хваления, новаторство и мастерство Бидиля особенно в жанр газели, который занимает большую часть его творчество.

Газели Бидиля имеют разные особенности, особыми из которых являются новые смыслы и мотивы, превосходство смысла над формой и внешней оболочки слова, труднодоступные мысли, развёрнутые смыслы и мысли, особое применение средств художественного изображения, такие как аллегория, сравнение и метафора, олицетворение, парадокс; использование специальных слов и словообразований, обильных мистических и философских мыслей в текст газелей и т.п.

Вышеприведённых особенностей можно приследовать и исследовать в тексте одной газели Бидиля. Как видно из исследовавшей газели Бидиля, в текст одной газели поэта можно найти некоторые выше отмечанные особенности, несколько из которых являются применение множество

аллегорий, повторение слово “зеркало” (“оина”) и использование поэтических фигур, таких как метафора, намёк и олицетворение.

Ключевые слова: Мирзо Абдулькадыр Бидиль, газель, индийский стиль, ключевое слово, зеркало, аллегория, сравнение, метафора, олицетворение, парадокс.

NOTABLE FEATURES IN ONE OF BIDIL DEHLEVI'S GHAZALS

Annotation. Mirzo Abdulkadir Bidil is one of the greatest and most popular poets of the literary circle of India, who, with his multigenre poetry, especially his ghazals, occupies a prominent place not only in the Indian style and not only in the Persian literature of India, but also in general in Persian literature.

Bidil is considered to be the end of the great masters of words of the Indian style, the last poetic style in Persian literature. Bidil made so many contributions to the Indian style that he was even recognized as the founder of a new poetical school in Indian Persian literature.

Mirzo Bidil showed mastery in all genres of Persian poetry, such large genres as: poem, mesnavi, and small ones like: rubai, gazelle, whale, etc. Bidil's innovation and skill are worthy of praise, especially in the ghazal genre, which occupies a large part of his work.

Bidil's ghazals have different features, the special ones being new meanings and motifs, the superiority of meaning over form and the outer shell of a word, hard-to-reach thoughts, expanded meanings and thoughts, special use of artistic means such as allegory, comparison and metaphor, personification, paradox; the use of special words and word formations, abundant mystical and philosophical thoughts in the text of gazelles , etc.

The above features can be studied and investigated in the text of one gazelle by Bidil. As can be seen from Bidil's studied gazelle, some of the above-mentioned features can be found in the text of one of the poet's gazelles, several of which are the use of many allegories, the repetition of the word “mirror” (“oina”) and the use of poetic figures such as metaphor, hint and personification.

Keywords: Mirzo Abdulkadir Bidil, gazelle, Indian style, keyword, mirror, allegory, comparison, metaphor, personification, paradox.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Саидҷафаров Озод Шовалиевич, д.и.ф., профессор, мудири кафедраи забон ва адабиёти тоҷики ДДД. **E-mail:** Ozod_060374@mail.ru. **Тел.:** (+992) 90 90 93 184.

Сведения об авторе:

Саиджафаров Озод Шовалиевич, д.ф.н., профессор кафедры таджикского языка и литературы Дангаринского государственного университета. **E-mail:** Ozod_060374@Mail.Ru. **Тел.:** (+992) 90 90 93 184.

Information about the author:

Saidjafarov Ozod Shohvalievich, Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Tajik language and literature of the Dangara State University. St. Markazi-25.
E-mail: Ozod_060374@mail.ru. Tel: (+992) 909093184.

Мақола ба редакция ворид шуд: 07.10.2025

Аз тақриз баргашт: 05.01.2026

Ба чоп тавсия шуд: 05.03.2026

УДК: 82.09(575.3)

МУХТАСАРАИ ОИД БА ТАСВИРОТИ ШОИРОНАИ АШЪОРИ ОЗАР

Аҳмадов С.Г.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Дар осори ҳар як шоири муваффақ, сар карда аз устод Рӯдакӣ ва ҳамзамонони ӯ, мо дар баробари ашъори марбут ба дигар мавзӯҳо ба анвои шеърӣ дучор меоем, ки ба тасвири табиат ва ҳаводису ҳолати гуногуни он бахшида шудаанд. Ҳаде задан мумкин аст, ки барои шоирони пешин тасвири ҳунармандонаи табиат барои исбот намудан ва намоиш додани нубуғи шоирӣ лозим буд ва онҳо дар ҳама анвои шеър, баҳусус дар қисмати ташбиби қасоиди хеш, ба ин кор даст мезаданд. Ин анъанаи шоирони салаф имрӯз низ дар коргоҳи эҷодии шоирон роиҷ аст ва Озар, ки аз ҳунармандтарин шоирони имрӯзи Тоҷикистон аст, идомадиҳандаи суннати зебои ниёгон ба шумор меравад. Дар анвои гуногуни ашъори Озар мо намунаҳои олии тасвири шоиронаро мушоҳида менамоем ва аз ҳунари тасвиргарии шоири мазкур завқ мебарем.

Донишманди шуҳратёри эронӣ, устод Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ тасвири шоиронаро чунин тавсиф кардааст: «Тасвиргарӣ дар назари мунтақидони ғарбӣ муодили “имож” ба маънии “бадал”, “купӣ”, “акс”, “соя”, “шакл” ва ... аст. Ин калима дар роиҷтарин корбурд иборат аст аз “ҳар гуна тасарруфи ҳаёли дар забон” ин таъриф ҳам дар балоғати суннатӣ ва ҳам дар нақди адабии ҷадид пазируфта шудааст. Ашъор, маҷмуаҳои дар ҳам танидаи тасовире аст, ки шоир бинобар таҷрибиёти хеш ба онҳо ҷомаи баён бахшидааст» [5, саҳ. 14].

Тавре аз иқтибоси боло маълум мегардад, офаридани тасвири зебову дилнишини шоирона ҳам ба таҷрибаҳои ҳунари ва ҳам ба тавоноии тахайюли ҳар як суҳанвар вобастагӣ дорад.

Мушоҳида нишон медиҳад, ки Озар ба ҳар дуи ин абзор мусаллаҳ аст ва қудрати суҳанварияш барои офаридани тасвири олии шоирона басандагӣ мекунад. Тасвири ҳунармандонаи табиати диёрро мо дар ҳама анвои шеърӣ Озар: дубайтиву рубоӣ, ғазал, ҷаҳорпора, шеърӣ нимоӣ ва ғ. мушоҳида

менамоем. Барои исботи ин иддао мо як ғазали Озарро бо унвони «Наврӯзӣ» мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Дар байти аввал шоир шукуфоии гулро, ки рамзи бедории табиат аст, тасвир намудааст: Гул, ки гӯё тамоми зимистон ба хоби роҳат рафта буд, бо шунидани атсаи абр (раъду барқ) аз хоб бедор мешавад. Дар мисраи дувум шоир аз гул бо таъбири «соқии мастон» ёд кардааст, чаро ки табиати масту махмуркунандаи баҳорӣ аслан бо ёрии гулҳои зебову қашанги худ ба ҳама мавҷудот, аз ҷумла ба инсонҳо низ, таъсир мегузорад. Гӯё гул соқиест, ки ҷоме пур аз шароби ҷамолу камол ва рангу бӯйи зеборо ба ҳамагон қисмат мекунад ва саъй дорад, ки ҳеҷ кас аз ин ҳузуру нишот бенасиб набошад:

*Атса зад абр, гул аз хоби зимистон бархост,
Ҷом бар даст зи ҷо соқии мастон бархост* [8, с. 7].

Ба қавли донишманди эронӣ – Маҳмуди Футухӣ, ки оид ба тасвири шоирона кори арзишманди илмие бо унвони «Балоғати тасвир» анҷом додааст, «тасвирпардозӣ имкони тасарруф дар ашё ва ҷаҳонро барои одамӣ фароҳам меорад ва ба ӯ фурсат медиҳад, ки то бо дасткорӣ дар аносири табиат матлабу мақсуди худро биофаринад, нокомиҳоро ҷуброн кунад, эҳсоси худро дар ашё бирезад ва бо падидаҳои берун аз қаламрави забони худ сухан бигӯяд. Ин гуна аст, ки миёни ҳунарманд ва дунёи хориҷ ҳамдилию ҳамзодӣ падида меояд ва тасвир зарфи авотифу эҳсосоти шоир мешавад. Тасвир замоне ҳунари аст, ки шӯру отифаи инсонӣ дар он нухуфта бошад ва шӯр барангезад ва лаззат биофаринад» [9, с. 39].

Ҳамин хусусиятҳои тасвири шоирона, ки дар иқтибоси боло зикр гардидаанд, дар ашъори Озар хеле равшану муҷалло мушоҳида мегарданд.

Дар байти дуюм шоир ба тасвири борони баҳорӣ мепардозад, ки сабабгори қашангӣ ва рангорангии табиат гардидааст. Ӯ боронро ба духтари ҳунарманде монанд кардааст, ки бо ресмони рангин барои дашту сахро куртаи чакан медӯзад. Дар асл, занони ҳунарманди чакандӯз нусхаи табиати зебои баҳоронро дар рӯйи матоъ нақш мекунанд, шоири тавонманд бошад ҳамин ҳолати воқеиро ба гунаи баръакс тасвир менамояд, яъне на духтарони чакандӯз аз табиат нусхабардорӣ мекунанд, балки ин табиат аст, ки нусхаи нақшҳои зебодухтаи занони тоҷикро дар худ таҷассум мекунад:

*Ресмон ранг заду духт чакан бар тани дашт,
Чӣ ҳунарҳо, ки аз ин духтари борон бархост* [8, с. 7].

Байти савум тасвири дамидани сабзаҳоро дар бар мегирад. Шоир ин ҳолатро ба василаи санъатҳои ташбеҳу ташхис ба бозии кӯдаконае байни замину осмон монанд мекунад, ки мувофиқи он само барои бедор кардани замини хобидаву хомӯш ба рӯйи ӯ оби хунук (борон) мепошад ва бо таъсири он ҳар як мӯйи бадани замин (сабзаҳо) рост мешаванд:

Чист ин сабзаи навхез? Само аз шӯхӣ

Рехт обе, ки ба тан мӯйи биёбон бархост [8, с. 7].

Минбаъд тасвири бедоршавии табиат идома меёбад ва мувофиқи он Рустами Дастони фалак бо гурзи хуршедии худ ба чанги Деви сапеди барф мебарояд ва ўро мағлуб мекунад. Духтари хорч, ки бо пайкари урён аз ҷо бархостааст, аз шарм дар миёни алафҳо пинҳон мешавад ва об, ки якчанд муддат дар хонаи фарзанди бемехри худ - ях мехмон аст, оқибат бо дидаи гирён тарки хонаи фарзанд мекунад ва ба ҳар сӯ овораву саргардон, ба мисли нохондамехмон ҷорӣ мешавад:

Барф гар Деви сапед аст, натарсем, ки боз

Гурзи хуриед ба каф Рустами Дастон бархост.

То кай аз халқ бинӯшад ба алаф пистонаш

Духтари хорч, ки бо пайкари урён бархост.

Сардмехр аст чу фарзанд, шавад мом ҳазин,

Об аз хонаи ях бо дили гирён бархост [8, с. 7].

Тавре мушоҳида мешавад, шоири ҳунарманд ба монанди рассома моникалам тавонистааст, ки манзараи оғози фасли баҳорро дар якчанд байт хеле зебову шуниданӣ ва инчунин диданӣ низ тасвир намояд.

Тасвири оғози баҳор дар анвои гуногуни шеъри Озар, аз ҷумла дар қисмати зиёди ғазалҳои ӯ, мушоҳида мешавад. Барои мисол, дар ғазали зерин тасвири омад-омади ин фасли зебои сол хеле ҳунармандона сурат гирифтааст. Шоир ба василаи санъатҳои гуногуни бадеӣ, аз ҷумла санъати ташхис, ба фаслҳои зимистону баҳор хусусияти инсониро мансуб дониста, муборизаи байни онҳоро барои ҳукмравой дар табиат ниҳоят ҷаззобу диданӣ тасвир кардааст. Дар тасвири шоир қабати яхе, ки болои заминро пӯшида, рустаниеро имкони сар боло кардан намедихад, дар пайкари зимистон ба ҳукми устухон аст, ки он ҳам бо ғайрати чавонмарди тавоно – баҳор гард-гард мешавад ва табиатро аз оғӯши сарди худ раҳо мекунад. Баҳор паҳлавони сафдару тилисмшикан аст, ки афсуни зимистон ба ӯ корагар нест ва ғайрати мардонаи ӯ сабабгори шикасти тилисми зимистон мешавад:

На ин кабудяхи фасли сард мешиканад,

Ки устухони зимистон зи дард мешиканад.

Баҳор гарди зимистон ба бод хоҳад дод,

Тилисми қудрати номард мард мешиканад [8, с. 77].

Аз нафаси эҳёгари баҳор табиат либоси якранги зимистониро як сӯ афканда, куртаи садрангу гулбаст дар бар мекунад, яъне аз лутфи боду борон ва офтоби нурафшони баҳорӣ барф об шуда, сабзаву гулҳои рангоранг заминро дилрабову нозанин мегардонанд. Шоир аз ҳамин ҳолати табиӣ низ суд ҷуста, онро барои ифодаи мазомини иҷтимоӣ истифода кардааст. Дар тасвири ӯ

сабаби шикасти зимистону пешрави лашкари ӯ – барф дар он аст, ки бар рағми ҳама мавҷудот баромадаанд ва бадеҳист, ки шикасти яккатозе, ки бар зидди чамъият мебарояд, ногузир аст:

*Ҳазор ранг ба як ранги барф дар ҷанг аст,
Ба рағми чамъ чу бархост фард, мешиканад* [8, с. 77].

Тавре аз мушоҳидаи ғазали боло, баҳусус байти мақтаи он, маълум мешавад, тасвиrotи шоиронаи Озар дар баробари доштани моҳияти зебописандӣ аз арзиши тарбиявию ахлоқӣ низ бархӯрдоранд. Дар ин маврид иддаои устод Аскар Ҳаким собит мегардад, ки оид ба корбурди тасвиrotи шоирона чунин гуфтааст: «Тавсифу тасвир ва манзаранигорӣ бо мароми эҷодии ҳар шоир пайванди ногусастанӣ дорад. Агар дар мароми эҷодии шоир ифодаи маъниҳои фалсафӣ, иҷтимоӣ, ахлоқӣ, маънавӣ, зебоишинохтӣ бартарӣ дошта бошанд, онҳо барои барҷаста ва маҳсусу тасаввуршаванда ифода карданашон ба кор мераванд» [11, с. 12].

Озар на танҳо дар тасвири баҳори нозанин, балки дар тасвири дигар фаслҳои сол низ ҳунарманд аст. Фарқи ин тасвиrot танҳо дар оҳанги онҳост, яъне агар шоир ба тасвири баҳор пардозад, оҳанги суруру шодмонӣ дар шеъри ӯ эҳсос мешавад ва агар аз тирамоҳу зимистон ҳарф задан хоҳад, оҳанги маҳзун аз гуфтори ӯ маҳсус аст. Барои мисол, дар як ғазали ӯ борони тирамоҳӣ пайки шумхабарест, ки аз марги зебоиҳои табиат хабар медиҳад. Қатраҳои ин борон ҳарфҳои ғамолудеанд, ки бар сари ҳама мавҷудоти табиат мерезанд ва ҳамаро ба ғам хӯрдан ва гиря кардан водор мекунанд:

*Хабари марги кӣ дар ҳарфи тари борон аст?
Ки ба ҳар чиз ниғаҳ сайр кунад, гирён аст* [8, с. 80].

Дар тасвири шоир дарахтони зардгаштаи чаман, ки дар зери борони тирамоҳӣ мондаанд, ба шахсони беморе мемонанд, ки аз дарду ранҷ ва ночорӣ ашк мерезанд. Ҷиҳати аҳсани ин байт боз дар он аст, ки шоир аз санъати ташбеҳ ва намудҳои он ҳунармандона истифода кардааст. Яъне, агар аз як тараф байни дарахтону беморон ва ашку борон ташбеҳи шайъӣ мавҷуд бошад, аз тарафи дигар, байни мисраи аввал ва мисраи дуюм ташбеҳи мураккаб ва ё ташбеҳи ҳолат мавҷуд аст ва ба василаи он мисраи дувум барои мисраи аввал ташбеҳкунанда гардидааст:

*Ҳама зарданд дарахтони чаман, ин борон
Гӯиё ашк ба рухсорай беморон аст* [8, с. 80].

Садои чакидани борони тирамоҳӣ, баръакси борони баҳор, ки навои шӯху пуршӯр ва саропо шодиву сурурро мемонд, ба нолаву фиғони азодорон монанд аст ва дили шунавандаро ҳазин ва хотирашро озурда менамояд:

*Мешавад об дил аз гиряи борон имшаб,
Ки чу музиқии наҷвои азодорон аст* [8, с. 80].

Дар ғазали дигар шоир аз тирамоҳ бо истиораҳои «қиссаи ҳичрон», «андуҳи шоиронаи девон», «духтари сураташ зардгашта», «оҳи парешони касе» ёд менамояд, ки истифодаи ҳамин гуна таркиботу таъбирот назари нек надоштан ва дар бисёр маврид назари дилсӯзона доштани шоирро ба ин фасл ифшо менамояд. Сабаби ин баднигарӣ дар табиати андухофари тирамоҳ ниҳон аст.

Барои мисол, дар ғазали мавриди назар, ки саропо аз пурсишҳои бечавоб иборат аст, мухотаб тирамоҳ аст ва шоир ҳамчун беморбине, ки сари болини беморе нишастааст, бо дилсӯзиву дилчӯӣ дарду андуҳи ўро мепурсад. Маълум аст, ки ин беморбин хоҳиши ба суолоти худ ҷавоб гирифтани низ надорад ва танҳо ба ҳамин васила ба бемор изҳори ҳамдardӣ кардан мехоҳад:

*Эй тирамоҳ, мисраи ҳичрони кистӣ?
Ғамҳарфи шоиронаи девони кистӣ?
Эй духтаре, ки сурати ту зард гаштааст,
Ифшои роз соз, ки пажмони кистӣ?... [8, с. 82].*

Барои раҳӣ аз ҷанги тирамоҳ шоир мададгории зимистонро мунтазир аст. Дар тасвири шоир зимистон табиби сапедпӯшест, ки сирри дармон кардани боғи зардрӯгаштаву хазоншударо медонад. Дар воқеъ, инсон як ҷузви табиат аст ва ҳар як рӯйдоди табиӣ таъсири мусбат ва ё манфии худро ба руҳияи инсон низ мегузорад ва ўро шод ва ё ғамгин мекунад. Фасли тирамоҳ бо ҳама нозу неъмат ва қашангию рангбозиҳояш, азбаски паёме аз хушқу хазон гаштани растаниву наботот ва урӯнии табиат дорад, ба таъбу завқи инсон, хоса инсони эҷодкор, хушоянд нест. Ҳамин аст, ки Озар дар ин шеърӣ кӯтоҳи худ зимистонро аз тирамоҳ афзалтар донистааст:

*Ба табиби сапедпӯши барф
Бирасонед:
Ҳол вазнин аст,
Бог бемори зардпарвин аст [8, с. 206].*

Воқеан, ин тасвир хеле зебову руҳпарвар ва ҳам наву дилписанд аст.

Дар бисёре аз шеърҳои Озар таваччуҳи ў ба фасли зимистон эҳсос мешавад. Дар тасвири Озар барфи зимистон, ки бо ҳазорон назаррубӯӣ ва шӯҳию шангӣ меборад, дар тани дарахтони боғ ба либоси зебои арӯсӣ мубаддал мешавад. Ҳар як дарахт дар саҳни боғу ҷаман духтари зебои фарангист, ки пирохани арӯсӣ ба бар дорад. Дар байти дувуми ин ғазал тасвири боз ҳам зеботаре ҷо дорад. Таваччуҳ шавад:

*Зи барфе, ки борад ба шӯҳию шангӣ,
Дарахт аст мисли арӯси фарангӣ.
Таҳи ҷомаи барф ҳар санг тобад
Ҷу тистони духтар, ки ёбад тарангӣ [8, с. 121].*

Бо он ки ранги сапеди барф назаррабо ва тамошои табиати дар сапедӣ ғарқ дилписанд аст, сардии ин ғаслро шоир хуш надорад. Ин камтаваҷҷуҳии худро ба сармо шоир дар як ғазал хеле шуниданӣ тасвир кардааст ва орояҳои бадеии ташбеҳ ва муболиға барои пайдоиши ин тасвири зебо сабаб гардидаанд. Мувофиқи ин тасвир, азбаски сабабгори сардӣ барф аст ва барф низ шабоҳат ба варақи сапед дорад, вақте шоир барои навиштани шеър ба рӯйи саҳфа ҳам мешавад, ранги сапеди саҳфа ба хотири ӯ барфи сапедро меорад ва ӯро аз навиштани шеър дилмонда мекунад:

*Сармо кашиданист равонро зи пайкарам,
Рӯзи сиёҳи барфи сафед аст бар сарам...
Дилмонда аз навиштани шеър ам, ки мебарад
Бар ёди барф сафҳаи испеди дафтарам... [8, с. 79].*

Дар мактаи ғазал шоир ҳамин вазъи дилнописанди пешомадаро бар нафъи худ ҳал кардан мехоҳад. Бо ин мақсад ӯ аз маънии дигари таҳаллуси худ, ки оташ аст, суд ҷустааст. Ин иқдом аз он шаҳодат медиҳад, ки Озар дар ҳама ҳолат шоири хушбин аст ва бовар ба он дорад, ки дилхоҳ вазъияти дар назари аввал нохуш шояд пайомади хуше дошта бошад:

*Шояд ки гулруҳони ҷаҳон ёд мекунад
Аз ман дар ин ҳавои зимистон, ки Озарам [8, с. 79].*

Барои шоири дар тасвиргарӣ чирадаст ва маъниофар, яъне Озар, манзараҳои зимистон асбоби хубе барои тасвир ва офаридани маъниҳои дилписанд мешаванд. Барои исботи ин иддао рубоiero мисол меорем, ки дар он ду манзараи ғасли зимистон хеле зебову диданӣ тасвир гардидаанд:

*Ин барф, ки шӯша зерӣ айвон овехт,
Ханҷар ба камарбанди зимистон овехт.
Ҷун дасти шикаста шоҳаҳоро як-як
Ғаҷ басту ба гардани дарахтон овехт [8, с. 213].*

Хулоса, тасвири ҳунармандонаи табиат аз мушаххасоти ғабӯлияти шоирии Озар аст ва маҳорати эҷодии ӯ низ маҳз дар ҳамин тасвироти зебову шоирона зоҳир мегардад. Озар ба монанди шоирони тавонманди пешин дар тасвири манзараҳои гуногуни табиат тамоми ҳунару маҳорати шоирии худро ба кор мебарад ва муваффақона кӯшиш менамояд, ки тасвироти шоиронаи ӯ барои хонандаи хушзавқ ва серталаб писанд ва дилнишин бошад.

Дар маҷмуъ, Озар ба ҳайси як шоири муваффақи имрӯз кӯшиш намудааст, ки ашъори ӯ ҳам аз ҷиҳати шакл ва ҳам аз рӯйи мазмун мукамал ва дилписанд бошад. Дарунмоияи шеърҳои ӯро мавзӯ ва масъалаҳои ташкил медиҳанд, ки ба ҳаёти иҷтимоии имрӯз рабти бевосита доранд, ҳар як шеъри Озар аслан шеъри иҷтимоист ва дархӯр ба ниёзҳо ва хостаҳои инсонии имрӯз гуфта шудааст. Яъне, Озар ҳамчун як нафар шоир ва равшанфикри мамлакат вазифаи иҷтимоӣ ва

рисолати шоирии худро хуб дар ёд дорад ва кӯшиш менамояд, ки мувофиқ ба таъбу завқ ва хостаҳои мардум шеър гӯяд, дар камолёбии завқ ва ҳисси зебописандии мардум сахмгузор бошад, ба монанди суханварони бузурги мо хонандаи хушзавқро ба кӯйи чавонмардиву некномӣ хидоят намуда, дар таҳзиби ахлоқии ҷавонону наврасон ҳиссаи худро гузорад.

Адабиёт

1. *Акбарзод, М.* Шоири шеъри худ / *М. Акбарзод* // Адабиёт ва санъат. – 28.05. 2015. – С. 5.
2. *Аҷамӣ, М.* Тафаккур ва ҳис дар шеър / *М. Аҷамӣ*. – Душанбе: Адиб, 2008. – 296 с.
3. *Баҳор, М.* Сабкшиносӣ / Маликушшуаро Баҳор. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570 с.
4. *Зехнӣ, Т.* Санъати сухан. Илми бадеъ ва мухтасари аруз. Дар зери таҳрири *М. Шукуров ва С. Саъдиев* / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2020. – 392 с.
5. *Кадканӣ, Ш.* Сувари хаёл дар шеъри форсӣ / *Шафеи Кадканӣ*. – Техрон: 1365 – 732 с.
6. *Кадканӣ, Ш.* Растохези калимот / *Ш. Кадканӣ* // Баргардони матн ба алифбои кириллӣ, муқаддима, шарҳ, тавзеҳот ва замимаи Ш. Суфизода. – Душанбе: Нашри Файз, 2023. – 400 с.
7. *Насрулло, К.* Шеър аз мадрасаи сабзи чаман / *К. Насрулло* // Адабиёт ва санъат. – 08.08. 2013. – С. 3-4.
8. *Озар.* Шарқ нозуксуханист / *Озар.* - Душанбе: Адиб, 2019. - 240 с.
9. *Футухӣ, М.* Балоғати тасвир/ *М. Футухӣ*. - Душанбе: ДДОТ, 2018. – 335 с.
10. *Ҳақимов, А.* Бозтоби муфради ғиноӣ / *А. Ҳақимов* // Садои Шарқ. – 2010. - №12. – С. 123 – 138.
11. *Ҳақим, А.* Тавсифу тасвир ва манзаранигорӣ / *А. Ҳақимов* // Ҷафтаномии «Адабиёт ва санъат». – 4-уми январӣ соли 2024, №1 (2231), саҳ. 12
12. *Чурҷонӣ, А.* Асрор-ул-балоға. Тарҷумаи Ҷалили Таҷлил / *Абдулқоҳири Чурҷонӣ*. – Техрон, 1370. – 302 с.
13. *Шамисо, С.* Сабкшиносии шеър / *С. Шамисо*. – Душанбе, 2013. – 272 с.
14. *Шарифов, Х.* Услуб ва камолоти сухан / *Х. Шарифов*. – Душанбе: Ирфон, 1985. - 176 с.

МУХТАСАР ОИД БА ТАСВИРОТИ ШОИРОНАИ АШЪОРИ ОЗАР

Фиишурда. Шоири халқии Тоҷикистон Салимиён Озар аз ҷумлаи шоирони муваффақи даврони истиқлол аст, ки дар миёни дӯстдорони каломи бадеъ ҳаводорони зиёди худро дорад. Ашъори гуногунжанри ӯ дарбаргири мавзӯҳои гуногуне, амсоли васфи ватан ва муқаддасоти милливу давлатӣ, тасвири авзои иҷтимоӣ, ситоиши бузургии модар, васфи ишқу муҳаббат, тасвири манзараҳои гуногуни табиат ва ғайраҳо буда, Озар дар таҳлилу баррасии шоиронаи ҳар яке аз ин мавзӯот муваффақ ва комёб гардидааст.

Яке аз авомили дилнишину таъсиргузор будани ашъори Озар тасвиrotи зебои шоиронаанд, ки ҳар як шеърӣ ӯро зиннат медиҳанд ва онҳоро фасеҳтару балеғтар мегардонанд. Мушоҳида нишон медиҳад, ки тасвири хунармандонаи табиат аз мушаххасоти ғайришахсияти шоирии Озар аст ва маҳорати эҷодии ӯ низ маҳз дар ҳамин тасвиrotи зебову шоирона зоҳир мегардад.

Дар ин мақола муаллиф тасвиrotи шоиронаи ашъори Озарро мавриди нақду баррасӣ ва арзишдории илмӣ қарор додааст.

Калидвожаҳо: Озар, тасвиrotи шоирона, манзаранигорӣ, маҳорати шоирӣ, ғазал, баҳор, сабза, гул, зимистон, барф, тирамоҳ.

КОРОТКА О ПОЭТИЧЕСКИХ ОБРАЗАХ СТИХОВ ОЗОРА

Аннотация. Народный поэт Таджикистана Салимиён Озар – один из успешных поэтов эпохи независимости, имеющий множество почитателей среди любителей художественного слова.

Его стихи разных жанров содержат различные темы, такие как восхваление Родины, национальной и государственной святости, описание социального положения, восхваление величия матери, восхваление любви и ласки, описание различных природных сцен и т.д. Озар преуспел в поэтическом анализе и рассмотрении каждой из этих тем.

Одной из причин очарования и влияния стихов Озара являются прекрасные поэтические образы, которые украшают каждое из его стихотворений и делают их более красноречивыми и зрелыми. Наблюдение показывает, что художественное изображение природы является одной из особенностей поэтической деятельности Озара, и в этих красивых и поэтических изображениях проявляются и его творческие способности.

В данной статье автор рассматривает поэтические описания стихотворений Озара и дает им научную оценку.

Ключевые слова: Озар, поэтические образы, пейзаж, поэтическое мастерство, газель, весна, зелень, цветок, зима, снег, осень.

BRIEF INFORMATION ABOUT THE POETIC IMAGES OF OZAR'S POEMS

Annotation. People's poet of Tajikistan Salimiyon Ozar is one of the successful poets of the era of independence, who has many admirers among lovers of the literary word.

His poems of different genres contain various themes, such as praise of the Motherland, national and state holiness, description of social status, praise of the greatness of the mother, praise of love and affection, description of various natural scenes, etc. Ozar succeeded in poetic analysis and consideration of each of these topics.

One of the reasons for the charm and influence of Ozar's poems is the beautiful poetic imagery that embellishes each of his poems and makes them more eloquent and mature. Observation shows that the artistic depiction of nature is one of the features of Ozar's poetic activity, and his creative abilities are also manifested in these beautiful and poetic images.

In this article, the author examines the poetic descriptions of Ozar's poems and gives them a scientific assessment.

Key words: Ozar, poetic images, landscape, poetic skill, gazelle, spring, greenery, flower, winter, snow, autumn.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Аҳмадов Сафармад Гадомадович - н.и.ф., дотсенти кафедраи адабиёти тоҷики ДДБ ба номи Носири Хусрав. Тел: 988 15 75 81. **E-mail:** ahmadovsafar74@mail.ru

Сведения об авторе:

Ахмадов Сафармад Гадомадович - н.и.ф., дотсент кафедры таджикской литературы БГУ имени Носира Хусрава. Телефон: (+992) 98-815-75-81; **E-mail:** ahmadovsafar74@mail.ru

Information about the author:

Akhmadov Safarmad Gadamovich - PhD, Associate Professor of the Department of Tajik Literature of the Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. Phone: (+992) 98-815-75-81; **E-mail:** ahmadovsafar74@mail.ru

Мақола ба редакция ворид шуд: 10.10.2025

Аз тақриз баргашт: 12.01.2026

Ба чоп тавсия шуд: 05.03.2026

УДК 821.222.1.09(092)

**ПАНДУ АНДАРЗ ДАР РУБОИЁТИ МАВЛОНО ЧАЛОЛУДДИНИ
БАЛХӢ**

*Ҳайдарзод Ҳочатуллои Мусо
Донишгоҳи Давлатии Дангара*

Мавзуи панду андарз дар адабиёти форсу тоҷик яке аз мавзуҳои меҳварӣ ба шумор меравад. Ҳамаи шоироне, ки пеш аз Чалолуддини Балхӣ ва баъд аз он дар олами назм умр ба сар бурдаанд, дар эҷодиёташон матлуби панду андарз доштаро баҳри таассуроти гуфторашон мавриди истифода қарор додаанд ва то ба имрӯз таассуроташон боқист. Дар ҳақиқат, он сатрҳое, ки бо панду андарзҳо реша дар назм доранду садсолаҳоро паси сар кардаанд, ҳанӯз дар маъниҳои тару тоза ба гӯши шунавандагон мерасанд. Мақсад аз шоириву нависандагӣ ба хусус ба аҳли маорифу шеърӯ адаб намоиши ҳунар ё дониш набуда, балки дар қалби шунавандагон эҳё кардани нури маърифат ва низоми одобу одамай аст. Дар ин самт мавқеи панду андарз дар зинаи аввалин қарор дорад.

Маълум аст, ки мавориси шоирони форсу тоҷик, асосан, хусусияти тарбиявӣ дошта, мавзуҳои панду ҳикмат, эҳсосоти баланди инсониро тараннум мекунанд. Аз қадим шоирон ва адибони форсу тоҷик барои ифодаи панду ҳикмат ва мазмунҳои фалсафӣ аз рубоиву дубайтӣ ва ғазал истифода намудаанд. Дар адабиёт рубоиву дубайтӣ ва ғазал аз ғаёлтарин жанрҳои шоирони форсу тоҷик махсуб меёбанд.

Мавлоно низ ҳаҷун шоири маъруфу баландмартабаи адабиёти форсу тоҷик аз қолаби рубоӣ баҳраи комил бурдааст ва ба василаи ин қолаб низ шоҳкориҳо намуда, маъниҳои олиро барои мо ба мерос монда аст.

Рубоӣи Мавлоно Чалолуддини Балхӣ, ки бахше аз китоби бузурги “Девони Кабир”-аш мебошанд, ба таври алоҳида чандин маротиба аз сӯйи нашриётҳои мухталиф ва бо теъдоду шаклҳои ҷудогона мунташир гаштаанд. Дар ҳаҷон ва, хусусун, дар олами маънавии мамолики Шарқу Ғарбу Осиёи миёна низ теъдоди зиёде аз муҳаққиқон ва пажӯҳишгарон осори гаронмояи Мавлоно, гулчине аз беҳтарин ва олитарин рубоӣи ӯро тарҷума ва дар шакли китоб таҳия ва тадвин намудаанд.

Аз омӯзиши осори гаронмояи ин шоир ва мутафаккири арҷманд чунин натиҷа гирифтам, ки рубоӣ қолабест, ки муҳтаво ё худ, қисмате аз ашъори Мавлоноро фарогир гардидааст. Рубоӣи ӯ бештар фарогири мавзоти ишқӣ, ирфонӣ, пандуахлоқӣ буда, шоир масъалаҳои гуногун, аз он ҷумла хештаншиносӣ, муносибати оламу одам ва Офаридгору табиат ва ё, ба ибораи дигар, муносибати шуури одамай ва ҳастиву руҳ бо табиат чи дар таълимоти фалсафӣ ва чи дар

афкори ирфонӣ, дӯстиву рафоқат, фанову бақоро ба риштаи тасвир мекашад, ки дар қолаби рубоӣ то имрӯз дӯстдорони шеърӯ шоириро шефтаву шайдо мекунад.

Рубоиёти Мавлоноро аз лиҳози фарогирии мавзуву маънӣ метавон ба анвои зер табақабандӣ кард:

- ишқӣ-ирфонӣ ва тараннуми муҳаббати Худо;
- васфи Шамси Табрешӣ ва ситоиши муҳаббат нисбат ба ӯ;
- андешаҳо ва таълимоти фалсафӣ, ҳастиву марг, оламу одам;
- андарз ва ҳикмати рӯзгор;
- муносибати поку самимии байни инсонҳо;

Мавлоно пеш аз ҳама шоири ориф ва суфии давр буд. Шоирони ориф чун Мавлоно муътақид буданд, ки фақат тавассути қалб чавҳари латифи руҳониро метавон дарк кард. Ин навъи маърифатро дар тасаввуф бо номи «ишқӣ маънавӣ», «ишқӣ ирфонӣ», «ишқӣ илоҳӣ» ва ғайра ёд кардаанд, ки Мавлоно дар рубоии хеш аз ин мавзӯ бештар истифода намудааст.

Аз ин рӯ, мавзуи панду андарз дар эҷодиёти Ҷалолуддини Балхӣ хело равшан ва бо хусусияти услубии худ ба чашм мерасад. Дар рубоиёти шоири мумтоз, пири панду ҳикмат Ҷалолуддини Балхӣ мавзуи номбурда бисёртар ба назар мерасад. Мавлоно низ дар ин радиф барои баёни ҳикматҳои андӯхта ва панду андарзи рӯзгор бо як матонати ҳақимонаи худ дар рубоӣ баҳравар шудааст. Дар сурудаи зер шоир таъкид медорад, ки инсон барои ҳар чизу ночизи ҳаёт набояд бар дил андӯхро ҷой диҳад ва шикоят ба назди бегонагон барад. Он чиз, ки бар худат муяссар шуд, шукрона аз он дошта бошу чашми интизору гарданхамидагӣ ба сӯи бисёрхоҳон маяндоз. Калимаи “сиблат” дар ин гуфтор дар қолаби маҷоз ба маънои бурут омадааст.

*Зинҳор, дило, ба худ мадеҳ раҳ гамро,
Магзин ба ҷаҳон суҳбати номаҳрамро.
Бо тарраву ноне чу қаноат кардӣ,
Чун тарра масанҷ сиблати оламро [3, сах. 110].*

Ё ин ки:

*Эй дода ба нон гавҳари имонеро,
Дода ба ҷаве қалб, яке конеро.
Намруд чу дилро ба Халиле насупурд,
Биспурд ба пашиа лоҷарам ҷонеро [3, сах. 115].*

Дар осори Мавлоно намунаи ин гуна рубоихоро зиёд метавон пайдо намуд. Дар рубоиёти зерин Мавлоно дар бораи дӯстиву бародарӣ ва дурӣ аз шахсони носипос сухан ронда, чунин панд медиҳад, ки инсон бояд аз дӯсти бевафо, сустирода ва номуносиб дурӣ чӯяд. Шоир хоки қудуми дӯсти бовафо ва чониро аз бародари мунофиқ авлотар медонад:

*Дурӣ зи бародари мунофиқ беҳтар,
Парҳез зи ёри номувофиқ беҳтар.
Хоки қадами ёри мувофиқ, ҳаққо,
Аз хуни бародари мунофиқ беҳтар [7, сах. 43].*

Ба ҳамин мазмун ҳакиме чунин зикр мекунад: “Ёри бад бадтар бувад аз мори бад”.

Вожаи “мунофиқ” дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба маънои одами дурӯя омадааст ва дар ашъори аксарияти шоирон мунофиқро ба нохушиҳо ёдовар шудаанд. Дар ин маврид Шайх Камоли Хуҷандӣ чунин мефармояд:

*Рақиб саъй намояд чу ғамзаи ту ба хунам,
Бувад мувофиқи ғаммоз фикру рои мунофиқ [8, сах. 735].*

Дар рубоии дигар шоир чунин мегӯяд, ки одамият ҳангоми суҳбат бо шахси ношинос, номаҳрам асрори дилашро ниҳон дорад. Шоир панд медиҳад, ки ба ҳар касу нокас сирри дили худро набояд гуфт. Ва сирри дилро нигоҳ дорад. Чунончи, “Сири дил бар ёри худ ҳаргиз нагӯй, аҷабо”. Ва бо ағёр, ки аз ӯ ҳар бадиеро интизор шудан мумкин аст, бо забони худаш сухан гӯй, яъне “бо бадон бад бош” мегӯяд шоир, дар ин рубоӣ:

*Бо номаҳрам ҳадиси асрор магӯ,
Бо мардумон ҳикояти ёр магӯ.
Бо мардуми ағёр чу ағёр магӯ,
Бо уштири ҳор-ҳор чӯз хор магӯ! [7, сах. 71]*

Шоир, ҳамчунин, дар рубоии дигар инсонро ба вафодорӣ ва меҳрубонӣ даъват мекунад. Ва дар сар ҳавои гурезпой, яъне аз дӯстон дурӣ чӯстани ёронро ба бевафой ташбеҳ мекунад. Ӯ дӯстиву рафоқат ва дар бари ҳам вафодор буданро аз духавоӣ ва бевафой беҳтар медонад.

*Ёрон, ёрон, зи ҳам ҷудой макунед,
Дар сар ҳаваси гурезной макунед.
Чун ҷумла яку духавоӣ макунед,
Фармуди вафо, ки бевафой макунед [3, сах. 1110].*

Дар гуфтаи дигараш, ки мисраъи ибтидоияш бо “харобему хароб” интиҳо мегирад, яъне гуфтани аст, ки имрӯз аз ҳамаи рӯзҳои дигар дар шӯру мубталой ҳастем, андешаи дигаре бояд надошта бошему бо ҳамаи иштиёқ дар ёди дӯст бошем:

*Имрӯз чу ҳар рӯз харобем, хароб,
Макшо дари андешаву баргир рубоб.*

*Сад гуна намоз асту рукуъ асту сучуд,
Онро, ки ҷамоли дӯст бошад меҳроб [3, сах. 510].*

Дар рубоии дигар шоир инсонро ба ҳунару ҳунармандӣ ва тавонистани ҳар коре хитоб мекунад. Шахси ҳунарманд ва кордон ба шахсе ташбеҳ дода шудааст, ки дар “сангистон” бо “қаробае” мераваду онро аз шикастан эмин медорад.

*Не бе зару зӯр шаҳ сипаҳ битвон дошт,
Не бедилу захра раҳ ниғаҳ битвон дошт.
Дар сангситон қароба он кас бибарад,
К-аз санг қаробаро ниғаҳ битвон дошт [3, сах. 640].*

Дар зиндагӣ, – мегӯяд шоир, – бо шахсе дӯстӣ кун, ки ҳамнишин ва бо худат мувофиқ бошад, ҳамеша аз бадон парҳез карда, дар суҳбати дӯстони ҳамдам ва ҷонӣ шитобон бош. Шоир дӯсти хубро ба боғ ташбеҳ дода, таъкид мекунад. Ба андешаи шоир, адаб ин аст, ки зинҳор ба шахси бади шабоҳат ба хор дошта ҳамнишин набояд шуд:

*Гуфтам, ки бари ҳарифи ғамгин манишин,
Ҷуз паҳлуи ҳамдилони ишрин манишин.
Дар боғ даромадӣ, сӯйи хор марав,
Ҷуз бо гулу ёсамину насрин манишин [3, сах. 845].*

Калимаи “ғамгин” ин ҷо бо маънии одами дарундору чиндори ба истилоҳи авом: қавоқии нобовар оварда шудааст ва таъкид бар он рафтааст, ки дар паҳлуи касе биншинӣ, ки дар суханаш аз дӯстӣ баҳравар гардӣ.

Аз мисоли боло чунин бармеояд, ки ғаму ғусса ва афсӯсу надомат ба табиати оташини қаҳрамони лирикии рубоӣ шоир бегона буда, хурсандиву хушнудӣ ва шодӣ ҳамеша ҳамдами ӯ мебошанд. Ӯ барои молу сарват ғам хӯрданро беҳуда дониста, қаноатмандиро тарғибу ташвиқ мекунад.

Муаллифи ашъор дар бораи одаму одамгарӣ сухан ронда, чунин мегӯяд, ки дар зиндагӣ мушфиқу ғамхори якдигар будан лозим аст. Ҳамаи дардҳо рафтанианд, аммо ниёзи дардмандонро баровардан ҷойи худро дорад. Ба андешаи Мавлоно, ҳар кас вобаста ба тавоноӣ метавонад ба сӯйи матлуби худ равад, аммо дар рӯзи фиरोқ мардона ҳамроҳи дӯст буданро таманно кардан кори дигар аст.

*Дар роҳи ниёз фард бояд будан,
Пайваста ҳарифи дард бояд будан.
Мардӣ набувад гурехтан сӯйи висол,
Дар рӯзи фиरोқ мард бояд будан [3, сах. 534].*

Шоир он шахсонро эътироф кардааст, ки худро мешиносанд, қадри худро медонанд, аз пайи ислоҳи хатои содиркардаи хеш ва хислатҳои хуби

инсонӣ ҳастанду кӯшиш мекунанд, то номашон дар китоби некӣ сабтшуда боқӣ бимонад:

*Ман бандаи он қавме, ки худро донанд,
Ҳар дам дили худро зи ғалат бирҳонанд.
Аз зоту сифоти хеш созанд китоб,
Феҳристи китобро аналҳақ хонанд [7, саҳ. 35].*

Шоир дар замоне зиндагӣ карда буд, ки ба қадри шахсони бузург, аҳли илму адаб кам мерасиданд ва бо як санъати пӯшидаи шеърӣ ба таври киноӣ баён мекунад, ки одами кар аз кайфияти мусиқии танбӯр бебаҳра аст. Ё ин ки зебоии рухсор ба каси нобино муяссар намегардад, зеро намебинад. Одами ранҷур аз маззаи қанд баҳра гирифта наметавонад ва муханнасро бо ҳур чуфт шудан тадбир шоиста набувад:

*Эй ҳайф, ки пеши кар зани танбӯре,
Ё Юсуфе ҳамхона шавад бо кӯре.
Ё қанд ниҳӣ дар даҳани ранҷуре,
Ё чуфт шавад муханнасе бо ҳуре [7, саҳ. 81].*

Ҳамин тавр, шоир инсонро ба доштани сифатҳои нек даъват мекунад. Тарғиб ба кордониву боҳунари, дӯсти, вафодорӣ, дурӣ чустан аз ағёр, мардонагӣ дар ҳоли эҳтиёҷи муҳтоҷон, асоси мавзуи номбурда мебошад. Шоир ба устодии ҳайратангез чунон ба тарафҳои зиндагӣ дахл кардааст, ки хонандаи имрӯз ҳоло ҳам метавонад аз пандномаи ин шахси бузурги тоҷику форс истифода барад.

Тарғиби некиву ростӣ яке аз мавзӯҳои асосии рубоиёти шоир ба шумор меравад. Дар ин қабил рубоиҳои шоир қаҳрамони лирикиаш мардум ва ўро ба некию дурусткорӣ, ростиву сидқ даъват мекунад.

Шоир ҳарисони молу сарватро мазаммат намуда, некиро аз тамоми неъмату давлати дунё авлотару беҳтар медонад:

*Рав некӣ кун, ки даҳр некӣ донад,
Ў некиро зи некувон настонад.
Мол аз ҳама монду аз ту ҳам хоҳад монд,
Он беҳ, ки ба ҷои мол некӣ монад! [7, саҳ. 33].*

Қайд кардан бамаврид аст, ки шоир дар тамоми навиштаҷоташ ва, аз ҷумла дар рубоиёти пуршӯри худ, ростиву росткориро тарғиб намудааст ва дар зиндагӣ дар ҳар кор, ҳатто дар ишқу ошиқӣ низ, онро шартӣ асосӣ мешуморад:

*Эй дӯст, ақиби рӯзҳоро фардост,
Некию бадӣ чу рӯзи равшан пайдост.
Дар мазҳаби ошиқӣ хиёнат на равост,
Ман рост равам, ту қач равӣ, н-ояд рост [7, саҳ. 11].*

Ростиву некӣ ва покизагии ахлоқро Ҷалолуддини Балхӣ василаи асосии ҳаёти маънавии инсон медонад ва хушрӯзиву хушбахтии ҳақиқии инсон, соҳиби мақом, арҷманду шоиста гаштани ӯро бо ҳамин хислатҳо алоқаманд менамояд. Мисоли инро дар рубоии зер мебинем:

*Хоҳӣ, ки ҳамеша шоду хуррам бошӣ,
Ҳар ҷо ки равӣ, азизу марҳам бошӣ.
Покиза шаву рост бизӣ, илм омӯз,
То тоҷи наберагони Одам бошӣ! [7, сах. 83].*

Ҳамин тариқ, шоир бо назокати гуфтору маҳорати назокатбор инсонро бо тасоҳуби хислатҳои ҳамида даъват мекунад ва некиву ростиро дар ҳаёт барои ҳар як фард тӯшаи лозимӣ меҳисобад. Асоси сарбаландии инсон, шодиву хурсандии ӯро шоири инсонпарвар дар некиву ростӣ медонад. Бад-ин минвол, метавон гуфт, саросари ашъори Мавлоно Ҷалолуддини Балхиро панду ҳикмат фаро гирифтааст, ки ҳар як мавзуи он ҳар хонандаи бозаковатро дарсу таҷрибаи рӯзгор меомӯзонад ва ҷумлаи мардумро бар роҳи ростии зиндагонӣ раҳнамоӣ мекунад.

Адабиёт:

1. Адабиёти тоҷик дар асрҳои XI – XIV. (коллектив). – Душанбе: Маориф, 1976. – 510 с
2. Амонов Р. Лирикаи халқи тоҷик. Душанбе: Ирфон, 1968. 350 с.
3. Бадеъуззамон Фурузонфар. *Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ*. Девони *Шамси Табрешӣ*. – Теҳрон: Сипехр, 1363. – 1570 с.
4. Бадеъуззамон Фурузонфар. Шарҳи аҳвол ва осори *Мавлоно*. (Баргардон ба хатти кириллик *Изатулло Мирзоев ва Баҳриддин Мирзоев*). – Душанбе: Довари Ибтиҳоч, 2007. – 252 с.
5. Баёзи фолклори тоҷик. Душанбе: Ирфон, 1985. 420 с.
6. Гулшани адаб. Намунаи назми форсу тоҷик (асрҳои XI – XIV). ҷ.1. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 440 с.
7. *Зарифов З. Ҷалолуддини Румӣ*. Рубоӣёт. Душанбе: Ирфон, 1984. – 96 с.
8. “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ”. Ҷ1. – Душанбе, 1969. – с. 735

ПАНДУ АНДАРЗ ДАР РУБОИЁТИ МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛХӢ

Фишурда. Дар мақола сухан дар бораи ҳазрати Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ва осори пурғановат, хусусан рубоӣёти дилпазири ӯ меравад. Мавлоно ҳаҷун шоири маъруфу баландмартабаи адабиёти форсу тоҷик аз қолаби рубоӣ баҳраи комил бурдааст ва ба василаи ин қолаб шоҳкориҳо намуда, маъниҳои олиро барои мо ба мерос монда аст.

Рубоиёти ӯ бештар фарогири мавзуоти ишқӣ, ирфонӣ, панду ахлоқӣ буда, шоир масъалаҳои гуногун аз он ҷумла Офаридгору табиат, муносибати оламу одам ва Офаридгору табиат ва ё ба ибораи дигар, муносибати шуури одамӣ ва ҳастиву рӯҳ бо табиат чӣ дар таълимоти фалсафӣ ва чӣ дар афкори ирфонӣ, дӯстиву рафоқат, фанову бақоро ба риштаи тасвир мекашад, ки дар қолаби рубоӣ то имрӯз дӯстдорони шеърӯ шоириро шефтаву шайдо мекунад. Шоир инсонро ба доштани сифатҳои нек даъват мекунад. Тарғиб ба кордонӣ боҳунари, дӯстӣ, вафодорӣ, дурӣ ҷӯстан аз ағёр, мардонагӣ дар ҳоли эҳтиёчи муҳтоҷон, асоси мавзуи номбурда мебошад. Шоир ба устодии ҳайратангез ҷунон ба тарафҳои зиндагӣ дахл кардааст, ки хонандаи имрӯз ҳоло ҳам метавонад аз пандномаи ин шахси бузурги тоҷику форс истифода барад.

Калидвожаҳо: офаридгор, табиат, ишқ, ирфон, панду ахлоқ, шуури одамӣ, афкори ирфонӣ, дӯстиву рафоқат, фанову бақо, вафодорӣ, дурӣ ҷӯстан аз ағёр, мардонагӣ.

НАСТАВЛЕНИЕ И ПРАВОУЧЕНИЕ В ЧЕТВЕРОСТИШИИ МАВЛОНО ДЖАЛАЛАДИНА БАЛХИ

Аннотация. В статье речь идёт о личности великого Мавлоно Джалолуддина Балхи и его богатом литературном наследии, в особенности о его проникновенных рубаи. Мавлоно, как выдающийся и высокочтимый поэт персидско-таджикской литературы, в полной мере использовал жанр рубаи и посредством этой формы создал подлинные шедевры, оставив нам в наследие высокие и глубокие смыслы.

Его рубаи преимущественно охватывают любовную, мистико-суфийскую, нравственно-назидательную тематику. Поэт изображает различные вопросы, в том числе Творца и природу, взаимоотношения мира и человека, Творца и природы, или, иными словами, взаимосвязь человеческого сознания, бытия и духа с природой как в философских учениях, так и в мистико-ирфанских воззрениях. Также в его поэзии отражены темы дружбы и товарищества, бренности и вечности бытия, которые в жанре рубаи и по сей день пленяют и восхищают любителей поэзии. Поэт призывает человека обладать высокими нравственными качествами. Основу рассматриваемой тематики составляют пропаганда мастерства и профессионализма, дружбы, верности, отдаления от недоброжелателей, а также мужественности в оказании помощи нуждающимся. Поэт с удивительным мастерством затронул различные стороны жизни, и современный читатель до сих пор может пользоваться нравственными наставлениями этого великого таджикско-персидского мыслителя и поэта.

Ключевые слова: Творец, природа, любовь, ирфан, нравственное наставление, человеческое сознание, мистико-ирфанские воззрения, дружба и

товарищество, брeнность и вечность бытия, верность, отдаление от недоброжелателей, мужественность.

EXHORTATION AND MORALIZING IN THE QUATRAINS OF MAVLONO JALALADDIN BALKHI

Annotation. The article is about the prominent poet Mavlono Jaloliddin Balkhi and his work, especially in particular about his coveted rubai. As a highly respected Persian–Tajik poet, he used a special form of rubai in his work and left us a great contribution. In his rubai, in a large collection, the themes of love, comprehension, moralizing and behavior resound. The poet cited various issues in his rubai, including self-knowledge, the relationship of humanity and life, the creator of the world and nature, both in their philosophy and mystical thought. It depicts both friendship and camaraderie, non-existence and eternity, which still amaze lovers of poetry and poetry.

Through his work, the poet encourages readers to be kind and have a good lifestyle. With kind wishes, He wants to see humanity knowledgeable, capable, friendly, and loyal. He wants to see his readers as those who could come to the aid of someone who needs it. These named human qualities are his main themes in his rubai.

Keywords: The creator of nature, love, comprehension, moralizing, behavior, the human mind, mystical thoughts, friendship and companionship, non-existence and eternity, loyalty, staying away from the enemy, courage.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳайдарзод Ҳуҷҷатуллои Мусо - асисстенти кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии Данғара. Тел: 931830074.

Сведения об авторе: Хайдарзод Худжатуллои Мусо - асисстент кафедри таджикского языка Дангаринского государственного университета. Тел: 931830074.

About author: Haydarzod Hojatullohi Muso – senior teacher at the chair of tajik language, Dangara State University, Telephone: 931830074.

Мақола ба редакция ворид шуд: 07.10.2025

Аз тақриз баргашт: 03.01.2026

Ба чоп тавсия шуд: 05.03.2026

**ТАРАННУМИ МАВЗУИ ДЎСТИВУ РАФОҚАТ ДАР АШЪОРИ
СУХАНВАРОНИ ТОҶИКУ ЎЗБЕК**

Ахатова Н.А.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Тоҷикон бо таърих, тамаддун, фарҳанг ва адабиёти худ шуҳрат ёфта, аз халқҳои қадимтарин ба шумор мераванд. Решаҳои ин фарҳанги ғанӣ аз маданияти ориёӣ маншаъ гирифта, тайи ҳазорсолаҳо ташаккул ёфта, як қисми таркибии он бо шаклу шеваи хос то замони мо омада расидаанд. Бунёди ин мероси гаронбаҳоро дӯстиву рафоқат, хайрхоҳӣ, некиву накукорӣ ва дигар хислатҳои ҳамидаи инсонӣ ташкил медиҳанд.

Дар ин радиф фолклоршинос Абдуҷаббор Раҳмонзода дар мақолаи хеш бо унвони “Равобити адабию фарҳангӣ – рукни муҳими таҳкими дӯстии тоҷикон ва ўзбекон” чунин қайд кардааст: “Тоҷикон баробари рушди фарҳангу адабиёт аз давраҳои бостон бо мардумони гуногун робитаҳои зичи дӯстона барқарор намуда, ҳамеша кӯшиш ба харҷ медоданд, ки дар фазои сулҳу салоҳ ва якдиливу бародарӣ умр ба сар баранд. Ҳамин андешаи ҳамзистии дӯстонаро аввалин маротиба Куруши Кабир дар “Эълomia”-и худ ҷой дода, мардумро ба ҳамдилию бародарӣ даъват намуда буд. Ин пиндори башардӯстонаро минбаъд гузаштагони мо идома дода, бо аксари қавму қабилаҳо, дину мазҳабҳо бо эҳтиром муносибат намуданд ва рафоқатро ҳамчун намунаи неки ҳамбастагӣ азизу муқаддас медонистанд. Дар ҳамин асос тоҷикон бо ҳамсоиягони худ, ба хусус бо халқи бародари ўзбек, дӯстии мустаҳкам барпо намудаанд, ки он аз имтиҳони таърих сарбаландона гузаштааст” [5, с. 83-84].

Шоири рангинбаёни даврони Истиқлолият Муҳаммад Ғойиб дар бораи дӯстии халқҳои тоҷику ўзбек сатрҳои шеърӣ мазкурро барҳақ гуфтааст. Таърих шаҳодат медиҳад, ки решаи дӯстии ин ду қавм: тоҷикону ўзбекон аз азал омада будааст.

Ҷаҳон донд, ки мо ҳамсоя ҳастем,

Ба ҳар шодиву ғам якҷоя ҳастем.

Ба зери боми даврон ворисонанд,

Ба ин даргоҳи ҳастӣ поя ҳастем.

Насими дӯстии мо вазон аст,

Баҳори ошноён беҳазон аст.

Зи Ҷомиву Навоӣ панд дорем,

Ба номи рафтагон савганд дорем.

*Ба боғи нурумеди зиндагонӣ,
Ҳазорон решаи пайванд дорем.*

*Насими дӯстии мо вазон аст,
Баҳори ошноён беҳазон аст.*

[3, с. 114]

Бар ҳақ, тоҷикон ва ўзбекон дар бисёр лаҳзаҳои ғаму шодӣ, барору нобаробарӣ, нокомию комёбиҳо бо ҳам буданд ва дар ҳама ҳолат дӯстиву бародариро пос дошта, якдигарро иззату эҳтиром ва қадрдонӣ менамуданд. Ҳамин решаи дӯстӣ ба шарофати шахсиятҳои барҷастаи таърих дар садаи XV боз ҳам устувор гардид ва дар мисоли ҳамкориҳои адабию дӯстонаи Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ ва Мир Алишер Навоӣ сифатҳои навро соҳиб гардид. Дӯстиву рафоқат эҳтиромӣ муҳаббат миёни ин шахсиятҳои эҷодӣ ба дараҷае самимӣ будааст, ки муосиронашон аз ин ҳусни тафоҳум ва муоширати бузург борҳо ба некӣ ёдоварӣ кардаанд. Алалхусус, Мир Алишер Навоӣ дар бештари осораҳ, аз ҷумла дар асарҳои худ “Ҳамса-ул-мутаҳаййирин”, “Маҷолис-ун-нафоис” ва як қатор достонҳои “Ҳамса”бузургӣ ва фазилати устодаш Абдурраҳмони Ҷомиро зикр намуда, дар таълифи асараш “Ҳамса” пайравӣ ба Амир Хусрави Деҳлавӣ ва Мавлоно Абдурраҳмон Ҷомиро зикр карда, ба забони ўзбекӣ чунин ишораҳо дорад:

*Йўллеса бу йўлда Навоӣ йўлум,
Қўллеса бу қўлда, Хусраву Ҷомӣ қўлум.*

Аз ин мисраҳои шеърӣ бармеояд, ки Навоӣ “Ҳамса”-и хешро дар пайравии дӯстона бо Амир Хусрави Деҳлавӣ ва Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ навиштааст.

Ба қавли устод Айни, “Ҷомию Навоӣ дар атрофи масъалаҳои асосии замон баробар фикр карда, дар роҳи ҳалли ин масъалаҳо бо маслиҳату дастгирии якдигар баробар мубориза мебуданд”. Ин андешаи устод Айниро баъдан академик Муҳаммадҷон Шакурӣ идома дода, менависад: “Ба ин маънӣ дӯстию ҳамкорию Ҷомӣ ва Навоӣ аз бисёр ҷиҳатҳо муборизаи якҷояи халқҳои тоҷикӣ ўзбекро дар роҳи адолати иҷтимоӣ, дар роҳи идеалҳои олии ҷамъиятию эстетикӣ (зебоишиносӣ) ифода намудааст”.

Пас аз он, ин анъана дар эҷодиёти шоирони асрҳои XVI-XX: Махмур, Маъдан, Нодира, Анбар-Отун, Гулханӣ, Ҳозиқ, Аҷзӣ Айни, Мирзо Турсунзода ва дигарон мақоми хос пайдо кардаанд.

Дар қарни XX устод Садриддин Айни идомадиҳандаи анъанаҳои неки чандасраи равобити дӯстонаи тоҷикон ва ўзбекон буда, дар ин ҷода хидмати шоистаеро ба сомон расондааст.

Устод Айнӣ бо адибони ўзбек – Ҳамза Ҳакимзода Ниёзӣ, Абдулло Қодирӣ ва Ғафур Ғулом ҳамкориҳои наздики эҷодӣ барқарор карда, дар тарбияи онҳо нақши назаррас дорад. Устод Айнӣ аз аввали асри ХХ бо ду забон (зуллисонайн) – тоҷикӣ ва ўзбекӣ асар эҷод карда, ба тақдири халқи ўзбек ва сарнавишти фарзандони он баҳои воқеӣ додааст. Махсусан, дар асари бачагонаи худ “Қизбола ё ки Холида” (Духтарбачча ё ки Холида) ин хусусиятро дидан мумкин аст.

Ҳамин анъанаи неку писандида ва дӯстиву рафоқати ду халқи ҳамсоҷро пасон ду шахсияти барҷастаи фарҳангу сиёсат – Мирзо Турсунзода ва Шароф Рашидов идома дода, ба он мазмунҳои баланди инсондӯстона ва башардӯстона ҳамроҳ намудаанд. Ин таҳкими дӯстиро дар яке аз ашъори устод Мирзо Турсунзода бо унвони “ Ўзбек қизига” бараъло мебинем:

*Ўзбек қизи гатимни эшит,
Бошқалар ҳам тингласин тинчит.
Эшит, гатим беҳуда эмас,
Қалбим саси осуда эмас.
Сен эмасми Нилнинг соҳили,
Қайнаб Миср қизининг дили.
Ҳусни бахтинг бир-бир чизардим,
Соф қалбингдан қарзим узардим...*

[7, с. 90].

Дар ин ҷо устод Мирзо Турсунзода ҳангоми дар Ўзбекистон фаъолият кардан ба рақсидани духтари ўзбек дар яке аз базмҳо дар гуфтораш баёни дӯстиву таборӣ намуда, аз ҳунарнамоии духтари ўзбек дар рақс ба шавқи шоирӣ омада, ҳамин шеърро менависад. Дар мисраи “Сен эмасми Нилнинг соҳили, Қайнаб Миср қизининг дили” шоир ҳунари раққосагии духтари ўзбекро ба мавҷи дарёи Нил ташбеҳ намудааст, ки ин аз ниҳоди пурсуруру инсондӯстонаи шоир берун омадааст.

Ҳамин риштаи равобити дӯстии ду халқ бо сиёсати хирадмандонаи пешгирифтаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон решаи амиқтар гирифта, басо устувор гардид. Дар ҳақиқат, баргузор шудани даҳаҳои адабиёт ва санъат миёни халқҳои тоҷику ўзбек аз солҳои панҷоҳуми қарни гузашта ба ҳукми анъана даромада, якчанд маротиба Рӯзҳои адабиёт ва санъати Ҷумҳурии Ўзбекистон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва, ҳамин хел, Рӯзҳои адабиёт ва санъати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Ўзбекистон баргузор гардидаанд, ки онҳо дар таҳкими робитаҳои дӯстонаи халқҳои тоҷику

ӯзбек нақши назаррас бар ҷой гузоштаанд. Ин рӯзҳо ба тантанаи ҳақиқии дӯстии халқҳо табдил ёфта, дар аксари марказҳои илмиву адабӣ ва фарҳангии ҳар ду кишвар чорабиниҳо ва вохӯриҳо доир шуда, мардум аз ҳунару истеъдоди адибону ҳунармандони тоҷику ӯзбек завқ бурдаанд. Ба шарофати ҳусни тафохум ва назари некбинонаи ҳар ду ҷониб ин анъана аз нав эҳё шуда, соли 2019 Рӯзҳои фарҳанги Ҷумҳурии Ўзбекистон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Рӯзҳои фарҳанги Тоҷикистон дар Ўзбекистон доир гардиданд, ки он аз ҷониби шаҳрвандони ҳар ду кишвар ба некӣ истиқбол гардиданд.

Боиси хушнудист, ки Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон, муҳтарам Шавкат Мирзиёев кинорежиссёри шинохтаи тоҷик Бақо Содиқро, ки солҳои охир дар зодгоҳаш шаҳри Самарқанд зиндагӣ мекард, соҳиби шаҳрвандии Ҷумҳурии Ўзбекистон гардонид.

Ин дӯстиву бародарӣ дар давраи ба истиқлолияти озодӣ расидани ҷумҳуриҳои Тоҷикистон ва Ўзбекистон сатҳи сифатан ҷадид касб намуд. Дар фосилаи беш аз чаҳоряк асри Истиқлолияти давлатӣ, ду кишвари дӯст робитаҳои ҳасанаи ҳамсоягиро боз ҳам таҳкиму тақвият бахшида, дар самтҳои мухталифи сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоиву фарҳангӣ ба дастовардҳои назаррас ноил шудаанд.

Дар воқеъ, дӯстии ин ду халқ аз қадим на танҳо дар анъанаву суннатҳо ифода меёфт, балки дар робитаҳои фарҳангӣ адабияшон низ таҷассум гардида, шуҳрати беандоза касб мекард. Бовар дорем, ки ба шарофати ташрифи меҳмони олиҷадр Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон муҳтарам Шавкат Мирзиёев ва сиёсати адабпарваронаву фарҳангпарваронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин дӯстӣ боз ҳам рушд карда, дар таърихи 18-уми апрели соли 2024 боз Рӯзҳои фарҳангу маданияти Ҷумҳурии Ўзбекистон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доир гардиданд. Ин Анҷуман дар Кохи Борбад баргузор гардид. Дар нишасти Қасри Миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон муҳтарам Шавкат Мирзиёевро барои ташрифашон ба Тоҷикистон хайрамақдам гуфта, баъдан сухани навбатиро ба Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон муҳтарам Шавкат Мирзиёев доданд. Шавкат Мирзиёев дар баробари суханронияшон чунин лаҳзаҳои дӯстиро бо як мақоли ӯзбекӣ ва бо тарҷумаи тоҷикӣ ибраз доштанд, ки басо ҷолибу дилангез буд:

“Узоқдаги қариндошингдан рафоқатли дӯстинг яхши” (Аз хеши дур дӯсти борафоқат хубтар аст).

Пас аз он дар 28 санад аз ҷониби тарафайн ба имзо расид, ки яке аз он санадҳо дар бораи таҳкими дӯстии ду миллат, фарҳангу маданият, чопи китобҳои дарсӣ бо забони тоҷикӣ ва ўзбекӣ дар ҳар ду мамлакат, савдову тиҷорат, саноат, тандурустӣ, дорусозӣ ва ғайраҳоро ташкил меод.

Умед бар он дорем, ки ин дӯстӣ дар оянда боз ҳам истеҳком ёфта, ҷару боли тоза мегирад ва пайғоми меҳру муҳаббат ва рафоқату бародарии ин халқҳоро монанди кабутарони сулҳ ба дуриҳои дур бурда, номи ҳар ду халқро дар арсаи ҷаҳонӣ боз ҳам бештар машҳур мегардонанд.

Шоири зулҳисонаӣ (дузабона) Тоҷикистон Сулаймон Эрматов ин риштаи дӯстиро дар шеърӣ “Тоҷикистон” хуб ба тасвир мерасонад:

*Ҷор тарафинг ўрар ҳайбатли тоғлар,
Кўрк беради унга ям-яшил боғлар.
Ойна каби тоза чаима булоқлар,
Ён бағрида ўсган майсаву ўтлоқлар,
Тоҷику ўзбекка очгай қучоқлар,
Сипкўрғонда қолмас юракда доғлар,
Тоғ одами асли олисни чоғлар.
Дилнавозим Тоҷикистон,
Сарафрозим Тоҷикистон...
Бир ёнда ўзбеку бир ёнда тоҷик,
Шу дўстлик туфайли қоматимиз тик.
Бир ёнда Панҷакент, бир ёнда Самарқанд,
Ўзбек, тоҷик гўё туғишган фарзанд.
Бир ёнда Айнию бир ёнда Ойбек,
Ярқираб нур сочар, кўкдаги ойдек.
Бунда бор бахт куйчиси Ҳамид Олимҷон,
Бунда Турсунзода бўлар намоён,
Шовқин солиб оқар, яна Зарафшон,
Икки халққа айтиб шарафшон.
Азалий дўстликдан нишонидир у,
Мўхташам улуғвор қошонидир бу.
Дилнавозим Тоҷикистон,
Хат ба ёзим Тоҷикистон.*

Шоири халқии Тоҷикистон Муҳаммад Ғойиб дар ғазали “Қудрати дӯстӣ” равобити дӯстии ҳар ду халқро аз азал доништа, бо ташаббуси Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон боз ҳам эҳё гардидани ин риштаи ногустаниро таъкид менамояд:

*Замон исбот кард, исбот зӯри ошноиро,
 Дигар ҳоҷат набошад бар баҳое бебаҳоиро.
 Ба роҳи решапайвандон ҳазорон дида буд пазмон,
 Ду сарвар аз миён бурданд ранҷи роҳроиро.
 Ба ҳар бишкастадил шуд мумиё дидори неки дӯст,
 Ба дарди ҳар ду миллат ёфтанд охир давоиро.
 Зи ҳарфи дидаи чӯёи васли ҳамдигар хонем:
 *Биё, дур афканем аз дӯши дил бори ҷудоиро.
 Ба як ангушти даъватсоз ҳар ду боз бинмуданд,
 Тамоми роҳи мақсуди заминию ҳавоиро.
 Бағал бикиодани ду роҳбар бар ёд меорад,
 Бағал бикиодани даврони Ҷомию Навоиро.
 Садо ҳам мебарояд аз ду каф, ду марди дурандеи,
 Ба авҷи худ расонданд иқтидори ҳамсадоиро.
 Вафо монад ба дунё, бевафой бенишон гардад,
 Ду сарвар ҷовидон карданд расми бовафоиро [8. с. 115].**

Бисёр бамаврид медонем, ки дар ин бобат аз ду мисраи қимати устод Мирзо Турсунзода низ баҳравар шавем:

*То тавонӣ дӯстонро гум макун,
 Дӯстони меҳрубонро гум макун.*

Дар ҳақиқат, пас аз даврони соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тадбирҳо ва саъйю кӯшишҳои пешвои азизу муаззами мо муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон муносиботи солими сиёсӣ, дипломатӣ, иқтисодӣ, илмиву фарҳангии кишварамон бо дигар кишварҳои дуру наздик, аз ҷумла ҷумҳурии ҳамсоя, ҳамтақдир, ҳамрасму русум ва анъанайи мо – Ўзбекистон ба роҳ монда шуд ва ин вазъ то имрӯз низ ҳамчунон идома дорад. Асосгузори ҳақиқии ин муносибот раҳбари ростини миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати кулли тоҷикон – Эмомалӣ Раҳмон маҳсуб хоҳанд шуд. Бо бароҳмонии сиёсати хирадмандона ва илмдӯстонаи хеш муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон имрӯз равобита илмиву фарҳангии тоҷикон бо дигар халқиятҳову миллатҳо, аз ҷумла миллати шарифи ўзбекро барқарор сохтаанд, ки умед аст, ҳамчунин равобитаи солим дар ояндаҳои дур низ ҳамчунон идома хоҳад пазируфт.

Адабиёт:

1. Адабиёти тоҷик, китоби дарсӣ барои синфи 9-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ /Т. Мирзод, С. Давлатзода, Ф. Мирзода, Душанбе: Маориф, 2023. Нашри чорум.

2. *Асрорӣ М., Давлатов Р.* Ваҳдат, давлат, Президент. ҷилди-29, Душанбе: “Истеъдод”, 2018
3. *Муҳаммад Ғойиб.* Достони Пешво. – Душанбе. – Эр-граф. – 2018. – 172 с.
4. Пешво – ифтихори миллат. – Душанбе: – Ирфон. – 2016. – 260 с.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”. ш. Душанбе, 23 декабри соли 2022, “Шарқи озод”. – 48 с.
6. *Идиғул Қосимзода.* Тавлиди нур.– Душанбе. – Адиб. – 2020. – 256 с.
7. *Ўзбек адабиёти 5-инчи синфлар* чун дарслик китоби. Душанбе: – 2003 йил.
8. *Эрматов С.* Тоҷигим ўзбек билан. – Душанбе: – Шарқи озод. – 2019. – 295 с.

ТАРАННУМИ МАВЗУИ ДҶУСТИВУ РАҒОҚАТ ДАР АШЪОРИ СУҲАНВАРОНИ ТОҶИКУ ЎЗБЕК

Ғишурда. Дар мақолаи мазкур равобити дӯстии ду халқ: тоҷикону ўзбекон аз азал то замони муосир бо далелҳо аз ҷониби шоирону донишмандон оварда шудааст. Дар натиҷа ба чунин хулосаҳо омадан мумкин аст:

1. Тоҷикон бо таърих, тамаддун, фарҳанг ва адабиёти худ шуҳрат ёфта, аз шумори халқҳои қадимтарин мебошанд. Решаҳои ин фарҳанги ғанӣ аз маданияти ориёӣ маншаъ гирифта, тайи ҳазорсолаҳо ташаккул ёфта, як қисми таркибии он бо шаклу шеваи хос то замони мо омада расидааст. Бунёди ин мероси гаронбаҳоро дӯстию рағоқат, хайрхоӣ, некию накукорӣ ва дигар хислатҳои ҳамидаи инсонӣ ташкил медиҳанд.

2. Ин дӯстию бародарӣ дар давраи ба истиқлолияти озодӣ расидани ҷумҳуриҳои Тоҷикистон ва Ўзбекистон сатҳи сифатан ҷадид касб намуд. Дар фосолаи беш аз чаҳоряк асри Истиқлолияти давлатӣ, ду кишвари дӯст робитаҳои ҳасанай ҳамсоғиро боз ҳам тақвиму тақвият бахшида, дар самтҳои мухталифи сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоиву фарҳангӣ ба дастовардҳои назаррас ноил шудаанд.

3. Умед бар он дорем, ки ин дӯстӣ дар оянда боз ҳам истехком ёфта, ҷуғрофиҳои тоза мегирад ва пайғоми меҳру муҳаббат ва рағоқату бародарии ин халқҳоро монанди кабутарони сулҳ ба дуриҳои дур бурда, номи ҳар ду халқро дар арсаи ҷаҳонӣ боз ҳам бештар машҳур мегардонанд.

Қалидвожа: равобит, дӯстӣ, рағоқат, забон, истиқлол, халқ, миллат, фарҳанг, тамаддун, шеър.

ВОСПЕВАНИЕ ТЕМЫ ДРУЖБЫ В ПОЭЗИИ ТАДЖИКСКИХ И УЗБЕКСКИХ МАСТЕРОВ КРАСНОРЕЧИЙ

Аннотация. В этой статье рассказывается о дружеских отношениях между двумя народами: таджиками и узбеками с незапамятных времен до наших дней, о которых свидетельствуют поэты и ученые. В результате можно прийти к таким выводам:

1. Таджики славятся своей историей, цивилизацией, культурой и литературой и являются одними из древнейших народов. Корни этой богатой культуры берут свое начало в арийской культуре, которая развивалась на протяжении тысячелетий, и ее составная часть дошла до наших дней в своеобразных формах и стилях. В основе этого драгоценного наследия лежат дружба, товарищество, доброжелательность, доброта и другие достойные человеческие качества.

2. Эта дружба и братство достигли качественно нового уровня в период обретения республиками Таджикистаном и Узбекистаном независимости и свободы. За более чем четверть века государственной независимости две дружественные страны еще больше укрепили узы добрососедства, добились значительных успехов в различных политических, экономических, социально-культурных направлениях.

3. Мы надеемся, что эта дружба еще больше укрепитя в будущем и обретет новые крылья, и что послание любви, товарищества и братства этих народов унесет их, как голубей мира, далеко-далеко, и сделает имена обоих народов еще более известными на мировой арене.

Ключевое слово: отношение, дружба, язык, независимость, народ, нация, культура, цивилизация, поэзия.

ВОСПЕВАНИЕ ТЕМЫ ДРУЖБЫ В ПОЭЗИИ ТАДЖИКСКИХ И УЗБЕКСКИХ МАСТЕРОВ КРАСНОРЕЧИЙ

Annotation. This article describes the friendly relations between the two peoples: Tajiks and Uzbeks from time immemorial to the present day, as evidenced by poets and scientists. As a result, we can come to the following conclusions:

1. The Tajiks are famous for their history, civilization, culture and literature and are one of the oldest peoples. The roots of this rich culture originate in the Aryan culture, which has developed over thousands of years, and its component parts have come down to our days in peculiar forms and styles. Friendship, camaraderie, benevolence, kindness and other worthy human qualities are at the heart of this precious heritage.

2. This friendship and brotherhood reached a qualitatively new level during the period when the republics of Tajikistan and Uzbekistan gained independence and freedom. Over more than a quarter of a century of state

independence, the two friendly countries have further strengthened the bonds of good-neighborliness and achieved significant success in various political, economic, socio-cultural areas.

3. We hope that this friendship will be further strengthened in the future and gain new wings, and that the message of love, camaraderie and brotherhood of these peoples will carry them like doves of peace far, far away, and make the names of both peoples even more famous on the world stage.

Keywords: Relationships, friendship, language, independence, people, culture, culture.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ахатова Насиба Алишеровна – ассистенти кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: к.Марказӣ-25. Тел: (+992) 907418989.

Сведения об авторе: Ахатова Насиба Алишеровна – ассистент кафедры таджикского языка и литературы Дангаринского государственного университета. Адрес: ул. Марказӣ-25. Тел: (+992) 907418989.

Information about the author: Ahatova Nasiba Alisherovna – assistant of the Department of Tajik language and literature of the Dangara State University. St. Markazi-25. Tel: (+992) 907418989

Мақола ба редакция ворид шуд: 06.10.2025

Аз тақриз баргашт: 03.01.2026

Ба чоп тавсия шуд: 05.03.2026

УДК: 821.512.1.02

БУҲУР ВА АВЗОНИ ШЕЪРИ ФОРСӢ АЗ НИГОҶИ САЙФЧОМИ ҶИРАВӢ

Чиллаев С.Ҷ.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Сайфчоми Ҷиравӣ аз донишмандони соҳибноми нимаи дувуми асри XIV ва оғози асри XV аст, ки дар рушду инкишофи афкори назарӣ-адабии форсу тоҷик саҳми арзанда гузоштааст. Афкори назарии ин муҳаққиқ дар ду асари ӯ: «Маҷмуаи латоиф ва сафинаи зароиф» ва «Ҷомеъ-ус-саноеъ ва-л-авзон» иброз гардидаанд. Аз «Маҷмуаи латоиф ва сафинаи зароиф» танҳо ду нусха маълум аст, ки яке аз онҳо дар Музеи Британияи Лондон, тахти № 4110. Оғ (иборат аз 445 барг) ва нусхаи дуюм дар донишкадаи адабиёти Донишгоҳи Кобул бо № 14701-14781 (шомили 422 барг) нигоҳдорӣ мешаванд.

Рисолаи дигари Сайфчоми Ҷиравӣ «Ҷомеъ-ус-саноеъ ва-л-авзон» аст, ки то ба ҳол аз он се нусха дастрас гардидааст. Ду нусхаи он дар

китобхонаи Донишгоҳи Техрони Ҷумҳурии Исломии Эрон бо шумораҳои №8453 ва № 1372 мавҷуданд, ки иборат аз 218 ва 97 барг мебошанд. Нусхаи сеюми ин асар дар китобхонаи марказии Донишгоҳи Панҷоби Лоҳур, таҳти шумораи № Б 51 махфӯз аст, ки 22 баргро дар бар мегирад.

Мувофиқи маълумоти муаллифони баъзе сарчашмаҳои адабиву таърихӣ ин донишманд таълифоти дигаре таҳти унвони «Фатвои султони дар ҷаҳор мазҳаби мусалмонӣ» ва низ девони ашъор доштааст, ки то имрӯз дастрас нагардидаанд.

«Ҷомеъ-ус-саноеъ ва л-авзон» нисбат ба «Мачмуаи латоиф ва сафинаи зароиф» мукамалтар буда, на танҳо дар бораи ороҳои адабӣ, балки дар хусуси истилоҳоти арузӣ низ маълумоти судмандеро фарогир аст. Дар ин мақола саъй намудаем, то нукоти тозаю бикри назариёти арузии Сайфҷомро дар муқоиса бо афқору орои Шамс Қайси Розию Ҷоҷа Насир ва таъсири афқори ӯро ба мутааххирин нишон дода бошем.

Илми аруз аз ҷумлаи улуми муҳимми адабӣ буда, мубтакири он Халил ибни Аҳмад аст, ки авзони шеърро дар панҷ доира, шомили понздаҳ баҳр, муайян кардааст. Баъд аз ӯ низ нависандагони бисёре бо таълифи рисолаю кутуби мухталифи илмӣ дар шинохти масоили арузи форсӣ ва арабӣ Ҳиммат ғумоштаанд. Дар ин миён барои арузиёни баъдӣ «ал-Муъҷам»-и Шамси Қайси Розӣ ва «Меъёр-ул-ашъор»-и Ҷоҷа Насируддини Тӯсӣ аз сарчашмаҳои асосӣ ба ҳисоб мераванд. Сайфҷоми Ҷиравӣ низ дар баёни андешаву орои назарии хеш аз ин ду китоб фаровон суд ҷустааст.

Яке аз масоили муҳимме, ки мавриди таваҷҷуҳи Сайфҷоми Ҷиравӣ қарор доштааст, зарурати вазн дар шеър мебошад: «Ва чун икди дурри манзумро ба иқтизои табъ дар дарозиву кӯтоҳӣ ҳудуде пайдо оваранд, ки агар аз он таҷовуз кунад, латиф нанмояд, таркиби сухани манзумро ҳам ба иқтизои табъ дар бисёриву андакии авзон вазъ карданд, ки агар аз он хорич афтад, дуруст наёяд» [12, 13^a]. Муаллиф дар таърифи фавқ ба дарозиву кӯтоҳии ҳичоҳои арузӣ ишора дорад, ки агар яке аз онҳо бештар ва ё камтар бошад, албатта, ба ғайр аз истиснооти қавонини арузӣ, ки арузиён ваъз кардаанд, вазни шеър дучори ихтилол мешавад. Решаи таърихии ин баҳсро метавон дар рӯзгори Афлотун мушоҳида кард: «Вазну оҳанг ба далели барангехтани эҳсоси одамон худ ба худ ба сухан ҳолати адабӣ мебахшад ва одамӣ аз даричаи эҳсосот бо ҳунар иртибот барқарор мекунад» [1, 25]. Афлотун вазну қофияро шартӣ асли ва зарурӣ барои сурудани шеър медонад, бар хилофи Арасту, ки шартӣ аслии сухани адабиро ҳаёлангез будани он мешуморад. Албатта, Сайфҷоми Ҷиравӣ ба ақидаи Афлотун мувофиқ будааст ва дар «Ҷомеъ-ус-саноеъ ва л-авзон» ба ин масъала ишора шудааст. Махсусан, ба хотири аҳамияти ин матраб сухани манзумро аз мансур бартар донистааст.

Аруз фаннест, ки чанбаи илмиву омӯзишӣ ва ҳам чанбаи амаливу корбурдӣ дорад. Чанбаи амалии фанни мазкурро аруздонон тақтеи шеър номидаанд. Тақтеъ дар истилоҳи фанни аруз иборат аз таҷзияи воҳидҳои вазн мебошад. Донишмандоне чун Қайси Розӣ ва Насируддини Тӯсӣ чунин кореро дарбаргирандаи ду амал: овонигорӣ ва баробарсозии рукҳои шеър доништаанд: «Бидон, ки тақтеи шеър он аст, ки байтро аз ҳам фуру кушоянд ва бар асбобу автод ва фавосил қисмат кунанд, то ҳар ҷузвара дар вазн баробари ҷузвара шавад...» [5, 54]. Хоча Насир чунин менигорад: «Ва тақтеи шеър иборат аст аз таҳлили шеър ба арконе, ки аз он муаллаф бошад ва баробар кардани ҳуруфи ҳар рукне бо ҳуруфи аслии он рукн ба ҳазфи заводи ғайрималфуз ва агарчи мактуб бошад ва исботи малфузи он ва агарчи мактуб набошад» [5, 23]. Дар «Ҷомеъ-ус-саноеъ ва л-авзон» таърифи тақтеъ чунин омадааст: «Тақтеъ он аст, ки байтро бар хатти аруз нависанд, на хатти мусталаҳ ва асл дар хатти аруз он аст, ки ҳуруфро бар ҷаҳор навъ мултазам нигорад ва ҳар навъеро бо ҳукми мунтазам шуморад» [12, 67^a]. Аз иқтибосҳои фавқ чунин натиҷа ба даст меояд, ки муҳаққиқон дар таърифи тақтеъ тақрибан ҳамраъӣ буда, дар назарияи онҳо талаффузи вожагону ибораҳо (пораҳои тараннумӣ), ба ҳичоҳо ҷудо кардан мавқеи махсус дорад. Танҳо тафовуте дар ақволи донишмандон дида мешавад, ин аст, ки таърифи тақтеъ дар «ал-Муъҷам» ва «Меъёр-ул-ашъор» ба сурати кулӣ ва бе тақсимбандӣ омадааст, аммо муаллифи «Ҷомеъ-ус-саноеъ ва л-авзон» ҳуруфро ба ҷаҳор навъ ҷудо намудааст.

Арузи форсу тоҷик на дар асоси ватаду сабабу фосилаи арабӣ, балки бар пояи миқдори ҳичоҳои кӯтоҳу дароз пайрезӣ шудааст. Насируддини Тӯсӣ вижагиҳои фонетикии шеърро ба назар гирифта, дар асари мондагори хеш роҷеъ ба он баҳси муфассалу мукамал ба сомон расондааст. Ӯ дар ин маврид менависад: «Ҳуруф дар асл ду навъ аст: яке мусавват ва яке мусаммат ва мусавват ё мақсур аст ё мамдуд ва мақсур ҳаракот бошад, монанди: заммату фатҳат ва касрат ва мамдуд ҳуруфи мад, ки ахавоти он ҳаракот бошад, ҷӣ ҳар яке аз ашбоъ яке аз он ҳаракот таваллуд кунад» [5, 19]. Тарҳи мабҳаси сомит (ҳамсадо) ва мусавват (садонок) аз баҳси меҳварии илми аруз мебошад. Ҳарчанд баҳси ҳуруф (дарозу кӯтоҳ) аз замони Форобӣ дар китоби «ал-Муסיқӣ-ул-қабир» ва Ибни Сино дар «Махориҷ-ул-ҳуруф» матраҳ будааст, аммо Хоча Насири Тӯсӣ бо шинохти комиле, ки аз шеърӯ шоирӣ ва сарфу наҳви форсу тоҷик дошт, ин баҳсро ба дараҷаи аъло расонид. Мусавватҳои мақсур ҳамон аст, ки имрӯз мо садонокҳои кӯтоҳ меномем ва ҳуруфи мамдудро садонокҳои дароз. Вале Шамси Қайсу Сайфҷоми Ҳиравӣ дар бораи ҳуруф ва анвои он дар асарҳои ӯ ишорае накарда, баҳси арузро аз омӯзиши авзон шуруъ мекунад.

Зихоф аз унсурҳои илми аруз махсуб шуда, роҷеъ ба маънову мафҳум ва теъдоде, ки устодони калом дар осорашон мавриди баррасӣ қарор додаанд, назариёти аз ҳам мутафовит доранд. Зихоф дар «Фарҳанги истилоҳоти арузи Аҷам», ки тавассути муҳаққиқи тоҷик Тоиров Урватулло таълиф шудааст, ба маънои «дур рафтани аз асл, аз нишон дур афтодани тир» мебошад [8, 72]. Шамси Қайс овардааст: «Бидон, ки ҳар тағйире, ки ба усули афоили арузӣ дарояд, онро зихоф хонанд. Ва маънии захф дурифт аз асл ва таъхир аз мақсади мақсуд» [3, 48]. Сайфҷом гӯяд: «...кам кардану зиёдат гардониданро захф ном карданд ва маънии захфро аз рӯи луғат хазидан ва фарочанг шудан ба анбӯҳ ва монда шудан аз рафтани аст» [12, 57^a].

Зихоф дар истилоҳи илми аруз тағйир додан ва каму зиёд кардани аҷзои рукн ва чузъҳои аркони солим ва табдили ҳарфе ё ҳиҷо мебошад. Қайси Розӣ теъдоди зихофро сию панҷ: бисту дуто аз азоҳифи ашъори араб ва сездаро аз аҷам зикр кардааст. Сайфҷоми Ҳиравӣ шумораи азоҳифро, ки дар ашъори форсу тоҷик мустаъмал аст, понздаҳо медонад, вале дар «Ҷомеъ-ус-саноеъ ва л-авзон» теъдоди кулли азоҳиф, ки дар ашъори араб ҳам мавриди қорбурд қарор доранд, сию се то мебошанд. Чунончи: «Ва зихофе, ки авзони роиқ афтад, понздаҳо аст ва порсиён ин зихоф дар қор бастаанд» [9, 58^b].

Баъзе зихофҳоро, ки Шамси Қайс дар «ал-Муъҷам» истифода намудааст, дар «Ҷомеъ-ус-саноеъ ва л-авзон» дучор нашудем. Монанди: «Ҷаҳф он аст, ки фоилотунро хабн кунанд, то файлотун бимонад...» [3, 53]. Ё ин ки: «исбоғ зиёд кардани ҳарфи сокин аст бар сабабе, ки бар охири чузв ва он дар фоилотун фоилотон бошад...» [3, 54].

Аз муқоисаи назариёти фавқуззикр чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки Шамси Қайс нисбат ба Сайфҷом азоҳифро ба тариқи густарда шарҳу баён намуда, зихофоте, ки дар ашъори арабу аҷам мустаъмал аст ва азоҳифи хоси арузиёни Аҷамро дастбандӣ карда, ба сурати алоҳида зикр мекунад. Мутаассифона, дар «Ҷомеъ-ус-саноеъ ва л-авзон» вижагиҳои мазбур дида нашуд. Муҳаққиқони дигари авзони аруз монанди Муҳаммад Ғиёсиддин, Ваҳиди Табретӣ, Парвиз Нотили Хонларӣ, Баҳром Сирус ва дигарон, тибқи нишондоди Тоиров Урватулло, теъдоди зихофҳоро аз 35 то 47 зикр кардаанд.

Ҳоҷа Насир бар ҳилофи Шамс Қайси Розӣ зихофоти ашъори форсиро бидуни муқаддима баъд аз баҳрҳо овардааст ва зихофи арабиву форсиро якҷо ироа карда, ба гунаи илмӣ баён доштааст. Донишманди мазкур баҳси кулӣ дар мавриди зихофот ва нуқсонҳои зиёди ҳуруфро дар мавзӯҳои мухталиф мавриди баррасӣ қарор додааст. Дар зимни таҳқиқ ӯ зихофоро, ки Халил ибни Аҳмад аз он ғафлат намудааст, зикр мекунад.

Муҳаққиқони муосир дар мавриди ду зихоф: ҳазфу қаср, ки онҳоро дар як байт ҳам истифода кардан мумкин аст, ақида доранд, ки вазни ҳар ду мисроъ яке аст. Парвиз Нотили Хонларӣ мегӯяд: «дар охири ҳар мисраъ... чоиз аст, ки як ё ду ҳарфи сомит ба ҳиҷои охирин афзуда шавад ва ин ҳуруф аз тақтеъ соқит мегардад» [9, 221]. Ин масъала, ки донишмандони муосир, аз ҷумла Хонларӣ ва дигарон ба он дахл кардаанд ва Шамси Қайс ба он тавачҷуҳ надорад, ба қавли адабиётшиноси эронӣ Ҳамидризо Шойгонфар «аввалин бор тавассути Хоҷа Насир матраҳ шудааст» [11, 101].

Аз дигар мабҳасе, ки дар орои донишмандони мавриди назари мо матраҳ аст, баҳси доираҳо ва баҳрҳо мебошад. Баҳрҳои арабу аҷам мубтанӣ бар даҳ рукни солими арузанд, ки Халил ибни Аҳмад аз даҳ рукни мазкур 15 баҳр кашф карда будааст, баъд аз муддате Абулҳасан ибни Ахфаш баҳри Мутадорикро ихтироъ намуд, ки теъдоди баҳрҳо ба 16 расид ва онҳоро ба ду даста: солим ва фаръӣ ҷудо карданд. Дар ин ҷода баъзе дастабандии дигар аз ҷониби донишмандони илми аруз сурат гирифтааст, ки Мирзо Солеҳов – аруздони тоҷик ҷунин шарҳ додааст: «Дар ин мусаннифот теъдоди бӯҳури арузӣ муштамил бар 19 баҳр буда, дар иртибот бо коргирӣ аз онҳо се навъи бӯҳур доништа мешавад, ба гурӯҳи аввал 11 баҳре, ки дар назми арабу аҷам мусовӣ мебошанд, 5 баҳри дигар хоси шеъри арабӣ буда, гоҳе шуарои форсу тоҷик дар ашъорашон истифода бурдаанд. Се баҳри дигар кашфи арузиёни форсу тоҷик мебошанд» [2, 63]. Халил ибни Аҳмад барои дар хотир нигоҳ доштани баҳрҳои рукнҳои солими онҳоро дар доираҳо ҷой додааст. Тавре ки маълум аст, ӯ панҷ доира барои баҳрҳои арабӣ ибдоъ кардааст, ки зикри он аз манфиат холӣ нест:

1. **Мухталифа** (тавилу мадид ва басит).
2. **Муъталифа** (вофиру комил).
3. **Мучталиба** (ҳазач, рамал ва раҷаз).
4. **Муштабиҳа** (мунсарех, хафиф, музореъ, муқтазаб, сареъ ва мучтасс).
5. **Мутақариб** (мутақориб).

Шамси Қайс теъдоди доираҳои арузиро чаҳор – **Муъталифа** (ҳазач, рамал, раҷаз), **Мухталифа** (мунсарех, музореъ, муқтазаб, мучтасс), **Мунтазиа** (сареъ, хафиф, қариб, чадид) ва **Муттафиқа** (мутақориб, мутадорик) медонад. Хоҷа Насир бошад, шумораи доираҳоро ба панҷ даста – **Мучталибаи солима** (ҳазач, рамал, раҷаз), **Мучталибаи музоҳаф** (ҳазачи макфуф, раҷази матвӣ, рамали махбун), **Муштабиҳаи мусаммана** (мунсарехи матвӣ, музореи макфуф, мучтасси махбун), **Муштабиҳаи мусаддаса** (сарей матвӣ, қариби макфуф, хафифи махбун, муқтазаб) ва

Муттафика тақсим намудааст. Сайфчоми Ҳиравӣ гӯяд: «Бидон, ки давоир шаш аст, аз он шаш давоир панҷ қадим мухтареи араб ва яке чадид мубтадаи Аҷам. Як доирае, ки он **Мухталифа** аст, аз ӯ се баҳр меҳезад: Тавилу Мадид ва Басит, порсиёнро ин бухур ба кулӣ бар маззоқ наяфтод ва роиқ нанмуд, ба зарурат ин доира бо бухури ӯ тарҳ дода шуд.

Доираҳое, ки Сайфҷом аз онҳо ном мебарад, иборатанд аз: «**Муъталифа** (комилу вофир), **Мучталиба** (ҳазач, раҷаз, рамал), **Муттафика** (мутақориб, муҳдас), **Мунтазиа** (сареъ, чадид, қариб) ва **Муштабиха** (мунсарех, хафиф, музореъ, муқтазаб, мучтасс, мушокил)» [12, 63^a].

Тавре ки зикраш рафт, Сайфҷом шумораи доираҳоро бар хилофи Шамси Қайс ва Насируддини Тӯсӣ шаш медонад, вале доираи Мухталифаро, ки назди шоирони порсигӯ номатбӯъ аст, танҳо ном мегирад. Албатта, теъдоди давоири мутазақкираи Сайфҷомро соҳиби китоби «Кашшофи истилоҳоти фунун» ҷонибдорӣ кардааст. Ҷунончи: «Ҳозо хулоса, мо фӣ китоби «Минҳоч-ул-баён», «Ҳадоиқ-ул-балоға», «Меъёр-ул-ашъор» ва баъзе арузиён доираи шашум ихтироъ намуда, ба исми **Мунтазиа** ном ниҳода, афзудаанд, аммо аз ин ҷо, ки доираи ҳамса маркуми ҳамаи бухури он доираи мухтариаро муҳит аст, лиҳозо онро татвили ло тоил ангошта, бар бухури ҳамса иктифо намуда шуд» [4, 869].

Бо тавачҷуҳ ба матолиби фавқ, Шамси Қайс дар доираи Муъталифа баҳрҳои ҳазач, рамал, раҷазро ҷой медиҳад, ки Ҳоча Насир аз ин баҳрҳо аслан ном намебарад, вале соҳиби «Ҷомеъ-ус-саноъ ва-л-авзон» бар хилофи онҳо дар доираи мазкур бухури комилу вофирро зикр мекунад. Аз баҳрҳои шонздаҳгонаи форсӣ се баҳр: тавил, мадид ва басит ҷузъи бухури арабӣ маҳсуб мешаванд, ки Сайфҷом онҳоро номатбӯъ хондааст. Бақия баҳрҳои миёни арабӣ ва форсӣ муштарақ мебошанд, вале дар арабӣ ин бухур ба шакли мусаддас ва дар форсӣ бештар мусамман ба кор мераванд. Албатта, тафовутҳои дигар ҳам дар зиҳф ва таркиббандии афоил ва ҳамоҳангии аркон бо ҳамдигар ҳаст, ки дар китоби «Назмшиносӣ» дар баҳши «Умумият ва тафовути арузи Арабу Аҷам» [10, с.26] ба таври муфассал шарҳ дода шудаанд, бинобар ҳамин сабаб мо аз баёну тавзеҳи густардаи онҳо худдорӣ менамоем.

Ҳоча Насир бар асоси ҳамин ихтилофи бунёдии миёни ду забон – форсӣ ва арабӣ ва бо дарки амиқи он ба давоири мустақили маҳсули бухури шеъри форсӣ ишора кардааст. Доираи Мучталибаро, ки шомили баҳрҳои раҷазу рамал ва ҳазач аст ва дар арабӣ мусаддас ба кор меравад, дар форсӣ Мучталибаи зоида хонда, теъдоди арконро низ аз шаш ба ҳашт расонидааст ва тағйироти дигаре дар доираҳо ба вучуд овардааст. Ҷунончи «...Ва бошад, ки ҳамин баҳрҳо ба ҳазфи сокини сабаби дувум ба кор доранд, то ҳазач бар ин гуна шавад: мафӯъил чаҳор бор ва раҷаз бар ин

гуна: муфтаълун чаҳор бор ва рамал бар ин гуна: фаълотун чаҳор бор ва байти доираи ҳазач бар ин минвол бувад:

Маро кас надихад дод, маро кас накунад шод...

Ва бар вазни раҷаз:

Кас надихад дод маро, кас накунад шод маро.

Ва бар вазни рамал:

Надихад дод маро кас, накунад шод маро кас.

Ин баҳрхоро ҳазачи макфуф ва раҷазӣ матвӣ ва рамали махбун хонанд ва доира бар қиёси гузашта бинҳанд ва онро доираи Мучталибаи зоидаи музоҳаф хонанд» [5, 33]. Аммо Шамси Қайс касонеро, ки ҳазачу раҷазу рамалро ба ду гуна солим ва музоҳаф тақсим карда ва доирае барои онҳо фарз кардаанду номи доираи бухури музоҳафро доираи Мучталиба номидаанд, «муддаиёни илми аруз» гуфта, ибдои онҳоро «ҷоҳилона» хондааст [3, с.77]. Муҳаммад Фишоракӣ –устоди Донишгоҳи Исфаҳон дар мақолаи «Ибтикороти Ҳоҷа Насир дар аруз ва фунуни шеърӣ» иддаои Шамси Қайсро беасос ва далелҳоеро, ки зикр менамояд, дорои вачҳи илмӣ намедонад. Чунончи: «Изҳори назари Шамси Қайс далелл бар баста будани зеҳнияти илмии ўст» [7, с.184].

Насируддини Тўсӣ ва Сайфҷоми Ҳиравӣ дар зикри доираи Мучталиба ҳамраъӣ буда, ягона тафовуте, ки дар назариёти онҳо дида мешавад, ин аст, ки Ҳоҷа доираи мазбулло ба ду даста: солим ва музоҳаф тақсим мекунад, аммо Сайфҷом бидуни дастабандӣ зикр мекунад. Шамси Қайс бошад баҳрҳои доираи Мучталибаро дар доираи Муъталифа меоварад. Бухури мунсарех, хафиф, музорей, муқтазаб, мучтасс ва мушокилло Ҳиравӣ дар доираи Муштабиҳа ҷой медиҳад, аммо Ҳоҷа Насир ин доираро ба ду баҳш: Муштабиҳаи мусаммана ва Муштабиҳаи мусаддаса дастабандӣ намуда, баҳрҳои сареи матвӣ, қариби макфуфро бар хилофи Сайфҷом дар доираи мазкур зикр мекунад. Шамси Қайс аз доираи музкур дар «ал-Муъҷам» ёд намекунад.

Сайфҷоми Ҳиравӣ нахустин баҳреро, ки дар «Ҷомеъ-ус-саноеъ-ва-лавзон» зикр мекунад, ин баҳри комил аз доираи Муъталифа мебошад. Дигар донишмандони илми арузи форсу тоҷик бошад, баръакс, дар таълифоташон баҳри ҳазачро ба унвони аввалин ва модари бухури форсу араб овардаанд. Ҳиравӣ монанди Халил ибни Аҳмад ва Муҳаммад Ғиёсиддин ҳазачро дар доираи Мучталиба ҷой додааст. Шамси Қайс баҳри ҳазачро дорои дувоздаҳ зиҳоф қаламдод намуда, дар баъзе аз манобеъ азоҳифи онро аз 92 то 183 зикр кардаанд. Аммо Сайфҷом зиҳофҳои баҳри мазкурро нӯто медонад. Яке аз вижагиҳое, ки дар «Ҷомеъ-ус-саноеъ ва лавзон» роҷеъ ба авзону бухур ба чашм меҳӯрад ва дар кутуби мавриди муқоисаи мо дида намешавад, овардани намунаҳои шеърӣ оид ба зиҳофҳо

ва баҳрҳо мебошад. Муаллиф ҳар як баҳр ва зиҳофотро ба тариқи шеър меорад. Масалан, дар бораи баҳри ҳазачи солим чунин мисраъҳо эҷод намудааст:

*Ҳазачро солимуларкон кунун тақтеъ 3-ин сон кун,
Мафойлун| мафойлун| мафойлун| мафойлун|» [12, с.57^a].*

Ё ин ки вазни чаҳоруми баҳри рамал махбуни маҳзуф аст:

*Чу дигар вазн кунӣ, гӯ ба рамал гоҳ сухун,
Фаилотун| фаилотун| фаилотун| фаалун|» [12, с.59^a].*

Сайфчоми Ҳиравӣ нисбат ба дигар муҳаққиқони илми аруз камтар ба азоҳифи баҳрҳо аҳамият додааст. Оид ба баҳрҳои фаръӣ як ё ду зиҳоф зикр мекунад, дар ҳоле ки дар кутуби мутақаддимон ва мутааххирони ӯ ба мавзуи мавриди назар ба сурати густарда пардохта шудааст. Номи баҳрҳои фаръӣ ва теъдоди зиҳофҳои онҳо, ки муаллиф дар «Ҷомеъ-ус-саноеъ ва л-авзон» овардааст, аз ин қабиланд: баҳрҳои сареъ, ҷадид, қариб, муқтазаб, мушокил дорой як вазн (зиҳоф) мебошанд. Инчунин ӯ баҳри муқтазабро, ки аз мунсарех иқтизоб шудааст, норойқ меҳонад: «Маънии муқтазаб буридашуда аст ва бидуни ном аз он мавсум кардаанд, ки пиндошта шавад, ки магар аз бухури болоия бурида ва берун овардаанд, бағоят норойқ аст, зарурат барои намудор набишта шуд, мисол:

*Иқтизобро зи ҳунар гар талабам, гӯ ба сухан,
Фоъилоту| муфтаъилун| фоъилоту| муфтаъилун|» [12, с.64^b].*

Сайфчом баҳри мушокилро маъхуз аз баҳри муқтазаб медонад: «Ин баҳри мушокил аз муқтазаб аст ва норойқ аст, назирӣ асл ба таҳрир пайваст, мисол:

*Чун ба вазн дарояд мушокил, ин аст, афоил,
Фоилоту| мафойл| фоилоту| мафойл|» [12, с.66^b].*

Муҳаққиқон сабаби мушокил ном гирифтани ин баҳрро шабеҳ ба баҳри қариб медонанд ва тафовути ин баҳр бо қариб дар он аст, ки дар баҳри қариб аввал зиҳофҳои мафойлун ва баъд фоилотун ва дар баҳри мушокил баръакс мебошад. Аммо соҳиби «Ҷомеъ-ус-саноеъ ва л-авзон» бар хилофи арузиёни пешин баҳри мушокилро ташкилёфта аз баҳри муқтазаб дониста, онро танҳо дар шакли мураббаи солим зикр мекунад.

Баҳрҳои хафиф, мучтасс муштамил бар ду ва мунсареху музореъ иборат аз се вазн мебошанд. Албатта, аруздонони классик ва муосир анвою ақсоми зиҳофоти баҳрҳои арузиро ба андозае зикр кардаанд, вале Сайфчом аз шарҳи муфассали ин масъала сарфи назар намудааст.

Ҳарчанд Сайфчоми Ҳиравӣ нисбат ба арзёбии густардаи азоҳифи баҳрҳо камтаваҷҷуҳӣ зоҳир карда бошад ҳам, вале бо доштани заковату дониши вофир ва табаххур дар илми мавриди баҳс аз зумраи мубтакирон маҳсуб мешавад, зеро кашфи се баҳри арузӣ ба ибтикороти ӯ мутааллиқ

аст. Чунончи: «Чун булағои мудаққиқ ва фузалои муҳаққиқ иттифоқ кардаанд, ки агарчи бухур ва авзони бисёр аст, ҳар кӣ оқилу ҳушёр аст, иншо чуз бар бухур ва авзони роиқ накунад ва агар имтиҳон ва ифтироҳ намоянд, тақаббул нанмоянд, иқтиноб аз бухури номатбӯъ айни фарз бояд пиндошт ва иншо бар авзони роиқ фарзи айн бояд ангошт, чун асл дар ин фан он аст, ки вазни роиқу равон бувад, то истеъмоли лоиқ ва шоён шавад» [12, с.66^б]. Иқтибоси фавқ моро ба чунин натиҷагирӣ водор менамояд, ки муҳаққиқону мудаққиқон бар ин назаранд, ки шуаро дар ашъорашон авзони ҳушу дилнишинро корбаст намоянд ва аз баҳрҳои мутакаллиф иқтиноб пазиранд. Соҳиби «Ҷомеъ-ус-саноеъ ва л-авзон» истифодаи вазни матбӯъ дар шеърро монанди фарзи айн медонад. Шояд сабаби бетаваҷҷуҳӣ зоҳир кардани муаллиф ба азоҳифи баҳрҳои фаръӣ ҳамин бошад, ки дар боло гуфта гузаштем. Ў дар интиҳоби номҳои бухур чунин ибраз медорад: «Чун ин бухури матбӯъ ва роиқ аз вучуҳи фоиқ бувад, хитоби афзалу акмал ва авфар лоиқ намуд» [12, с.67^а]. Ҳамчунин баҳри афзал аз рукни мутафоилатун дар ду шакл том ва маҷзув кашф шуд. Чунончи:

Зи камоли закову вуфури ҳунар, шаҳи ман бишнава ту чунин ба сухан,
Мутафоилатун\ мутафоилатун\ мутафоилатун\ мутафоилатун.

Мисол барои маҷзув:

Зи камолу закову вуфури ҳунар, ту бигӯ ба сухан,

Мутафоилатун\ мутафоилатун\ мутафоилатун [12, с.67^а].

Дуюмин баҳри ихтироънамудаи вай акмал буда, ки афоили муфтаилотунро дар шаклҳои том ва маҷзув дар бар мегирад. Монанди:

Вазни латифи акмали моро, гар ту бихоҳӣ зуд, чунин кун,

Муфтаилотун\ муфтаилотун\ муфтаилотун\ муфтаилотун.

Шакли маҷзуви баҳри акмал чунин аст:

Вазни латифи Акмали дигар зуд чунин кун,

Муфтаилотун\ муфтаилотун\ муфтаилотун [12, с.70^а].

Баҳри авфар низ чузӣ мухтареоти муаллиф маҳсуб шуда, ки аз рукни мафъулотун дар ду шакл – солими мусамману мусаддас ва маҷзуви мусамману мусаддас иборат мебошанд ва нигоранда суханро ба дарозо намекашад, бо як намуна иктифо мекунад. Масалан:

Авфарро гар мавзун хоҳӣ, хуштар беҳтар з-ин сон мекун,

Мафъулотун\ мафъулотун\ мафъулотун\ мафъулотун [12, с.70^а].

Бо таваҷҷуҳ ба кутуби дар фанни аруз таълифшудаи мутақаддимону мутааххирон малъум гардид, ки бухури ихтироънамудаи Сайфҷоми Ҳиравӣ дар ҳеч як аз осор дида нашуд. Пас, маълум мешавад, ки ибтикори баҳрҳои мазбур сохтаву пардохтаи зеҳни халлоқи вай мебошад. Баъд аз Халил ибни Аҳмад дар таърихи адабиёти форсу тоҷик кашфи баҳрҳо падидаи нав набуда, балки аруздононе чун Баҳроми Сарахсӣ, Бузургмеҳр

Қасимӣ ба мухтареоте даст задаанд, ки Қайси Розӣ дар «ал-Муъҷам» теъдоди онҳоро зиёда аз сӣ медонад, монанди сарим, кабир, бадил, қалиб, маснӯъ, ахрас, муаммам ва ғайраҳо медонад. Ҳарчанд Шамси Қайс номи баҳрхоро, ки арузиёни Аҷам ихтироъ кардаанд дар асараш зикр намудааст, вале онҳоро қабул надорад. Чунончи: «Ва мутақаддимони шуарои Аҷам дар ин боб муболиға зиёдат намудаанд ва истихроҷи бухури сақил бештар карда, лочарам сию анд баҳр аз доира берун овардаанд, бар сабили амёи ӯ кахобитин хабата ашвоӣ (масали арабӣ: касе, ки кори кӯр-кӯрона анҷом диҳад) ном ниҳоданд... Ва ба ҳақиқат камоли ҷаҳли эшон беш аз он ки ашъори нохуши ин бухур шунаванд» [3, с.79].

Мабҳаси нуни арузӣ баҳсангез мебошад, ки Ҳоча Насир дар «Меъёр-ул-ашъор» овардааст. Чунончи: «Аз таркиби яке ҳуруфи мад (се мусаввати дароз) бо ғунна (димоғӣ) нун дар лафзҳои дуну дону дин ва амсоли он афтад, ки бар вазни ди ва ду бошад» [6, с.20]. Шамси Қайс ҳангоми тарҳи масъалаи нуни арузӣ менависад: «Ва аммо нуни ғайрималфуз ҳар нуне, ки моқабли сокин бошад (ва дар тақтеи шеър ба таҳқиқи он эҳтиёҷ набувад) соқит ояд. Чунончи:

«Чун нигорин рӯйи ӯ дар шаҳр нест,

Ки нуни чун ва нигорин аз тақтеъ хоричанд» [3, с.92].

Чунонки мулоҳиза мешавад, нуни сокин баъд аз мусавватҳои дароз, бар хилофи сухани Шамси Қайс, ғайрималфуз нест ва ҳангоми қироати шеър хонанда нунро дар ҳиҷои «рин»-и вожаи «нигорин» талаффуз накунад, балки бар асоси сухани Ҳоча Насир, тибқи гуфтаи Ҷалил Таҷлил, «фақат ба лиҳози вазн вожаи «рин» мусовӣ бо «ри» мебошад» [6, с.10].

Зубаҳрайн баҳсе аст, ки дар фунуни балоғӣ зувазнайн, муталавван, мулавван мегӯянд. Он ба абёте гуфта мешавад, ки ба ду вазн ё баҳр хонда шавад. Ба қавли муҳаққиқон, як қисми ғазалиёти шоирони форсу тоҷик монанди Саъдии Шерозӣ, Ҳоча Ҳофиз, Абдуррахмони Ҷомӣ, Бедили Деҳлавӣ, маснавиҳои «Мачмаъ-ул-баҳрайн»-и Котибии Туршезӣ, «Юсуфу Зулайхо»-и Амъақи Бухорӣ, «Махзан-ул-асрор»-и Низомии Ганҷавӣ дар ин санъат суруда шудаанд. Ҳоча Насир бо овардани байте аз ашъори араб баҳси хафиф ё мушаддад талаффуз карданро матраҳ мекунад, ки ин боис шудааст, то дар байти мавриди назар вазни баҳри комил ба вазни баҳри тавил мубаддал шавад. Ҳамчунин Сайфҷоми Ҳиравӣ дар «Ҷомеъ-ус-саноеъ ва л-авзон» санъати мултавванро ба ҷаҳор баҳш тақсим карда, таърифиро, ки ироа медиҳад, бо таърифҳои донишмандони улуми балоғӣ мушобех мебошад. Муҳаққиқ ибраз медорад, ки шоирони классик дар ин санъат ба ду вазн шеър сурудаанд, аммо ман шеъре навиштаам, ки дорои се вазн мебошад. Иқтибоси зерин гуфтаҳои моро таъйид мекунад. Чунончи: «Ва

мутақаддимон дар ин санъат ду вазн набиштаанд. Муаллиф ба тафаккур вазни сеюм истихроҷ кард ва дар ин санъат шеърҳо набишт, мисол:

Эй дили софи ту баҳри саҳо,

В-эй кафи кофи ту кони ато.

Ин байт ба се вазн метавон хонд ба тафсила:

Баҳри сареъ, вазн: Муфтаилун/ муфтаилун/ фоилот.

Баҳри рамали мусаддас, вазн: Фоѐилотун/ фоѐилотун/ фоѐилотун.

Баҳри хафифи маҷзув, вазн: Фоилотун/ мафоѐилун/ фаѐилун [12, с. 168⁶].

Сайфҷом дар баробари суханшиноси донишманд будан шоири тавонманде низ будааст, агар чунин намебуд, аз уҳдаи сурудани шеъре, ки онро бо истифода аз талаффузи мушаддаду мухаффаф дар се вазн тақтеъ тавон кард, баромада наметавонист. Қабл аз ӯ, тибқи гуфтаи Рашиди Ватвот, шоире бо номи Маншурии Самарқандӣ асари «Канз-ул-ғароиб» - ро таълиф намудааст, ки ҳар байти он дорои се вазн мебошанд. Муҳаққиқ дар «Ҷомеъ-ус-саноеъ ва л-авзон» аз шоире бо номи Ҳонсавӣ ном мебарад, ки шеърҳои ӯро бо нуздаҳ вазн метавон хонд. Масалан: «Фааммо маликулафозил, устодулбулағо ва шуаро, мағис-ул-миллат ваддин Ҳонсавӣ афозилуллоҳу фазлаҳу дар ин санъат сеҳре кардааст ва чунон истихроҷ намуда, ки бар нуздаҳ вазн тавон хонд ва ин аҷоибу ғароиб аст» [12, с.169⁶].

Ҳамин тавр, Сайфҷоми Ҳиравӣ дар таълиф ва ироаи вижагиҳои илми аруз мубтади набошад ҳам, муқаллиди маҳз ва ё такроркунандаи афкори гузаштагон, ба хусус Қайси Розӣ ва Насируддини Тӯсӣ нест. Вай дар лобалои назариёташ гоҳе ба нақду таҳлили суханони мутақаддимон мепардозад. Ҳар иборатеро, ки аз донишмандони қабл ба орият мегирад, баррасӣ ва таҳлил намуда, бо усули корбурди илми аруз мутобиқат медиҳад, сипас чун наққоди сухансанчу чирадаст назари интиқодиаширо дар бораи он баён мекунад.

Агар Шамси Қайси Розӣ истилоҳоти илми арузро бо маъно ва мафҳуми луғавиашон тавзеҳ дода бошад, Сайфҷом ба монанди Ҳоча Насир дар баёни мухтассоти илми аруз ва махсусан зимни арзёбии қавоиди бухуру авзон аз шарҳу басти маъноӣ луғавии онҳо сарфи назар карда, бештар ба тафсири маъноӣ истилоҳии онҳо аҳамият медиҳанд. Ба ҳамин хотир, бештари аруздонон дар шарҳу басти истилоҳот дар таълифоташон аз китоби «ал-Муъҷам» истифода мекунанд.

Адабиёт:

1. Арасту ва фанни шеър. Тарҷумаи *Абдулҳусайн Зарринқӯб*/ Арасту. –Техрон: Амири кабир, 1382. – 220с.

2. *Мирзо, Солеҳов. Аруз ва омӯзиши он / Солеҳов Мирзо. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 271с.*
3. *Розӣ, Шамси Қайс. ал-Муъҷам. Ба кӯшиши У. Тоиров/ Шамси Қайси Розӣ. – Душанбе: 1991. – 464с.*
4. *Таҳновӣ, Муҳаммадалӣ. Кашшофи истилоҳоти фунун. Ҷ. 1. Ба кӯшиши Муҳаммадпарвини Гунободӣ / Муҳаммадалии Таҳновӣ. – Техрон: Хайём, 1967.–1112с.*
5. *Тӯсӣ, Насируддин. Меъёр-ул-ашъор. Таҳияи Урватулло Тоир, Мирзо Абдуллоев, Раҳмуддини Ҷалол / Насируддини Тӯсӣ. – Душанбе: Ориёно, 1992. –150с.*
6. *Тӯсӣ, Насируддин. Меъёр-ул-ашъор. Ба эҳтимоми Таҷлил Ҷалил / Насируддини Тӯсӣ. –Техрон: Ҷомӣ, 1369. –200с.*
7. *Фишоракӣ, Муҳаммад. Ибтикороти Хоҷа Насир дар аруз ва фунуни шеърӣ / Муҳаммад Фишоракӣ // Маҷаллаи Фарҳанг, зимистони 1381. № 44-45.– 183-186с.*
8. *Урватулло, Тоиров. Фарҳанги истилоҳоти қофия / Тоиров У. – Душанбе: Маориф, 1997. –151с.*
9. *Хонларӣ, Парвизи Нотил. Таҳқиқи интиқодӣ дар арузи форсӣ ва чигунагии таҳаввули авзони ғазал / Парвиз Нотили Хонларӣ. – Техрон, 1327.–259с.*
10. *Худой, Ш., Урватулло, Т. Назминосӣ / Ш. Худой, Т. Урватулло.– Душанбе, 2015.–412с.*
11. *Ҳамидризо, Шойгонфар. Навовариҳои Хоҷа Насируддини Тӯсӣ дар арузи порсӣ дар китоби «Меъёр-ул-ашъор» / Ҳамидризо Шойгонфар // Донишнома, №3, 1390.– 98-104с.*
12. *Ҳиравӣ, Сайфҷом. Ҷомеъ-ус-саноеъ ва л-авзон. Дастанвиси китобхонаи Донишгоҳи Техрони Ҷумҳурии Ислонии Эрон / Сайфҷоми Ҳиравӣ. – № 8453 иборат аз 218 барг.*

БУҲУР ВА АВЗОНИ ШЕЪРИ ФОРСӢ АЗ НИГОҲИ САЙФҶОМИ ҲИРАВӢ

Фишурда. «Ҷомеъ-ус-саноеъ ва-л-авзон»-и Сайфҷоми Ҳиравӣ дар таърихи суҳаншиносии форсу тоҷик аз ҷумлаи асарҳои арзишманд аст. Дар ин асар муаллиф на танҳо оид ба ороҳои адабӣ маълумот медиҳад, балки ба таҳқиқи арузи порсӣ низ пардохта, аз ҷумлаи истилоҳоти арузӣ навовариҳое аз худ ба ҷой гузоштааст. Дар ин мақола сабъи гардидааст, ки навоарӣ ва нуқоти тозаву бикри назариёти арузии Сайфҷоми Ҳиравӣ дар муқоиса бо назарияпардозони барҷаста - Шамс Қайси Розӣ ва Хоҷа Насир нишон дода шуда, таъсири андешаву афкори назарии ӯ ба донишмандони баъдӣ муайян карда шавад.

Аруз ҳамчун дигар фунуни адабӣ ҳам ҷанбаи илмиву омӯзишӣ ва ҳам ҷанбаи амаливу корбурдӣ дорад ва ҷанбаи амалии он зимни тақтеи шеър зоҳир мешавад. Дар мавриди тақтеи шеър ва қавоиди он низ Сайфҷоми Ҳиравӣ дар баробари такрори назарияпардозони пешин андешаву афкори тоза низ ироа доштааст.

Масъалаи дигаре, ки мавриди баҳси Сайфҷом қарор гирифтааст, зиҳофоти арузи форсӣ ва маънову мафҳум ва теъдоди он аст, ки афкори ӯ дар ин масъала бо назариёти суханшиносони пешин мутафовит аст. Донишманди мазкур нисбат ба Шамс Қайси Розӣ, ки азоҳифи маъмули хоси шеъри форсиро ба тариқи густарда шарҳу баст намудааст, дар ин маврид мухтасарбаёниро афзалтар донистааст.

Сайфҷоми Ҳиравӣ дар мавриди ба доираҳо ҷудо намудани бухури шеъри форсӣ низ андешаҳои хосаи худро дорад. Яке аз вижагӣҳое, ки дар «Ҷомеъ-ус-саноеъ ва л-авзон» роҷеъ ба авзону бухур ба чашм меҳӯрад ва дар кутуби мавриди муқоисаи мо дида намешавад, овардани намунаҳои шеърӣ оид ба зиҳофҳо ва баҳрҳо мебошад. Муаллиф ҳар як баҳр ва зиҳофотро ба тариқи шеър меорад.

Калидвожаҳо: баҳр, вазни аруз, ороҳои адабӣ, таъсирпазирӣ, таъсиргузорӣ, навоарӣ.

САЙФДЖОМ ХИРАВИ О РАЗМЕРАХ И МЕТРИКИ ПЕРСИДСКОГО СТИХА

Аннотация. «Джомеъ-ус-саноеъ ва-л авзон» (Сбор искусств и метрики) Сайфджома Хирави считается значимым произведением в истории персидско-таджикской филологии. В этом произведении автор представляет не только сведения о художественных приёмах, но подвергает исследованию персидское стихосложение (аруз), в т.ч. ввел много новшеств в терминологию аруза. В данной статье рассматриваются нововведения и оригинальные взгляды теории аруза Сайфджома Хирави в сравнении с выдающимися теоретиками – Шамса Кайса Розы и Ходжа Насира. Показано воздействие его теоретических взглядов на мировоззрение последующих учёных.

Аруз как и другие литературные дисциплины имеет и научно-исследовательские и прикладно-практические аспекты. Практический аспект выражается при разделении поэзии на стопы. Сайфджом Хирави представляет новые взгляды на разделение стоп и их правил, наряду с другими предшествующими литературоведами.

Другая проблема, рассмотренная Сайфджомом, является зихаф (отклонение в стопах) персидского аруза, их понятие, значение, количества, отличающаяся от теоретических суждений прежних теоретиков. Сайфджом в отличие от Шамса Кайса Рази, исследовавший распространённый зихаф,

свойственного персидской поэзии, даёт предпочтение краткости и конкретности изложения.

Сайфджом Хирави относительно разделения персидской поэзии на размеры, имеет собственное, отличное от других, мнение. Одна особенность в «Джомеъ-ус-саноеъ ва-л авзон» относительно метрики и размера, приведение стихотворных образцов по зихафам и размерам, не встречается в других рассматриваемых книгах. Автор приводит каждый размер и зихаф в стихотворной форме.

Ключевые слова: размер, метрика аруза, художественные приёмы, воздействие, перенятые, новшество.

SAIFJOM HIRAVI ON THE SIZES AND METRIC OF THE PERSIAN VERSE

Annotation. "Jome'us-sanoy' va-l avzon" (Collection of Arts and Metrics) by Saifjom Khiravi is considered a significant work in the history of Persian-Tajik philology. In this work, the author presents not only information about artistic techniques, but examines Persian versification (aruz), incl. introduced many innovations in the terminology of Aruz. This article discusses the innovations and original views of the theory of aruz Saifjom Khiravi in comparison with the outstanding theoretical ones - Shams Kais Rozi and Khoja Nasir. The influence of his theoretical views on the worldview of subsequent scientists is shown.

Aruz, like other literary disciplines, has both research and applied-practical aspects. The practical aspect is expressed in the division of poetry into feet. Saifjom Hirawi presents new insights into the division of the feet and their rules, along with other prior literary scholars.

Another problem considered by Saifjom is the zikhaf (deviation in the feet) of the Persian aruz, their concept, meaning, quantity, which differs from the theoretical judgments of previous theorists. specificity of presentation.

Saifjom Khiravi has his own opinion on the division of Persian poetry into meter, which is different from others. One feature in "Jome'us-sanoy va-l avzon" regarding metrics and size, the reduction of poetic samples according to zihafs and sizes, is not found in other books under consideration. The author gives each dimension and zihaf in poetic form.

Key words: size, aruz metric, artistic techniques, impact, adopted, innovation.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Чиллаев Сухроб Ҷӯрахонович – доктори фалсафа (PhD) - доктор аз рӯи ихтисоси илмҳои филологӣ, директори Маркази илми «Мавлоношиносӣ»-и Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Тел: (+992) 931-91-23-23; E-mail: 934189667@mail.ru.

Сведение об авторе:

Чиллаев Сухроб Джурахонович – доктора философии (PhD) - по специальности филологических наук, директор Научного центра «Мавлоно» БГУ имени Носира Хусрава. Тел: (+992) 931-91-23-23; E-mail: 934189667@mail.ru.

Information about the author:

Chillaev Sukhrob Jurakhonovich - Doctor of Philosophy (PhD)- in the specialty Philology, director of the Scientific Center «Mavlonon» of Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. Тел:00992-931-91-23-23 Email: 934189667@mail.ru.

Мақола ба редакция ворид шуд: 16.09.2025

Аз тақриз баргашт: 23.01.2026

Ба чоп тавсия шуд: 17.03.2026

УДК: 821.512.4-1

ЖАНРИ ҒАЗАЛ ДАР МАҶМУАҶОИ АЛОҶИДАИ АШЪОРИ АШУР САФАР

Шаробова М.Қ., Абдураҳимова И.Ч.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Ашур Сафар ҳанӯз аз ибтидои эҷодиёти худ, ки ба солҳои 50-ум-60-уми асри гузашта рост меояд, ба ғазал даст зада, то охири лаҳзаҳои умри хеш ба эҷодиёти жанри мазкур машғул будааст. Дар тамоми маҷмуаҳои шоир ғазал ба ҳайси жанри асосӣ миёни кулли жанрҳои дигари эҷоднамудаи ӯ ҷилваи махсус дорад.

Дар эҷодиёти шоирони муосир аз жанрҳои суннатӣ жанрҳои рубоӣ ва ғазал нисбат ба дигар жанрҳои суннатӣ мавқеи назаррастарро касб кардаанд. Инро муҳаққиқон ҳам зикр намудаанд. Аз ҷумла, Солеҳ Қосимзода дар ин маврид дуруст қайд кардааст, ки «ғазал ин ғизоли ягона ва ромшудаи адабиётмон ҳанӯз аз дӯстдоштатарин қолаби шеърӣ барои шоирон боқӣ мондааст». Чун мавзуи таҳқиқи мо ба жанри ғазал иртибот дорад, андешаҳои муҳаққиқонро роҷеъ ба таваҷҷуҳи шоирони муосир ба жанри мазкур мавриди қайд қарор медиҳем. Аз ҷумла, адабиётшинос Юсуф Акбарзода дар ин маврид зикр менамояд, ки дар адабиёти даврони шуравӣ шоирон аз солҳои шастум ба жанри ғазал майли бештар пайдо намуданд. Мазкур дар баробари Лоиқ Шералӣ, Мастон Шералӣ, Гулназар Келдӣ, Бобо Ҳочӣ, аз Ашур Сафар низ ном бурда, қайд менамояд, ки дар эҷодиёти онҳо жанри суннатии ғазал мавқеи хосса дорад. Беҳрӯзи Забеҳулло ҳам зимни таҳқиқи шеъри давраи муосири тоҷик қайд намудааст, ки ҷилваҳои ҳунари дар шеъри тоҷик дар ашъори дар қолабҳои суннатӣ суруда бештар ба назар мерасад. Чун як қисмати бузурги

ғазалиёти Ашур Сафар ба солҳои 70-80-ум тааллуқ дорад, сухани муҳаққиқи мазкур ба эҷодиёти ӯ ҳам алоқамандӣ дорад, зеро ҷилваҳои ҳунарии шоир маҳз дар жанри суннатии ғазал бештар ба мушоҳида мерасад. Аскар Ҳаким ҳам қайд менамояд, ки дар даҳаи охири асри бистум шоирони тоҷик, аз ҷумла Муъмин Қаноат, Лоиқ Шералӣ, Гулназар, Ҳақназар Ғоиб, Ашур Сафар ва дигарон ба анвои суннатии шеър таваҷҷуҳи бештар зоҳир менамуданд.

Аз муҳаққиқони хориҷ, аз ҷумла Алиасғари Шеърдӯст, дар жанри ғазал соҳибном будани Ашур Сафарро ишорат намуда, қайд мекунад, ки дар сурудани ғазал бо мустаснӣ сохтани Лоиқ Шералӣ ва Гулрухсор «дар шеъри муосири тоҷик камназир аст». Ашур Сафар дар ҳама марҳалаҳои эҷодиёти худ ба жанри ғазал таваҷҷуҳи хосса доштааст. Инро дар нигоҳ ба нашри маҷмуаҳои шоир, ки нишондиҳандаи рушди мароҳалавии эҷодиёти вай ба ҳисоб мераванд, метавон ба таври возеҳ мушаххас намуд. Аввалин маҷмуаи ашъори Ашур Сафар, ки дар он ғазалҳои шоир ҷой дода шудаанд, ин «Ибтидои роҳ» аст, ки соли 1964 ба табъ расида, ҳаҷман хурд аст. Дар маҷмуаи мазкур 5 ғазали шоир ҷой дода шудааст. Қайд кардан бамаврид аст, ки китоби мазкур ҳамзамон бо нашри аввалин ғазалҳои шоир дар маҷаллаи «Занони Тоҷикистон» аст, ки он ҳам соли 1964 аст. Аз ғазалҳои китоби мазкур 2-то аз се байт, 2-тои дигар аз 6 байт ва 1-то аз 7 байт иборат аст. Як хусусияти ғазалҳои китоби мазкур иборат аз он аст, ки дар охири ҳамаи онҳо соли эҷоди ғазалҳо нишон дода шудааст. Аз нишондоди мазкур маълум мешавад, ки соли эҷоди ғазалҳои шоир на 1964 (ки соли нашри аввалин маҷмуаи ашъори шоир ва соли нашри аввалин ғазалҳои ӯ дар матбуоти даврӣ аст), балки пештар аз он будааст. Масалан, тибқи нишондоди шоир, ғазалҳои зерини унвони «Ишқ» ва «Гули садбарг» дар соли 1956; ғазали зерини унвони «Агар фатҳи наве ёбӣ» соли 1958, ғазали таҳти номи «Номаи ёр» соли 1959, ғазали таҳти унвони «Ба кайҳоннавардон» соли 1962 эҷод гардидааст. Чунонки дида мешавад, қадимтарин ғазалҳои шоир марбут ба соли 1956 мебошад, ки соли эҷоди ҳар ду ба 28-солагии вай рост меояд. Ғазалҳои мазкур нисбат ба ҳамаи ғазалҳои шоир аз нигоҳи замон бартарӣ доранд. Ғазали якум «Гули садбарг» унвон дошта, аз се байт иборат аст ва мавзӯи он васфи зебоии гули садбарг аст:

Аҷаб хуширангу хушрӯй ту, садбарг,

Гули озоду хушбӯй ту, садбарг.

Миёни гулшану гулҳои ранга

Назокатбахшу некуй ту, садбарг.

*Ба дасти гулрухону навҷавонон
Ба рӯзи иду дар тӯй ту, садбарг.*

Ғазали дигар аз 6 байт иборат буда, мавзуи он ишқӣ аст:

*Нигоре рӯзе аз наздам гузар кард,
Каме истода бар ман як назар кард.*

Се ғазали боқимондаи шоирро низ дар нигоҳ ба замони эҷоди онҳо метавон аз шумори аввалин ғазалҳои ӯ ҳисоб кард.

То соли 1970, замони ба таърифи расидани дуҷумин китоби шеърҳои Ашур Сафар ғазалҳои ҳудудонаи вай дар маҷмуаҳои дастҷамъӣ ва матбуоти даврӣ, ки дар фасли пешин зикр шуд, ҷопа мешаванд. Аз ҷумла, соли 1965 дар маҷмуаи дастҷамъии «Фаввора» ғазали дигари шоир бо ин матлаъ ба ҷопа мерасад:

*Ман тоҷикаму чу гул ҷавонам,
Сарве ба миёни бӯстонам.*

Соли 1970 дар маҷмуаи хурдҳаҷми «Илҳом» се ғазали шоир бо матлаъҳои зерин ба таърифи мерасанд:

- 1. Туро «ҷон» гуфтани ман бесабоб нест,
Маро бе рӯи ту баски тараб нест.*
- 2. Саҳна зи ҷавлони ту зинати дигар гирифт,
Ҷои қадамҳои ту муҳраю гавҳар гирифт.*
- 3. Ба баҳри зиндагонӣ беқарорам,
Мисоли мавҷи тӯфон ҷӯш дорам.*

Соли 1973 дар маҷмуаи дигари хурдҳаҷми шоир – «Хандаи гулҳо» шаш ғазали вай зерини унвонҳои «Лутф», «Хаёли ту», «Инъоми мо», «Тӯша», «Тасаллои дил» ва «Гуфтам: Ба чашм» ба ҷопа мерасанд.

Соли 1976 дар маҷмуаи нисбатан калонҳаҷми шоир – «Фарзанди аср» 8 ғазали ӯ бо номҳои «Фирӯза», «Ҷавонӣ», «Вориси оянда», «Банди гуфторам ҳанӯз», «Номус», «Дар вафои ту» 64, «Пора», «Кавказ», «Шабе дар лаби баҳр» ба таърифи мерасанд.

Теъдоди нисбатан бештари ғазал дар аввалин маҷмуаи калонҳаҷми шоир - «Самари умр» ҷой дода мешавад. Дар ин маҷмуа ҳам ғазалҳои қаблан дар дигар китобҳо батаърифи расида ва ҳам ғазалҳои нави шоир ба ҷопа мерасанд, ки ҷамъан иборат аз 17 адад мебошанд. Ғазалҳои маҷмуа ҳама алоҳида унвонгузорӣ шудаанд: «Ҷон садқайи ту, эй партия - роҳбар», «Ба кайҳоннавардон», «Даҳр мегӯяд, ки боло дасти мову номи мост», «Номус», «Дар вафои ту», «Агар фатҳи нави ёбӣ», «Гули садбарг», «Номаи ёр», «Тӯша», «Вориси оянда», «Хаёли ёр», «Лутф», «Расми шоир», «Гиря», «Забондароз», «Панҷдақиқаҳо».

Бояд қайд кард, ки аввалин маҷмуаи ашъори шоир, ки дар он ғазалҳои Ашур Сафар дар қисмати алоҳида ба нашр мерасанд, ин «Гули маҳтоб» мебошад. Агар дар маҷмуаҳои қаблӣ ғазалҳои шоир дар қисматҳои фаслҳои гуногун ба таври омехта ҷой дода шуда бошанд, дар «Гули маҳтоб» дар қисмати алоҳида зерини «Ғазалиёт» ҷой дода мешаванд. Ин қисмат 148 ғазали шоирро дар бар мегирад, ки аввалини онҳо ғазали зерин аст:

*Байрақафрозони роҳи сулҳи дунёем мо,
Аз баландии хирад ин роҳ паймоем мо.
Пои шабдези ҷаҳонпаймо нагардад суда ҳеч,
Дар ғами бечораҳои бесару поем мо.
Ғам маҳӯр, эй модари фарзандҳои хурдакак,
Бас кафили қисмати имрӯзу фардоем мо.
Оташе гар сар занад бар қасди мо дар гӯшае,
Бар сараш туғёни садҳо баҳру дарёем мо.
«Он ки ҷанг орад, ба хуни хеш бозӣ мекунад»,
Дар паноҳи сулҳ фотеху тавоноем мо.
Ҳастии мо қалбае бошад, ки он нашкастанист,
Хокиему чун Замин подору барҷоем мо.*

Бо ҷопи маҷмуаи мазкур агар, аз як тараф, мавқеи жанри ғазал миёни дигар анвои шеърии ин китоб то ҷое муайян мегардад, аз ҷониби дигар, мақоми жанри мазкур дар кулли эҷодиёти то ин замони шоир низ равшан мегардад.

Бо вучуди он ки соли 1984 маҷмуаи нисбатан хурди ашъори Ашур Сафар бо номи «Базми садоқат» дар ҳаҷми 79 саҳифа мебарояд [12], аммо дар ин маҷмуа низ қисмати назарраси ашъори шоирро ғазалҳои вай ташкил менамоянд. Дар маҷмуаи мазкур 24 ғазали шоир ҷой дода мешаванд, ки қариб нисфи ҳаҷми онро фаро мегиранд. Аммо дар маҷмуаи нави шоир зерини «Гапи подор», ки соли наشري он 1987 мебошад, дар қиёс бо ҳаҷм, навъ ва теъдоди ашъори он ғазалҳои шоир камтар ҷой дода мешаванд; онҳо ҳамагӣ 14 ададро дар бар гирифта, дар китоб ба таври омехта ҷойгир карда шудаанд.

Дар соли мазкур, ҳангоме ки аввалин бор мунтахаби ашъори Ашур Сафар бо забони русӣ таҳти номи «Плоды жизни» дар шаҳри Москва ба таъбир мерасад, дар маҷмуаи мазкур дар фасли алоҳида зерини «Газели» 55 ғазали шоир (аз саҳ. 48 то 88) низ ҷойгир карда мешаванд. Ин агар, аз як тараф, далолат аз шухрати ғазалсароии Ашур Сафар берун аз марзи

Тоҷикистон бикунад, аз тарафи дигар, нишондиҳандаи мавқеи жанри ғазал дар эҷодиёти ӯ мебошад.

Чаҳор сол баъд, соли 1988 маҷмуаи дигари Ашур Сафар таҳти унвони «Холи фатир» ба чоп мерасад, ки дар он, баръакс, теъдоди бештари ғазалҳои шоир ҷойгир карда мешавад. Бо вучуди он ки дар ин маҷмуа ҳам ғазалҳои шоир ба таври омехта ҷойгир мешаванд, теъдоди онҳо 38 ададро ташкил медиҳанд, ки ин аз мавқеи назарраси жанри ғазал дар китоби мазкур гувоҳӣ медиҳад.

Зиёдтарин теъдоди ғазал дар маҷмуаҳои Ашур Сафар то нашри «Девон»-и бузурги ӯ, ин дар калонҳаҷмтарин маҷмуаи даврони ҳаёти шоир – «Гулбоғ» ҷамъоварӣ шудаанд. Маҷмуаи мазкур 544 саҳифаро дар бар гирифта, чунонки дар фасли қаблӣ зикр кардем, аз 7 қисмати алоҳида иборат мебошад ва дар он ҷамъан 206 ғазали шоир ҷой дода шудаанд. Бояд қайд кард, ки миёни ҳамаи қисматҳои китоби мазкур ғазалҳои шоир бештар дар қисмати «Пуштаи сабз» гирдоварӣ шудаанд, ки теъдоди онҳо 190 адад, яъне беш аз 90 фоизи ғазалҳои китобро ташкил медиҳанд. Агар дар қисмати «Неши хор» 2 ғазал, дар қисматҳои «Савдо» ва «Раҳовард» 3-ғазалӣ, дар «Нолаи дил» ва «Равона бо замона» 4-ғазалӣ ба назар расанд, дар қисмати «Кулчаи орзу» ягон ғазали шоир ба чашм намерасад.

Маҷмуаи мазкур ягона асар дар замони зиндагонии шоир аст, ки теъдоди бузурги ғазалиёташ дар он гирдоварӣ шудаанд. Ҳарчанд ки қабл аз вафот ду маҷмуаи ашъори шоир зери унвони «Рӯзи сиёҳ» ва «Хӯшаи нур» низ ба таърифи расиданд, аммо теъдоди ғазалҳои онҳо дар қиёс бо маҷмуаи «Гулбоғ» хело камтар мебошанд. Дар маҷмуаи «Рӯзи сиёҳ» ҳамагӣ 22 ғазал ва дар «Хӯшаи нур» 87 ғазали шоир ба чоп расиданд. Аммо маҷмуаи «Рӯзи сиёҳ» бо вучуди хурдҳаҷмии худ (ки фарогири 53 саҳифа мебошад) анқариб 45-50 фоизи ашъораш жанри ғазалро дар бар мегирад, ки боз ҳам далолаткунандаи мавқеи назарраси жанри мазкур дар асар мебошад. Як сол баъд аз нашри асари мазкур маҷмуаи «Хӯшаи нур» ба чоп мерасад, ки фарогири ду қисмат мебошад. Қисмати 1-уми он «Гулҳои сурхосафед» ва 2-юм «Рӯзи сиёҳ» унвонгузорӣ шудаанд. Дар қисмати 1-ум 48 ғазал ва дар қисмати 2-юм 36 ғазали шоир ҷой дода мешаванд. Агар дар маҷмуаи «Рӯзи сиёҳ» (ки соли 1994 ба нашр расида буд) 22 ғазали шоир мавҷуд бошад, дар қисмати «Рӯзи сиёҳ»-и маҷмуаи «Хӯшаи нур» бар иловаи 22 ғазали маҷмуаи фавқ 14 ғазали дигар зам мегардад ва шумораи онҳо 36 ададро ташкил медиҳад. Ин далолат аз он мекунад, ки шоир дар овони фаъолияти эҷодии худ мудом дар пайи сурудани ғазал буда, нисбат бар он тавачҷуҳи хосса доштааст.

Дар ҳамаи маҷмуаҳои бузурги ашъори Ашур Сафар, ки баъд аз вафоти вай ба таъби расидаанд, жанри ғазал аз мавқеи назаррас бархӯрдор буда, дар қисмат бо ҳама навъҳои шеър, чи ашъори дигари суннатӣ ва чи ашъори дар шаклҳои нав сурудаи шоир аз ҳайси теъдод бартарӣ доранд. Аз ҷумла, дар аввалин маҷмуаи ашъори баъд аз вафоти шоир бачопрасида - «Мунтахабот», ки соли нашри он 2003 мебошад, ғазалҳо фоизи назаррасро ташкил медиҳанд. Чунонки дар фасли пешин қайд гардид, ин китоб иборат аз се қисмат бо унвонҳои алоҳида аст. Дар қисмати «Рӯзи сиёҳ» 37 ғазал, дар қисмати «Ашъори китобатнашуда» 41 ғазал ва дар «Хӯшаи нур» 23 ғазали шоир гирдоварӣ шудаанд. Миёни қисматҳои мазкур, чи хеле ки дида мешавад, дар қисмати 2-юм ғазалҳои нави шоир, ки то замони чопи китоб ҳанӯз рӯйи чодро надидаанд, ҷой дода шудаанд. Дар ин маҷмуа, ки аз 256 саҳифа иборат аст, теъдоди ғазалҳо 101 ададро дар бар мегиранд ва чи хеле ки дида мешавад, қисмати қобили тавачҷуҳи онро жанри ғазал ташкил медиҳад. Ин аз мавқеи басо назарраси жанри ғазал дар китоби мазкур далолат менамояд.

Дар дуюмин маҷмуаи ашъори баъди вафоти шоир батаърифида – «Борони ҳидоят» (соли нашр: 2008), ки пас аз «Девон»-и бузург калонҳаҷмтарин маҷмуаи вай ба ҳисоб меравад ва фарогири 336 саҳифа аст, ғазалҳои шоир фоизи асосии он, балки анқариб ҳамаи онро ташкил медиҳанд. «Борони ҳидоят», умуман, аз ду қисм иборат буда, қисми 1-ум беунвон аст ва дар он дар баробари дигар анвои шеърӣ ду ғазали шоир ҷой дода шудааст. Қисмати 2-юм, дар навбати худ, аз чаҳор қисми унвондор – «Кулчаи орзу», «Нолаи дил», «Сатрҳои гӯё» ва «Ғазалҳо» иборат буда, фоизи асосии ғазалиёт дар қисмати охири он ҷойгир шудаанд. Дар қисмати аввал - «Кулчаи орзу» ягон ғазал вуҷуд надорад. Дар ду қисмати мобайнӣ миқдори бисёр ками ғазал ҷой доранд, аз ҷумла дар «Нолаи дил» 2 ғазал ва дар «Сатрҳои гӯё» 1 ғазал. Қисмати «Ғазалҳо», дар навбати худ, аз чаҳор қисми алоҳида – «Пуштаи сабз», «Рӯзи сиёҳ», «Гулҳои сурхосафед» ва «Сатрҳои охири» иборат аст. Дар қисмати «Пуштаи сабз» 189 ғазал, дар «Рӯзи сиёҳ» 36 ғазал, дар «Гулҳои сурхосафед» – 47 ва дар «Сатрҳои охири» 35 ғазали шоир ҷой дода шудаанд, ки дар маҷмуъ 307 ғазалро дар бар мегиранд. Теъдоди мазкур бо иловаи 2 ғазал аз қисмати беунвон, 3-то аз қисматҳои «Нолаи дил»-у «Сатрҳои гӯё» ба 401 ғазал мерасад. Ин аввалин теъдоди бузурги ғазалҳо дар маҷмуаҳои ашъори бачопрасидаи Ашур Сафар мебошад. Чунонки мушоҳида мешавад, дар нигоҳ ба ҳаҷми «Борони ҳидоят», ки 336 саҳифаро дар бар мегирад, теъдоди ғазалҳои он (401 ғазал!) басо назаррас буда, жанри мазкур миёни кулли навъҳои

шеърии дар маҷмуа ҷойдошта фоизи асосиро ишғол менамояд. Ин далолаткунандаи мақоми басо баланди жанри ғазал дар маҷмуаи шоир ва, умуман, дар эҷодиёти ӯ мебошад.

Дар маҷмуаи нисбат ба «Борони ҳидоят» хурдҳаҷмтари Ашур Сафар – «Садбарги таманно» низ, ки 192 саҳифаро дар бар мегирад, дар нигоҳ ба ҳаҷми он, фоизи назаррасро ғазалҳои шоир ташкил медиҳанд [50]. Ин маҷмуа аз се қисмат иборат буда, дар ҳар се қисмат ғазалҳои шоир ҷой дода шудаанд. Аммо теъдоди ғазалҳои ин қисматҳо чун дигар маҷмуаҳои батабърасидаи шоир аз ҳам фарқ менамоянд. Бо вучуди он ки дар ин маҷмуа низ қисматҳои аз маҷмуаҳои қаблии шоир такрор шудаанд, монанди «Пуштаи сабз» ва «Гулҳои сурхосафед», аммо унвони қисмати охири он – «Сатрҳои охирин» нав аст. Ин нишондиҳандаи он аст, ки дар ин қисмат охирин ғазалҳои Ашур Сафар гирдоварӣ шудаанд. Дар қисмати «Пуштаи сабз» 118 ғазал, дар «Гулҳои сурхосафед» 11 ғазал ва дар «Сатрҳои охирин» 15 ғазали шоир ҷой дода шудаанд, ки дар маҷмуъ 144 ғазалро ташкил медиҳанд. Ҳарчанд дар китоби мазкур нисбат ба «Борони ҳидоят» теъдоди ғазалҳои шоир хело каманд, аммо дар қиёс бо дигар анвои шеърии ҳуди асар хеле зиёданд ва аз нигоҳи басомад мақоми нахустинро ишғол менамоянд.

Охирин маҷмуаи ашъори Ашур Сафар бо исми «Девон» соли 2018 тавассути нашриёти «Адиб» ба чоп расидааст, ки қисмати асосии жанрҳои шеърии онро ғазал ташкил медиҳад. Маҷмуаи мазкур, метавон гуфт, дарбаргирандаи кулли ашъори Ашур Сафар мебошад, зеро дар он ба ғайр аз қисмате аз шеърҳои даврони шуравии шоир, ки хусусияти сиёсӣ дошта ва ё ҳаммаром бо сиёсати давраи мазкур буданд, дигар тамоми навъҳои шеърии дар муддати умр эҷоднамудаи Ашур Сафар гирдоварӣ шудаанд.

Чунонки дар фасли қаблӣ дарҷ гардид, «Девон» аз фаслҳои қисматҳои алоҳида иборат буда, дар ҳар кадоми онҳо ғазалҳои шоир ҷой дода шудаанд. Дар нигоҳ бар дигар навъҳои шеърии дар «Девон» мавҷудбуда, то чи дараҷа аз мавқеи хоса бархӯрдор будани ғазалҳои шоирро метавон муайян кард. Ҳарчанд ки мо дар таҳқиқоти худ дигар маҷмуаҳои шоирро низ мавриди истифода қарор додаем, аммо ба хоҳири ҷомеият ва охирин китоби бачопрасидаи шоир будани «Девон» маҳз аз ҳамин маҷмуаи ашъори вай истифода намудаем. Чун дар аксари маҷмуаҳои шоир дар «Девон» ҳам жанри ғазал аз мақоми назаррас бархӯрдор мебошад. Дар маҷмуаи мазкур 390 ғазали шоир ҷой дода шудаанд.

Метавон бар ин натиҷа расид, ки жанри ғазал дар қисмати зиёди осори бачопрасида ва, умуман, эҷодиёти Ашур Сафар дорои мақоми махсус буда, дар қиёс бо дигар навъҳои шеърӣ эҷодиёти вай, чи жанрҳои суннатӣ чи ашъори дар шакли нав сурудаи шоир аз ҷиҳати теъдод фарқи назаррас дорад. Дар нигоҳ ба фаъолияти шоирӣ Ашур Сафар, ки маҳсули эҷоди ӯ ҳам аз тариқи матбуоти даврӣ – рӯзномаҳо, ҳафтаворҳо, маҷаллаҳо, ҳам аз тариқи чопи маҷмуаҳои алоҳидаи вай ба нашр расидааст, метавон бар чунин хулоса омад, ки шоир дар тамоми даврони фаъолияти хеш нисбат бар эҷоди ғазал ҳамеша тавачҷуҳи хосса дошта, ҳарчанд ки дар эҷоди дигар анвои шеърӣ саъю кӯшиши зиёд нишон меодааст, аммо ба эҷоди жанри ғазал тавачҷуҳи бештар доштааст. Нишони далолаткунандаи ин иддао теъдоди бартаридоштаи ғазалҳои шоир дар ҳама маҷмуаҳои ашъораш мебошад, ки миёни дигар навъҳои шеърӣ чилваи махсус дорад.

Адабиёт:

1. *Сафар, А.* Ғазали баҳор / А. Сафар // Роҳи ленинӣ.- 80 (7066), шанбе, 25 апрели 1981.
2. *Сафар, А.* Ғазалиёт / А. Сафар // Роҳи ленинӣ.- 31 (7515), шанбе, 12 феввали 1983.
3. *Сафар, А.* Ғазалиёт / А. Сафар // Ҷумҳурият, 8 феввали 1997.
4. Шасти инқилоб (Маҷмӯаи шеърҳо). Тартибдиҳанда: Л. Шералӣ.- Душанбе, 1977.- С. 118.
5. *Сафар, А.* Ғазалҳо / А. Сафар // Илм ва ҳаёт.-№ 5, 1990.
6. *Сафар, А.* Ғазалҳо / А. Сафар // Комсомоли Тоҷикистон.-№ 87 (7027), якшанбе, 18 июли 1982.
7. *Сафар, А.* Ғазалҳо / А. Сафар // Маориф ва маданият, 15-уми 1980.
8. *Сафар, А.* Ғазалҳо / А. Сафар // Роҳи ленинӣ, 14-уми апрели 1979.
9. *Сафар, А.* Ғазалҳои нав / А. Сафар // Тоҷикистони Советӣ.-№ 172 (16.765), 26 июли 1981.
10. *Сафар, А.* Пири сухан; Шарафи деҳа / А. Сафар // Қурбони ту, эй диёри ишқам.- Душанбе, 1984.- С. 305-307.
11. *Сафар, А.* Рӯзи сиёҳ / А. Сафар. Муҳаррир: Муҳаммад Ғоиб.- Кӯлоб, 1994.- 53 саҳ.
12. *Сафар, А.* Хӯшаи нур (Маҷмӯаи шеърҳо) / А. Сафар. Муҳаррир: Ҳайрат Шанбезода.- Душанбе: Адиб, 1995.- 224 саҳ.
12. *Сафаров Ашур.* Армияи советӣ / Ашур Сафар // Шарқи Сурх.-№2, 1952.- Саҳ. 44

13. *Сафар Ашур*. Девон / Ашур Сафар. Мураттиб ва муҳаррир: Гурез Сафар.- Душанбе: Адиб, 2018.- 967 саҳ.
14. *Сафар Ашур*, Сафар Гурез, Ашур Файз. Торҳои ҳамнаво / Ашур Сафар, Гурез Сафар, Файзи Ашур.- Душанбе: Адиб, 1918.- 344 саҳ.
15. *Сафар, А.* Як ғазал / А. Сафар // Маориф ва маданият. Органи Вазорати маориф ва маданияти РСС Тоҷикистон.- №44(2494), шанбе, 10 апрели 1965.

ЖАНРИ ҒАЗАЛ ДАР МАҶМУАҲОИ АЛОҲИДАИ АШЪОРИ АШУР САФАР

Фиишурда. Мақола ба омӯзиши ҷойгоҳи жанри ғазал дар эҷодиёти шоири маъруфи тоҷик Ашур Сафар бахшида шудааст. Муаллиф таърихи ташаккул ва рушди ғазалҳои шоирро аз солҳои 50–60-уми асри ХХ то охири фаъолият ба баррасӣ менамояд. Дар асоси андешаҳои муҳаққиқони дохилӣ ва хориҷӣ, аз ҷумла Солеҳ Қосимзода, Юсуф Акбарзода, Аскар Ҳаким ва Алиасғари Шеърдӯст, нишон дода мешавад, ки ғазал дар миёни дигар жанрҳои Ашур Сафар мавқеи хоса дошта, ҷилваҳои ҳунари ва қолабҳои суннатиро зинда нигоҳ доштааст. Дар мақола намунаҳои ғазалҳои аввалини шоир таҳлил шуда, хусусиятҳои бадеӣ, мавзӯӣ ва марҳилаҳои наشري онҳо бозгӯ мегардад.

Калидвожаҳо: Ашур Сафар; адабиёти муосири тоҷик; шеър; ғазал; жанрҳои суннатӣ; адабиётшиносӣ; марҳилаҳои эҷод.

ЖАНР ГАЗЕЛИ В ОТДЕЛЬНЫХ СБОРНИКАХ СТИХОВ АШУР САФАР

Аннотация. Статья посвящена изучению места жанра газели в творчестве известного таджикского поэта Ашура Сафара. Автор рассматривает историю становления и развития газелей поэта с 50–60-х годов ХХ века до конца его творческой деятельности. На основе мнений отечественных и зарубежных исследователей, в частности Солеха Косимзода, Юсуфа Акбарзода, Аскара Хакима и Алиасгара Шеърдуста, показывается, что газель занимала особое место среди других жанров Ашура Сафара, сохраняя художественные особенности и традиционные формы. В статье анализируются первые образцы газелей поэта, раскрываются их художественные и тематические особенности, а также этапы публикации.

Ключевые слова: Ашур Сафар; современная таджикская литература; поэзия; газель; традиционные жанры; литературоведение; этапы творчества.

THE GHAZAL GENRE IN SEPARATE COLLECTIONS OF POETRY ASHUR SAFAR

Annotation. The article is devoted to the study of the place of the ghazal genre in the works of the prominent Tajik poet Ashur Safar. The author examines the history of the formation and development of Safar's ghazals from the 1950s–1960s up to the end of his creative career. Based on the views of both national and foreign scholars, including Soleh Kosimzoda, Yusuf Akbarzoda, Askar Hakim, and Aliasghar She'rdust, it is shown that the ghazal held a special position among Ashur Safar's other poetic genres, preserving artistic features and traditional forms. The article analyzes the poet's earliest ghazals, highlighting their artistic and thematic characteristics as well as the stages of their publication.

Keywords: Ashur Safar; modern Tajik literature; poetry; ghazal; traditional genres; literary studies; stages of creativity.

Маълумот дар бораи муаллифон: Шаробова Маҳбуба Қурбоналиевна – номзоди илмҳои филологӣ, Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: 735320, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Данғара. Кучаи Марказӣ 25. Тел: (+992) 905-80-60-54.

Абдурахимова И.Ҷ. – Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: 735320, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Данғара. Кучаи Марказӣ 25.

Сведение об авторах: Шаробова Махбуба Курбоналиевна – кандидат филологических наук, Дангаринский государственный университет. Адрес: 735320, Республика Таджикистан, район Дангара, улица Маркази 25. Тел(+992) 905-80-60-54.

Абдурахимова И. Дж. – Дангаринский государственный университет. Адрес: 735320, Республика Таджикистан, район Дангара, улица Маркази, 25.

Information about the authors: Sharobova Makhbuba Kurbonaliyeva – Candidate of Philological Sciences, Dangara State University. Address: 735320, Republic of Tajikistan, Dangara district, Markazi Street 25. Tel: (+992) 905-80-60-54.

Abdurahimova I. J. — Dangara State University. Address: 735320, Republic of Tajikistan, Dangara District, 25 Markazi Street.

Мақола ба редакция ворид шуд: 10.11.2025

Аз тақриз баргашт: 03.01.2026

Ба чоп тавсия шуд: 14.03.2026

КАМОЛИ ХУЧАНДӢ – МАҲОРАТИ ШОИРӢ, ХУДШИНОСИИ МИЛЛИЮ МАҲБУБИЯТИ ВАТАН

*Абдуев Э. С., *Раҳмонзода Ч.
Донишгоҳи Давлатии Дангара
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тоҷикистони маҳбубу тамаддунофарини мо, аз ибтидо сарзамини шоирони ҷаҳоншӯхраест, ки мавқеияташон манзалати қарибуссамой дорад ва ҳамчунин соҳиби олимони машҳуру қаҳрамонони воқеии муборизаҳо мебошад, ки барои обрӯ, худогоҳӣ ва сарбаландии миллати овозадор матонату маҳорат доштанду доранд.

Гар бичӯянд ба сад қарн наёбанд Камол,

Булбуле, чун ту хушилхон ба чаманҳои Хучанд [1, с. 209].

Оре, хуш ба ҳоли оне аз аҳли ҷамъияти қадрпазир ва худшиносест, ки қиммату манзалати ин булбули чаманҳои Хучанд, бузурге аз бузургони адаб ва ситораи тобдору оинаи мусаввир дар худшиносии миллиро, хуб шинохтаву васфи арзандаи ўро бо чунин назокат мақбул доништа бошад. Чӣ чойи тардид аст дар хушилхонии соҳиби он забони латофатбору лаҳни гуҳарофарини олами эҷоди тоҷик, ки дар ҳамаи умри бобаракату тулонии худ мақсади мавҷудияти моддиву маънавии хештанро дар тобеъияти фаъолияти эҷод ва муҳаббати халқу Ватан ба сар бурдааст, агарчи ҳаёти худро дӯр аз диёр гузаронида бошад.

Ҳамчунонки Пешвои маҳбуби миллат Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон фармудаанд: “Кохи азиме, ки Хоҷа Камол барин бузургон аз сухан бунёд кардаанд, аз боду борон газанд намеёбад, ному кори ин мардони бузург зиндаву ҷовид хоҳад монд. Андешаҳои ватандӯстонаи Камоли Хучандӣ ва дигар фарзандони фарзонаи халқамон сарчашмаи муҳими тарбияи оини ватанпарварӣ барои насли имрӯз ба шумор мераванд, зеро ин суханвари мумтоз ҳарчанд ҳаёти худро дӯр аз зодгоҳ сипарӣ намуд, аммо ҳамеша ба ёди Ватан зист ва орзуманди дидор бо диёри хеш буд” [6, с. 303].

Орзуманди диёри хешаму ёрони хеш,

Дар ҷаҳон то чанд гардам бесару бепо ғариб [3, с. 33].

Наёбанда ба чӯстан муаррифӣ шудани ин шахсияте, ки то ба имрӯз мучиби ифтихору сарбаландии миллати ботамаддуни тоҷбарсар гардидааст дар он аст, ки хизмати умршарики худро на баҳри ному нишону волоияти мақом, балки тамоми фаъолияти шеърӯ шоирияшро дар душвортарин шароити аҳвол дар тарбияи маънавию, тарғиби ахлоқи башарӣ, ватандӯстиву қадршиносӣ нисбати одамият ва талқини маърифати мусаффо бахшида аст. Аз рӯйи нақли тазкиранависоне, ки дар ин самт фаолият нишон доданд Камоли Хучандӣ умри дароз дидааст, вале дар тӯли умри бобаракати худ ранҷу азоб кашида, дар ғарибиҳо умр ба сар бурдааст. Аммо Камол ба ҳар кучое, ки қадам бурдасту иқоматкунандаи он мулк будааст, аз хучандӣ будани худ дар ифтихор буда, Хучанди бостонию тоҷик буданашро лаҳзае аз қалби пурмеҳру пеши чашмонаш дӯр накардааст ва дилаш пайваста саршори муҳаббати халқу ватанаш будааст.

Ашъори пуарарзишу шоиронаи Хоҷа Камол саропо ва то ба охир пур аз меҳру муҳаббат ва ишқу созандагӣ аст. Ақлонияту заковат, покизагии вичдону вучуд ва меҳру муҳаббати одаму олам, маҳбубияти Ватан дар эҷодаш мавқеи хосро доранд. Андешаҳои башардӯстонаи ин шоири худшинос мисли ниҳоли пурбору бобаракате дар зиндагӣ маҳсуб аст, ки асрҳои аср сарсабзу пойбарҷо боқӣ мемонад. Башардӯстии шайх Камол бо он собит мегардад, ки дар баробари муҳаббати самимона нисбат ба миллату ватанаш, бо халқияти ҳар мамлақату мавзее, ки ҳамқадаму ҳамдам буд, бо онҳо дар доираи дӯстӣ қарор дошта, соҳиби иззату мақом буд. Ин мавридро гуфтаи ношири девони Шайх Камоли Хучандӣ – Эрачи Гулисурхӣ чунин собит мекунад: “Хоҷа Камоли Хучандӣ на фақат дар Хучанду Чочу дигар шаҳрҳо маъруфу мавриди алоқаи мардум буда, балки бо он ҳама ишқу садоқат дар гуфтор ба ҳар кучо, ки рафта қадр дида ва бар садр нишаста”. Эҳсоси фарқият миёни ину он дар вучуди равшанандеши шоир вучуд нашошт.

Ва дар ҷое мефармояд:

*Бо лутфи табъ мардуми Шероз аз Камол,
Бовар намекунамд, ки гӯям: -Хучандиям!*

Ё ин, ки:

*Маро худ аз ту чӣ нафъу туро зи ман чӣ зарар,
Ки ман туро битисандам, маро ту напсандӣ?
Ба назму наср, гирифтам, ки Саъдии вақтем,
Ки ман зи хоки Хучандам, ту аз Самарқандӣ [4, с. 389].*

Фазилату мукаррамоти ин намояндаи дӯстдоштаи ниёгонамон аз тарафи дигар ҳангоми мутолиаву омӯзиши ашъораш баён мегардад, ки ӯ дар аксари ғазалҳои аз гуфторҳои латифи лирикии Аттору Ҷалолиддини

Балхӣ, Шайх Саъдиву Ҳофизӣ Шероз ёд мекунад ва ин албатта бар лаззатборию гуворойии баёнаш меафзояд:

*Ҳаваси ёр гар озори дили афгор аст,
Нахӯрад ғам дили афгор, ки он бо ёр аст.
Шаби васлат сухан аз сабр нагӯям, ки кам аст,
Қиссаи шавқ чӣ гӯям ба ту, чун бисёр аст?
Накунад ошиқи нолон зи ғами рӯйи ту хоб,
Андалеб аз ҳаваси гул ҳама шаб бедор аст* [4, с. 117].

Ба андешаи И. С. Брагинский: “Эҷодиёти Камоли Хучандӣ барои он шоистаи тавачҷуҳи хос аст, ки жанри ғиноии ашъори халқии аввалҳои асрҳои миёна, шояд дар ашъори ягон шоири дигари ин замон чунин таҷассуми равшан наёфта бошад. Муболиға нахоҳад буд, агар бигӯем, он сон, ки аз рӯйи “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ дар бораи ҳамосаи халқии тоҷики аввали асрҳои миёна хулоса баровардан мумкин бошад, аз рӯйи ғазалҳои Камол низ дар бораи лирикаи халқии тоҷикии замони феодализм мулоҳиза рондан мумкин аст” [3, с. 239].

Ёд дорам, ҳангоми омӯзиши эҷодиёти асосгузори адабиёти классикии рус, шоиру нависандаи нотақроп Александр Сергеевич Пушкин пеши назарам бо чунин васфе бархурдам, ки гуфта мешуд: «Лирика: лира – это инструмент, под аккомпанементом, которого исполнялись песни и стихи, воспевающие душу человека». Лирика: реша дар забони юнонӣ, аз решаи лира – асбоби мусиқие, ки таҳти оҳанги вай суруду шеърҳои вучудӣ сароида мешаванд [2, с. 326]. Вақте ки лирика дар вучуди гӯянда ва дар шахси ӯ ба самъи ҳар шунаванда чунин як гӯшдаройии муттаасир дошта бошад, пас қазоваташ бо аҳли фаҳм аст, дар он чи Камоли бузургмақом сурудааст, чӣ таассуроте мавҷуд аст:

*Саҳл машмар, ки ба зулфи ту дарафтод Камол,
Ки дар ин дом шикорест, ки гуфтан натавон* [1, с. 26].

Чун дар асри XIУ жанри ғазал ба авҷи назаррас мунташир гардида буд, Камоли Хучандӣ аз нозуқиҳои жанр огоҳии пурраро дар бар дошт ва дар каломии бадеи классикӣ мудовамат карда, дар он навоариҳо ворид намуда буд. Чун як шоири бомартабат, аз мустақилияту худшиносӣ истифода мекард ва дар сурӯдани ғазал тавоноиву қудрати худро мисли ҳар яки аз бузургони эътирофшуда, эҳсос менамуд. Аз зинаи баланди такомил, ки дар созиши шеъри лирикӣ тобиши ташбеҳро дар таҷаллий меоварад ва воситаи маъмултарин маҳсуб мегардад, баҳравар буд, ки ин ҳам аз ифтихороти бузургии Хучандӣ шаҳодат медиҳад.

Дар ашъори қимматнигораш ташбеҳоти зиёде дар чашм мерасад, ки басо писандиданианд, мисли: абрӯи камон, ғунчаи даҳон, лабҳои ақиқ, сарви навроста, сари зулф, нарғиси чашмон, соғару маю соқӣ ва ғ...:

Масту савдозада чун нарғиси соқист, Камол,

Мастӣ, он май зи лаби чун шакар овард маро [1, с.31].

Яке аз адабиётшиноси машҳури Эрон Насафӣ чунин дар баён меоварад: «Бузургтарин маҳорати ҳар шоире дар ташбеҳот аст. Шоири бомартаба он аст, ки мушаббаҳи худро бо чизе ташбеҳ намояд, то ҳар кас лутф ва шевоӣи онро дарёбад»:

Най зери лаб ба майкада мехонадат Камол,

Бишинав, ки муқбилӣ зи қабули нафас бувад [1, с. 188].

Мавҷудияту ҳастии Камол дар ҳаёт, тарзу тариқи ҳаёташ, роҳу равиши зиндагӣ, ихтиёроту новобастагиҳои он, аз ҳама бартар ҳифозати иззати нафс, ишқу муҳаббати умрбодӣ нисбати миллату Ватан, умуман, ҳамаи хусусияташ баёнқунандаи худшиносӣ буда, дар шеъраш таассуроти худро доранд:

Гӯ, халқ бидонед, ки дилдори ман ин аст,

Дилдори ҷафочӯи ситамқори ман ин аст.

Маҳбуби ману ҷони ману ҳамнафаси ман,

Хеши ману пайванди ману ёри ман ин аст [1, с. 102].

Ин ҳама ифтихороти Камолиддини Хучандӣ, ки имрӯз боиси ифтихори мо – фарзандонашон гардидааст, далелҳои ҳастанд аз худшиносӣ, худогаҳӣ ва эътибори босазои шоире, ки дар замин рақиби суҳанвар дар замонаш надошту бо қавли худашон эҳтиёҷ ба таҳсин надорад.

Хусусиятҳои худшиносиву ватандӯстии шоири барҷастаи тоҷик шайх Камолиддини Хучандӣ далилҳои зиёдеро дар бар дорад. Ӯ ҳамчун фарзанди номбардори тоҷикон бо эҷоду заҳматҳои якумраи худ ҳештанро дар нимқураи ҷаҳон муаррифӣ карда тавонист. Марбут ба иттилоотҳо, нусхаҳои девони шоир дар китобхонаҳои Эрон, Туркия, Покистон, Фронса, Боку, Тошканд, Самарқанд, Санкт-Петербург, Маскаву Ҳинд ва аксари мамолики ҳаводори назми тоҷик ниғаҳдорӣ мешавад.

Марбут ба ашъору эҷодиёти ин шоири шуҳратёр донишмандони Эрон, Арабистон, Ҳиндустон, Покистон, Афғонистон, Туркия бо ихлосмандии қаробатҳои дӯстона таҳқиқотҳои судманду боарзиш рӯйи даст овардаанд.

Пешвои муаззами миллат бо ташаббуси ватандӯстонаву ворисона ва бо ҳисси садоқат дастур доданд, ки соли 2020 дар сатҳи ҷаҳонӣ аз 700-солагии Камоли Хучандӣ таҷлил шавад. Ба ин хотир мушти ҳоке аз Табрз

аз оромгоҳи Камоли Хуҷандӣ ба Хуҷанд оварда шуд. Ин иқдоми неки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нишонаи бозгашти маънавии Камоли Хуҷандӣ ба ватани хеш мебошад, ки ёдмону таърихӣ мебошад.

Тибқи иттилооти сомонаи Ховар [<https://khovar.tj/>] соли 2020 ба ифтихори 700-солагии шоир аз ҷониби «Маркази илмии Камоли Хуҷандӣ» китоби «Дафтари ишқ»-и Камоли Хуҷандӣ бо забони олмонӣ «Buch de Liebe» интишор гардид, ки фарогири 50 шеърӣ шоир ба забони олмонӣ мебошад. Намунаи мазкур метавонад муаррифгари шеърӣ ноби Камол барои мардуми Олмон гардад, ки мояи ифтихору сарбаландии тоҷдорон аст.

Самимият, муҳаббати ихлосмандиро бо чунин як шахсияти мақомёфтаи дар ирфону маънавиёти тамадуноро ва дурафтодаи аз ватанро, метавон чунин тасвир бахшид:

*Каси бе дарди ҳичрон, дарди моро аз кучо донад,
Агар дарде, ки муҳлик буд, даворо аз кучо донад.
Манам ҳар чиз к-омад бар сарам, хотири миллат буд,
Ойини дӯстдорӣ булҳавасро аз кучо донад.
Лабамро гайри нафъи одамӣ ҳаргиз нақишудам,
Илоҷи дарди одам, ҷуз мудово аз кучо донад.
Диле дорам, ки саришораст зи ишқи одаму олам,
Дили бешиқ, ҳоли одамиро аз кучо донад.
Илоҳӣ, гурбати худро баён кардам, надидандам,
Набинад кас гарибӣ, оҳи дилҳо аз кучо донад.
Иродат буд, дидори Ватан гардад насиби ман,
Хушунат ҳоли зору гурбати мо, аз кучо донад.
Уқубатҳои аҳли фазл танҳо бо худаи маълум,
Чаҳолат дарку эҳсоси фузалло аз кучо донад.
Аҷаб талхе гарибию чӣ ширин ёди меҳан буд,
Надида дарди гурбат, ёди моро аз кучо донад.
Дили ноошноён қалби ошиқро намефаҳмад,
Иноятгашта дил танҳо, раҳи сидқу вафо донад.*

* * *

*Кто же такой великий, о ком народ гордится,
Активна речь его, остротой своей мчится.
Мудрость и знание его, народам как урок,
Обо всем расскажет и в сердцах, ложится.
Любовь и верность его, так же к Отчизне,*

*Храбростью доказана, стоит убедиться.
Огромен труд его и за счастье народа,
Довольно страдания ему, с чем мог мириться.
Жалобно хоть писал, о своей разлуке,
Есть повод ему на то, чтоб разлучиться.
Нет дорожке любви ему, к земле своей,
Того хотел он достичь и к тому стремиться.*

(аз муаллиф)

Абабиёт:

1. Академияи улуми ховаршиносӣ «*Девони Камолиддин Хучандӣ*», Маскав, 1975, 795с.
2. *Бабаев Ю. И.*, “Русская литература для 8-го класса тадж. сред. школы”, Сталинабад, 1956. 326с.
3. *Брагинский И. С.* О творчестве Камола Худжанди//Очерки из истории таджикской литературы/И. С.Брагинский. “Сталинабад, 1956. “ С. 239-263.
4. «*Девони Шайх Камоли Хучандӣ*», Техрон, 1995, сах. 32-33).
5. *Камоли Хучандӣ*, *Девон дар таҳияи Абдуҷаббор Шоаҳмадов ва Саидумрон Саидов* “Андеша”, ш. Хучанд.
6. *Раҳмон, Эмомалӣ* “Чехраҳои мондагор”- Душанбе: “ЭР- граф”, 2023.-424 сах.

КАМОЛИ ХУЧАНДӢ – МАҲОРАТИ ШОИРӢ, ХУДШИНОСИИ МИЛЛИЮ МАҲБУБИЯТИ ВАТАН

Фишурда. Дар ин мақола аввалан сухан оиди Тоҷикистони маҳбубу тамаддунофарини мо, ки аз ибтидо сарзамини шоирони ҷаҳоншумуласту соҳиби олимони машҳуру қаҳрамонони воқеӣ, ҷараён гирифтааст.

Мақсади аслии ороиши мақолаи мазкур ба таърифи расонидани шоирияти яке аз намояндагони олами шеърӯ адаби тоҷик ва бузурге аз бузургони адаб, ситораи тобдору оинаи мусаввир дар худшиносии миллӣ мебошад. Ҷамчунин, васфи тоҷи андоза қадршиносӣ ёфтани ин ситораи осмони шеърӯ адаб, махусан аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва ҷамаи ҳаводорони ашъори ӯ тасвир ёфтааст.

Пешвои маҳбуби миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон фармудаанд: “ Кохи азиме, ки Хоҷа Камол барин бузургон аз сухан бунёд кардаанд, аз боду борон газанд намеёбад, ному кори ин мардонӣ бузург зиндаву ҷовид хоҳад монд. Андешаҳои ватандӯстонаи Камоли

Хуҷандӣ ва дигар фарзандони фарзонаи халқамон сарчашмаи муҳими тарбияи оини ватанпарварӣ барои насли имрӯз ба шумор мераванд”.

Мақола нуқтаи дигарро оиди мавҷудияту ҳастии Камол дар ҳаёт, тарзу тариқи ҳаёташ, роҳу равиши зиндагӣ, ихтиёроту новобастагиҳои он, аз ҳама бартар ҳифозати иззати нафс, ишқу муҳаббати умрбодӣ нисбати миллату Ватан, умуман ҳамаи хусусияташ, ки баёнкунандаи худшиносӣ буда, дар шеъраш таассуроти худро доранд, тасвир намудааст.

Эҷоди назмие, ки ҳаёту фаолияти шоирро васф мекунад, низ аз ҷониби муаллиф бо ду забон дар мақола тасвир карда шудааст.

Калидвожаъо: Ватан, ҳудобаҳӣ, шоирӣ, маҳбубият, қаҳрамонӣ, ибрат, ғурбат, ашӯр, дӯстӣ, қадру манзалат, васф, кох, маънавият, тарбия, эҷодиёт, донишманд, ҳичрон, ватандӯстӣ, маҳорат, зиндаву ҷовид.

КАМОЛ ХУДЖАНДИ – ПОЭТИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО, НАЦИОНАЛЬНОЕ САМОПОЗНАНИЕ, ЛЮБОВЬ К ОТЧИЗНЕ

Аннотация. В статье первоначально речь идёт о Таджикистане, как о любимой цивилизационной родине, изначально имеющей всемирно известных поэтов, известных учёных и настоящих героев.

Основная цель оформления данной статьи, довести до читателей поэтическая способность одного из представителей в свете стихотворения и литературы таджиков и великого поэта как сияющей звезды и изображающего зеркало в области национального самопознания. В том числе его описание особенно со стороны Основателя мира и единства – Лидера нации, Президента республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмон и все его сторонники.

Основатель мира и единства – Лидер нации, Президент республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон, говорил: “Грандиозный дворец, которого обоснавал Ходжа Камол из своей речи, вреда не подлежит, даже от ветра и дождей. Известность и деятельность таких великих лиц, как Камол останутся вечно живим. Потриотические взгляды Камола Худжанди и другие рассудительные рода человечества, являются важнейшим источником патриотического воспитания сегодняшнего поколения”.

Другая точка статьи направлена на изображению бытия и существования Камола в повседневной жизни, нити и метода его жизни, независимость при бытии, достоинства и защиты чувственного желания, пожизненная любовь к своей нации и родине, то есть все его особенностей, которые возлагают самопознание.

Поэтическое создание, в котором воспевается жизнь и творчества Камола, тоже от уста автора, в статье изображена на двух языках.

Ключевые слова: Родина, самопознание, поэтичность, любовь, героичность, пример, чужбина, поэзия, дружба, достоинство, описание, дворец, духовность, воспитание, творчество, учёный, разлука, патриотизм, способность, вечный.

KAMAL KHUJANDI - POETIC SKILLS, NATIONAL SELF-KNOWLEDGE AND LOVE OF THE MOTHERLAND

Annotation. The article initially refers to Tajikistan as a beloved civilizational homeland, which initially had world-famous poets, famous scientists and real heroes.

The main purpose of the design of this article is to bring to readers the poetic ability of one of the representatives in the light of the poem and literature of the Tajiks and the great poet as a shining star and depicting a mirror in the field of national self-knowledge. Including his description, especially from the side of the Founder of Peace and Unity, the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan, the respected Emomali Rahmon and all his supporters.

The founder of peace and unity, the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan, dear Emomali Rahmon, said: “The grandiose palace, which Khoja Kamol described from his speech, is beyond harm, even from the wind and rains. The fame and activity of such great personalities as Kamol will remain forever alive. The patriotic views of Kamola Khojent and other sensible human species are the most important source of patriotic education for today's generation.”

Another point of the article is aimed at depicting Kamol's being and existence in everyday life, the thread and method of his life, independence in being, dignity and protection of sensual desire, lifelong love for his nation and homeland, that is, all his features that impose self-knowledge.

Keywords: Homeland, self-knowledge, poetry, love, heroism, example, foreign land, poetry, friendship, dignity, description, palace, spirituality, education, creativity, scientist, separation, patriotism, ability, eternal.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдуев Эмом Субҳонович* - номзоди илмҳои филологӣ, саромӯзгори кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Данғара. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Данғара, кӯчаи Марказӣ 25. **Тел.:** 200-12-10-12.

Раҳмонзода Ҷамила – н.и.ф., дотсенти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе. **Тел.:** (+992) 907911750.

Сведения об авторах: *Абдуев Эмом Субҳонович* – к.ф.н., старший преподаватель таджикского языка и литературы Дангаринского государственного университета. **Адрес:** Республика Таджикистан, район Дангара, улица Маркази 25. **Тел:** 200-12-10-12.

Раҳмонзода Ҷамила – к.ф.н., дотсент Таджикского национального университета. **Адрес:** Республика Таджикистан. г. Душанбе. **Тел.:** (+992) 907911750.

Information about the authors: *Abduev Emom Subhonovich* - candidate of philological sciences, senior teacher of Tajik language and literature at the Dangara State University. **Address:** 25 Markazi Street, Dangara district, Republic of Tajikistan. **Phone:** 200-12-10-12.

Rakhmonzoda Jamila - candidate of philological sciences, associate professor of Tajik National University. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe. **Phone:** (+992) 907911750.

Мақола ба редакция ворид шуд: 06.10.2025

Аз тақриз баргашт: 03.01.2026

Ба чоп тавсия шуд: 05.03.2026

УДК: 821.161.1.

ТАВСИФИ МУНОСИБАТИ БАҲРОМИ ЧҶУБИНА БО ХУСРАВИ ПАРВИЗ ДАР “ШОҲНОМА”-И ФИРДАВСӢ

Бойтуров Р.А.

Донишгоҳи давлатии Данғара

“Шоҳнома” шоҳасари безаволест, ки дар он дostonҳои зиёде ҷой дода шудаанд ва мавзӯҳои асосии он бештар масоили некиву бадӣ, ростиву росткорӣ, адолату беадолатӣ ва ватану ватандориву ватанпарастиро дар бар мегиранд. Шоҳнома бо забони равону ба фаҳм наздик эҷод шудааст, ки хонанда пас аз мутолиа маънии онро ба осонӣ дарк карда метавонад.

“Шоҳнома” аз диди мазмуну мундариҷа ва мавқеи дostonҳои он асари пурғановат буда, мавзӯ ва масоили умумибашарию дар худ инъикос кардааст. Ҳар як дoston мақсаду мароми хоси худро доро буда, қиёси муносабатҳои қаҳрамонҳо ҷанбаҳои олии тарбиявӣю ахлоқӣ касб кардаанд. Забони асар содаву равону оммафаҳм нигошта шуда, байту мақолаҳои халқӣ низ нуктасанҷона ва шоирона бамаврид истифода гардидаанд.

Яке аз дostonҳои “Шоҳнома” ин дostonи “Баҳроми Чӯбина ва Хусрав” ба ҳисоб меравад. Дар дoston хислатҳои ҳаматарафаи Баҳром ва Хусрав шарҳ дода шудааст, хусусан, қаҳрамониҳои Баҳром Чӯбина.

Дostonи Баҳроми Чӯбина бар мабнои рӯйдоди таърихӣест, ки бо гузашти замон заминаи ҳамосии он ранги устура ёфта, таърихнигорону нависандагони эрониву ғайриэронӣ, илова бар Фирдавсӣ, аз ин дoston ёд кардаанд.

Таҳлилу баррасии кору пайкори Бахроми Чӯбина, ки дар замони ду тан аз шоҳони хонадони Сосонӣ – Ҳурмузд ва Хусрави Парвиз иттифоқ афтадааст, ӯро ба сифати паҳлавон ва қаҳрамони нексиришт, пок ва созандаи ормони мардумони эронитабор таҷассум менамояд. Бахроми Чӯбина ҷанговари нотарсу далер ва тавоное буд, ки ҳамеша дар ҳимояи Ватан қарор дошт. Фирдавсӣ дар симои Бахроми Чӯбина наҷотдиҳандаи Эронро мебинад, ки аз чор самт дар ихотаи душман мондааст. Чӯбина аз ҳама нигоҳ барои мардум намуна буд: чи дар ҷангу набардҳо, чи дар давлату давлатдорӣ, чи дар мардонагиву паҳлавонӣ ва чи дар ҳаққу ҳақпарастӣ.

Кору пайкор ва хидматҳои Бахроми Чӯбина дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ мақоми волое дорад. Дар гуфторҳое, ки дар “Шоҳнома” аз забони Бахроми Чӯбина ироа шудааст, руҳи қаҳрамонони қисмати паҳлавонии “Шоҳнома”-ро мушоҳида мекунем. Дар ин ҷо иддаои Баҳром на камтар аз иддао ва даъвоҳои қаҳрамонони бузурги “Шоҳнома”, аз қабиле Рустам чилвагар шудааст.

Хусрави Парвиз, ки шоҳи сулолаи Сосониён буд, бисёр бепарво ва машғули кайфу сафо буд. Ӯ нисбат ба Бахроми Чӯбина дар роҳи давлатдорӣ ва подшоҳӣ камтаҷриба буд. Дар шахсияти Бахроми Чӯбина симои подшоҳӣ дида мешуд, чунки вай бисёр зирак, доно, ҳушёр ва ҳақиқаткор буд. Аммо вай подшоҳ шудан нахост.

Ҳамонгуна ки аз маълумоти манобеи таърихиву адабӣ ва соири сарчашмаҳои дигар маълум аст, дар таърихи ҳукуматдорӣ Сосониён пас аз Анӯшервон фарзанди ӯ – Ҳурмузди чаҳорум ба тахти подшоҳӣ менишинад. Аммо Ҳурмузд ба далели бессиёсативу саҳтгирӣ норизоиятии мардумро фароҳам меорад ва ҳамчунон ба таҳқири сардорони бузурги Эрон, махсусан, Бахроми Чӯбина мепардозад ва мучиби хашми лашкариён мегардад. Баъд аз ин Бахроми Чӯбина ба муқобили Ҳурмузд исён мебардорад. Дар натиҷаи ихтилофоти дохили дарбор Ҳурмуздро наздиконаш кӯр карда, писари ӯ – Хусрави Парвизро ба тахт менишонанд. Аммо Бахроми Чӯбина подшоҳии Хусравро напазируфта, муддаии тоҷу тахти Эрон шуд. Асоси муноқиша ва набарди Бахроми Чӯбина бо Хусрави Парвиз қабл аз ба тахт нишастани Хусрав, яъне дар замони Ҳурмузд

гузошта шуда буд. Ба назари мо, қабл аз он ки ба таҳлилу баррасии матлаби асли рӯчуъ намоем, зарур медонем, ки дар хусуси маншаи ин набарду даъвоҳо мухтасар изҳори назар намоем. Аввалин амре, ки боиси вайрон шудани муносибати Ҳурмузд бо Баҳроми Чӯбина мегардад, аз он ҷо шуруъ мешавад, ки вақте Баҳром номаи авф ва зинҳории Пармударо ба диҷ мефиристад, Пармуда дари диҷро ба эронӣён боз мекунад ва тамоми ғаноими онро ба лашкариёни Баҳром месупорад ва худ бо Баҳром сухан нагуфта, ба сӯи Ҳурмузд равон мешавад. Баҳром аз ин носипосӣ ва беэҳтиромии Пармуда дар ғазаб мешавад ва ӯро аз асп ба замин афканда бандӣ мекунад. Аммо Харроди Барзин ва дабир назди Баҳром меоянд ва аз маншури авф ва дӯстии ӯ бо Ҳурмузд сухан ба миён меоранд. Баҳром аз кардаи худ пушаймон мешавад ва аз Хоқон пузиш металабад ва хоҳиши пӯшида мондани ин мочароро мекунад.

Амри дигаре, ки дар вайроншудани муносибати Баҳроми Чӯбина ва Ҳурмузд саҳт таъсиргузор аст, он аст, ки Баҳром як миқдор хоста ва зару зеваротеро аз хазинаи диҷи Пармуда барои худ мегирад. Ин кори Баҳромро дабири пир мушоҳида мекунад ва номае ба шоҳ мефиристад. Аз ин кор кӯтоҳандешӣ, бадгумонӣ, беҳирадӣ, ҷоҳталабӣ ва қадрношиносиву носипосии Ҳурмуздро ошкор мегардонад. Ӯ тамоми корҳо ва хидматҳои Баҳромро, бар ивази он чи ки ӯ аз диҷ гирифт, нодида мегирад ва ба Баҳром хиёнат карда, бо Хоқони Чин аҳду паймони бародарӣ мебандад.

Пас аз ин, Ҳурмузд номае ба Баҳром менигорад ва ӯро носипосу хоин хонда, дар ҳаққи ин паҳлавони номдор таҳқирҳои бисёр зиштро раво медорад. Ҳурмузд пас аз ин мефармояд, то дукдоне сиёҳу дуку панба биёранд ва бар он бўйи бале носазову нохуш биниҳанд. Илова бар ин, як пероҳан ва шалвори занона низ ба Баҳром мефиристад.

Баъд аз ин Баҳром ба лашкар хитоб мекунад, ки ин хилъатро шоҳ барои мо фиритодааст, мо бандаем, чораи дигаре надорем, аз ин рӯ, бояд инро бабар кунем. Пас аз ин, лашкариён ба Баҳром гуфтанд, ки ту як паҳлавонӣ, набояд ба таҳқири шоҳ чашм пӯшӣ. Баҳром ба сипоҳиён мегӯяд: “Ӯ шоҳ аст ва ҳар чӣ, ки шоҳ фармояд, бояд фармон барем”.

Аммо лашкариён аз ин кори Ҳурмузд ба ғазаб омада, куллан сар аз фармони шоҳ ва Баҳром берун карданд.

Бояд гуфт, ки Ҳурмузд бо ин амали худ намедонист, ки дар пайи решақан кардани давлати худ аст. Ҳурмузд бо пасттарин шакл ба Баҳром хиёнат мекунад. Ин бархӯрди ношоист ва хоинона ёдовари сабуксарӣ ва ихонати Ковусу Гуштосп ба Рустами Дастон аст. Аммо ҳаводиси дохили дарбор ба Баҳром имкон намедиҳад, ки Ҳурмуздро ҳудаш аз миён бубарад. Баъд аз мочарои кори Хусрав дубора ангезаи ба мулк соҳиб шудани Баҳром боло мегирад.

Чунонки ба мо маълум аст, баъд аз он Биндуй ва Бастом ба пеши Ҳурмузд омада, чашмонашро кӯр карда, тоҷу тахташро сарнагун менамоянд. Бо ҳамин давраи подшоҳии Ҳурмузд ба анҷом мерасад. Онҳо – Биндуй ва Бастом рӯзи дигар тоҷро ба Хусрави Парвиз мефиристанд. Дар ин замон Парвиз дар оташкада ибодат мекард. Биндуй ба назди Парвиз даромада, тоҷро бар сари вай ниҳод ва мардумон аз ин кор огоҳ шуда, ба назди Парвиз омада, ба ӯ байъат карданд. Рӯзи дигар Биндуй ӯро гирифтӣ ба Мадоин бурд ва ба подшоҳӣ биншонд. Чун Парвиз бар мулк нишасту тоҷ бар сар ниҳод, халқ бар вай сано гуфтанд. Баъд аз ин Хусрав ба дидори падар мешитобад. Вақте ки Хусрав Ҳурмуздро мебинад, ҳамон замон аз тахт фаромда, пиёда ба пеши падараш мешитобад. Ҳурмузд низ бо чашмони кӯр заминро бӯсида, ба сӯи писараш омада, ба дидори ӯ мерасад. Баъд аз дидорбинӣ Ҳурмузд писарашро панду андарз дод ва гуфт: “аз касоне, ки маро ба ин ҳол гирифтӣ карданд, қассос бигир”.

Хабари кӯр кардани Ҳурмуздро ба Баҳроми Чӯбина расонданд, ки мардумон Ҳурмуздро чашм кӯр карданду мулкро ба Парвиз доданд. Баҳром дил бар он ниҳода буд, ки бо Ҳурмузд сулҳ кунад, аммо вақте ки ин хабарро шунид, бисёр ғазабнок шуд.

Баъд аз шунидани ин хабар вайрон шудани муносибати Баҳроми Чӯбина бо Хусрав оғоз мегардад. Баҳром ба Парвиз дил бад карда, ӯро дар қазияи кӯр кардан ва сарнагун сохтани тоҷу тахти падараш – Ҳурмузд муқассир медонад. Ӯ мақсад гузошт, ки бар зидди Хусрави Парвиз лашкар кашида, тоҷу тахтро ба Ҳурмузд баргардонад ва то охири умраш бо ӯ бимонад.

Чу бишинид Баҳром, к-аз рӯзгор,

Чи омад бар он номвор шахриёр.

Ниҳоданд бар чашми равшан-ш доғ,

*Бимурд ин чарогидунорасбабог.
Писар барнишаст аз бари тахти ӯй,
Ба пой андаромад сари бахти ӯй.
Буна барниҳоду сипаҳ барнишаст,
Ба пайкори Хусрав миёнро бубаст [8, с.414].*

Баҳром сипоҳро гирд оварду хабари кӯр кардани Хурмуздро ба лашкар бигуфт. Баҳром ба лашкар хитоб карду гуфт:

“Эй мардумон, агар Хурмузд ба мо бадӣ кард, аммо дар аввал ба мо некуӣ карда буд, моро аз дари хеш бо чандон хоста гусел карда буд. Аз ин рӯ, мо бояд биравем ва бо Хусрав ҷанг кунем”. Лашкариён ба хитоби Баҳром ҷавоби мусбат доданд.

Вақте ки Хусрав аз кори Баҳроми Чӯбина огоҳ мешавад, вазирону мудаббиронро ба назди худ хонда, чораи корро мепурсад:

*Чу Хусрав шуд огоҳ аз кори ӯй,
Ғамӣ гашта з-он тез бозори ӯй.
Фиристод бедор корогаҳон,
Ки то боз ҷӯянд кори ҷаҳон.
Чунин гуфт Хусрав ба дастури хеш,
Ки “Кори дароз аст моро ба пеш.
Чу Баҳром бар душман асп афканад,
Ба дарё дили аждаҳо бишканад [8, С.415-416].*

Баъд аз ин Баҳром сипоҳро аз дари Рай гирифт ба Мадоин рафт. Аммо рӯзи дигар Хусрави Парвиз танҳо аз сипоҳи худ ҷудо шуду бо Биндуй сӯйи лашкаргоҳи Баҳроми Чӯбина омад ва Бистом дар баробари лашкаргоҳ биистоду гуфт: “ба Баҳром бигӯед, ки танҳо пеши ман биёяд, то бо вай сухан кунам”. Баҳром аз асп фуруд омад (бо силоҳ). Аз як сӯйи вай Мардоншоҳ ва аз сӯйи дигараш Баҳроми Сиёвӯшон буд.

Хусрави Парвиз аз бародари Баҳроми Чӯбина Гурдуй, ки ба ҷону дил хизмати Хусравро мекард, пурсид: Баҳроми Чӯбина кадом аст? ӯ гуфт: “ҳамоне ки қабои сапеду ҳамоили сиёҳ дар бар дорад”. Дар ин ҷо низ Хусрав ба Баҳроми Чӯбина бо дидаи таҳқир назар мекунад ва ӯро “дудранг”-у “дарозиаблақсавор” мехонад.

Баъд аз ин Парвиз нахуст шуда суханро оғоз менамояд:

Ба Баҳром гуфт:- “Эй сарафароз мард,

Чӣ гунаст корат ба дашти набард!?
Ту даргохро ҳамчу перояӣ,
Ҳамон тахту дайҳимр опояӣ.
Сипаҳдори Эрон-т хонам ба дод,
Кунам Офаринандаро бар ту ёд [8, с.454].

Хусрав Баҳромро сипаҳбади Хуросон ва солори лашкаргоҳи маликон унвон мекунад ва аз носипосии Хурмузд нисбат ба ӯ сухан мекунад ва ӯро ба итоати худ даъват менамояд. Хусрав ба Баҳром мақому мартабаи баланд ваъда медиҳад.

Баъд Баҳром ба суханони сулҳҷӯёнаи Хусрав чунин посух медиҳад:

Чунин дод посух пас аблақсавор,
Ки ман хуррамам, шоду беҳрӯзгор.
Туро рӯзгори бузургӣ мабод,
На бедод донӣ зи шоҳӣ, надод,
Ба зудӣ яке дор созам баланд,
Ду дастат бубандам ба хамми каманд.
Биёвезамат з-он сазовор дор,
Бубинӣ зи ман талхии рӯзгор [8, с.455].

Баҳром гуфт: Ту кистӣ, ки маро ба мартабаи бузург мерасонӣ? Гуфт: Ман Кисро – писари Хурмуздам. Гуфт: Дурӯғ мегӯӣ. Агар ту писари Хурмузд мебудӣ намегузоштӣ, ки падаратро кӯр кунанду тоҷу тахташро осон сарнагун созанд. Амали ғайриинсоние, ки ту нисбати падарат анҷом додӣ, ҳеҷ як фарзанд, хоҳ писар бошад хоҳ духтар, дар ҳаққи падари хеш чунин амали бераҳмонаву золимона ва носавобро раво намебинад.

Дар ин ҷо бори дигар хирадмандиву кордонии Баҳром ошкор мешавад. Хусрав ба фиреб додани Баҳром иқдом мекунад ва ба мубоҳиса мепардозад. Дар ин мубоҳиса моҳияти эътиқодии ҳар як ошкор мешавад. Хусрав худро аз наҷоди бартару беҳтар мешуморад ва мегӯяд:

Магар носазоям ба шоҳаншаҳӣ?
На зебост бар ман кулоҳимеҳӣ?
Чу Кисро ниёву чу Хурмуздадар,
Киро донӣ аз ман сазовортар!?! [8, с.455].

Баҳром дар ҷавоби Хусрав чунин гуфт:

Падар-т он ҷаҳондори диндӯст мард,

*Ки ҳаргиз назад бар касе боди сард,
Чунин мардро арҷнашнохтӣ,
Ба хорӣ зи тахт андар андохтӣ.
Ҳамонкини Ҳурмузкунамхостор,
Агар к-андар Эрон манам шаҳриёр [8, с.456].*

Баҳром дар идомаи суҳбаташ ба Парвиз мегӯяд, ки ту ва ҳампешаҳоятро, ки ба Ҳурмузд ситам карданд, чазо медиҳам ва мулкро дубора ба Ҳурмузд бармегардонам:

*Ту шоҳе ҳамесозӣ аз хештан,
Ки гар маргат ояд, наёбӣ кафан.
На хону на нону на буму наҷод,
Яке шаҳриёри ту сар пур зи бод.
Бад-ин лашқару чизу номи дурӯғ,
Нагирӣ бари тахти шоҳи фурӯғ.
Кунун сол чун зи панҷсад баргузаит,
Сару тоҷи Сосониён сард гаит.
Кунун тахти дайҳимро рӯзи мост,
Сару кор бо тахт пирӯзи мост [8, с.456].*

Хусрав бар суҳанони Баҳроми Чӯбина чунин посух медиҳад:

*Сухан 3-ин нишон марди доно нагуфт,
Бар онам, ки бо дев гаштӣ ту чуфт.
Надонист кас номи ту дар ҷаҳон,
Фурӯмоябудӣандарниҳон.
Диловар шудӣ тезубартарманиш,
Зи бадгавҳаромадтуробадкуниш [8, с.457].*

Гуфтугӯ миёни онҳо ба дарозо кашид. Миёни ҳар дуи онҳо, ҳамчунон ки дар дигар достонҳои “Шоҳнома” низ мушоҳида мешавад ва ин амрро метавон яке аз хусусиятҳои ин асари безавол донист, мунозираи лафзӣ сурат мегирад. Онҳо дар ин мунозираҳои лафзӣ бисёре аз вижагиҳои ботинию зоҳирии худро ошкор месозанд. Гуфтугӯи Хусрав бо Баҳром ба ҷуз таънаву таҳқири якдигар дигар ягон натиҷае набахшид. Ҳар ду солор ба сарпардаҳои худ баргаштанд. Пас, чун рӯзи дигар шуд, ҳар ду сипоҳ ба як ҷой баробар омаданд ва набард карданд.

Аз мутолиа ва таҳлилу баррасии муносибатҳои Хусрав ва Баҳроми Чӯбина метавон чунин натиҷа гирифт, ки Баҳроми Чӯбина дар асоси раниҷше, ки аз Ҳурмузд дид, ба муқобили шоҳи расмии Эрон силоҳ баланд кард. Вале баъд аз он ки наздикони Ҳурмузд ўро кўр карданду Хусравро ба ҷойи ў ба тахти шоҳӣ нишонданд, хашм ва ғазаби Баҳроми Чӯбина бештар шуд. Баҳроми Чӯбина Хусравро лоиқи тоҷу тахти Эрон намедонист ва бо вучуди он ки ў аз табори шоҳон буд, хилофи тамоми суннатҳо ва анъанаҳо амал менамояд. Баҳром ҳунарро бар гавҳар тарҷеҳ медиҳад ва сазовори шоҳӣ касеро медонад, ки кордону ботадбир ва зираку доност.

Ҳамин тариқ, гуфтан ба маврид аст, ки кор дар доираи тавсифи муносибатҳои Баҳроми Чӯбина ва Хусрави Парвиз таҳлилу баррасӣ гардидааст. Шоистаи зикр аст, ки Абулқосим Фирдавсӣ ҷиҳати ба анҷом расонидани як номаи шоҳгона, яъне “Шоҳнома” басо заҳмату ранҷ кашидааст. Чунончи байти зер метавонад тақвияти гуфтаҳои боло бошад:

*Басо ранҷ бурдам дар ин сол сӣ,
Аҷам зинда кардам, бадин порсӣ.*

Аз ҷаҳонбинии дар достони “Баҳром ва Хусрав” инъикосгардида ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки аз доираи ҷаҳонбинии як нависанда берун баромадааст. Фирдавсӣ дар дoston чун мутафаккир ва адабиётшиноси моҳир баромад менамояд. Услуби таълифи дostonи мазкур, чун сабки хуросонӣ ба назар мерасад, ки он дар асри X пайдо шуда буд. Вале дар маҷмуъ Фирдавсӣ дорои тарзи навишти худ буд, ки дostonҳои ў бо ин тарзи навишт эҷод шудаанд. Бисёриҳо ба тарзи навишти ў такя менамуданд, вале ба муваффақият ноил намегардиданд.

Хизмати ў дар дostonнависӣ хеле бузург мебошад. Шоир дар аксар дostonҳои худ ба масъалаи адолат ва адолатпарварӣ диққати махсус дода, ў чун як фарди адолатхоҳу адолатпарвар, росткору ростгӯ, ватандӯсту ватансаро маъруфият пайдо кардааст. Афкору ақоидаш марбут на ба як миллату халқият, балки ба кулли аҳли башар мутааллиқ мебошад. Ин аст, ки Фирдавсӣ дар замири кулли башар маъво гирифта, маҳбубияту маъруфият пайдо кардааст ва ин маҳбубияту маъруфият ҳеҷ гоҳ аз умқи қалби башарият гусаста нахоҳад шуд.

Ҳангоми навиштани дostonи мазкур ў дар музофотҳои гуногун бо намояндаҳои халқу миллатҳои гуногун вохӯрда, ба тарзи зисту зиндагонӣ, расму ойин ва анъанаҳои онҳо шиносӣ пайдо намудааст.

Ба андешаи мо дар мақолаи мазкур афкору ақидаҳои пандуахлоқӣ ва ватандӯстонаи Фирдавсӣ то ба имрӯз ҷойгоҳи худро дар баланд бардоштани фарҳангу маданият ва маънавияту маърифатнокии мардум аз даст надодаанд, баръакс таваҷҷуҳи мардум нисбат ба шоҳасри бузурги Фирдавсӣ – “Шоҳнома”, ки дар он ақидаҳои пандуахлоқӣ ва ватандӯстонаи Фирдавсӣ дарҷ гардидаанд, бамаротиб афзуда истодааст.

Адабиёт:

1. *Ғиёсуддин, Муҳаммад*. Ғиёс-ул-луғот. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи *Амон Нуров*. – Душанбе. – Адиб. Х.1. – 1987. – 480 с.; х.2. – 1988. – 416 с.; х.3. – 1989. – 304 с.
2. Достонҳои «Шоҳнома». Китоби аввал. – Душанбе. – Маориф. – 2016. – 232 с.
3. *Камол, Айнӣ* ва *Зоҳир Аҳрорӣ*. «Шоҳнома». Ҷ.2. – Душанбе. – Ахтарони адаб. – 2007. – 480 с.
4. *Қосимова, М.Н.* Таърихи забони адабии тоҷик. Қисми 1. – Душанбе. – 2003. – 490 с.
5. *Мирзо, Шукурзода, Турсун Бобо*. Шоҳбайтҳои «Шоҳнома». – Душанбе. – Адиб. 13.08.1990. – 221 с.
6. *Муҳаммадхусайн Бурҳон*. Бурҳони қотеъ. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи *Амон Нуров*. – Душанбе. – Адиб. Х.1. – 1993. – 416 с.; х.2. 2004. – 424 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Дар зери таҳрири *Шукуров М. Ш., Капранов В. А., Ҳошим Р., Маъсумӣ Н. А.* – М.: Советская энциклопедия. – 1969. х.1. – 951 с.; х.2. – 949 с.
8. *Фирдавсӣ, А.* Достони Баҳроми Чӯбина / *А.Фирдавсӣ*. – Шоҳнома. Сталинобод–Ленинград. – Нашрдавтоҷ. – 1940. – 330 с.
9. *Шокир, Мухтор*. «Фирдавсӣ дар шеъри дунё». – Душанбе. – Адиб. – 1991. – 128 с.
10. Шоҳнома. Ҷ.1. – Душанбе: – Адиб. – 1987. – 468 с.

ТАВСИФИ МУНОСИБАТИ БАҲРОМИ ЧҶУБИНА БО ХУСРАВИ ПАРВИЗ ДАР “ШОҲНОМА”-И ФИРДАВСӢ

Фишурда. “Шоҳнома” шоҳасари безаволест, ки дар он достонҳои зиёде ҷой дода шудаанд ва мавзӯҳои асосии он бештар масоили некиву бадӣ, ростиву росткорӣ, адолату беадолатӣ ва ватану ватандориву ватанпарастиро дар бар мегиранд. Шоҳнома бо забони равону ба фаҳм

наздик эҷод шудааст, ки хонанда пас аз мутолиа маънии онро ба осонӣ дарк карда метавонад.

“Шоҳнома” аз диди мазмуну мундариҷа ва мавқеи дostonҳои он асари пурғановат буда, мавзӯ ва масоили умумибашариро дар худ инъикос кардааст. Забони асар содаву равону оммафаҳм нигошта шуда, байту мақолаҳои халқӣ низ нуктасанҷона ва шоирона бамаврид истифода гардидаанд.

Калидвожаҳо: Шоҳнома, шоҳасар, дoston, ватандорӣ, ватанпарастӣ, адолат, ватан.

ОПИСАНИЕ ОТНОШЕНИЙ БАХРОМИ ЧУБИНА С ХУСРАВОМ ПАРВИЗОМ В «ШАХНАМЕ» ФИРДАВСИ

Аннотация. “Шахнаме” - это шедевр неподрождаемый, в котором рассказывается множество историй, главными темами которых являются вопросы добра и зла, правды и правды, справедливости и несправедливости, родины, отечества и патриотизма. Шахнаме создается на беглом, близком к пониманию языке, смысл которого читатель может легко понять после прочтения.

“Шахнаме” богатое произведение о содержании, содержании и положении рассказов, отражающее в себе тему и универсальные проблемы. Язык произведения сохранился простым и понятным, а народные стихи и статьи также были пунктуальными и поэтичными.

Ключевые слова: “Шахнаме”, шедевр, история, патриотизм, справедливость, родина.

DESCRIPTION OF BAHROMI CHUBIN'S RELATIONSHIP WITH KHUSRAV PARVIZ IN FIRDAVSI'S SHAHNAME

Annotation. “Shahname” is an incredible masterpiece that tells many stories, the main themes of which are questions of good and evil, truth and truth, justice and injustice, homeland, fatherland and patriotism. The Shahname is created in a fluent, easy-to-understand language, the meaning of which the reader can easily understand after reading.

“Shahname” is a rich work about the content, content and position of the stories, reflecting the theme and universal problems. The language of the work remained simple and understandable, and the folk poems and articles were also punctual and poetic.

Keywords: shakhnome, masterpiece, history, patriotism, patriotism, justice, motherland.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бойтуров Р. А. – ассистенти кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Данғара. Тел:884000368.

Сведение об авторе: Бойтуров Р. А. – ассистент кафедры таджикского языка и литературы Дангаринского государственного университета. Тел:884000368.

Information about the author: Boyturov R. A. – assistant of the Department of Tajik language and literature of the Dangara State University. Tel:884000368.

Мақола ба редакция ворид шуд: 16.10.2025

Аз тақриз баргашт: 03.01.2026

Ба чоп тавсия шуд: 18.02.2026

УДК: 811.161.1:81.373.23

КОРБУРДИ ВУЛГАРИЗМҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР РӮЗНОМАИ «СССР»

Қаландарова М.С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз қабатҳои махсуси системаи ҳар як забонро воҳидҳои фразеологии он ташкил медиҳанд. Мо дар ин мақолаи худ ба таври мухтасар воҳидҳои фразеологии ифодагари маъноҳои қабехро дар рӯзномаи СССР (то соли 2016) баррасӣ менамоем. Дар забоншиносии тоҷик ин мавзӯ ниёз ба таҳқиқоти мукаммал дорад [ниг.: 4;6;9]. Мувофиқи ақидаи забоншиноси тоҷик Х. Талбакова доир ба мавқеи вулгаризмҳо дар ташаккули воҳидҳои фразеологӣ дар ягон асари илмӣ ишора нарасонидааст [ниг.:13;14]. Вулгаризмҳои фразеологӣ ҷумла ва калимаҳои дуруштмаъно мебошанд, ки дар забони адабӣ истифодаи онҳо ҷои нест [ниг.: 5; 1]. Онҳо сухани одии халқ буда, барои ифодаи эҳсосоти гуногун ба кор бурда мешаванд. Ба вулгаризмҳо дашномҳо, калимаҳои дағалу дурушт ва аз ҳамин қабил калимаву ибораҳо дохил мешаванд.

Дар ин ҷо ин таркибҳои устуворро аз ҷиҳати маъно ва оҳанг бозгӯӣ мекунем. Ин таркибҳои устувор маънои авомона, омиёнадоранд, яъне вулгаризмҳои фразеологӣ калима ва ё ифодаҳои дағалу гӯшхароше мебошанд, ки аз доираи лексикаи забони адабӣ берун меистанд. Бояд қайд намоем, ки рӯзномаи “СССР” ба тамоми масоили зиндагӣ даст зада, барои баргараф намудани камбудию норасоии зиндагӣ кӯшиш ба харҷ медиҳад, ба ин сабаб дар он вулгаризмҳои фразеологии зиёдро вохӯрдан мумкин аст.

Ба таври мисол, таркибҳои «ба рӯйхати мурдаҳо дароварда» (касери мурда шуморидан) «сари чизе чормағз шикастан» (аз ҳад зиёд касери

маломат кардан) «*Ба пой касе сангу кулӯх задан*» (касоро мазаммат, сарзаниш кардан). «*очаи касоро дар чашмаи нишон додан*»- касоро чанг кардан,). «*Ба сидқу садоқат туф кардан*» – хиёнат кардан, аз боварӣ баромадан). «*Қабри касоро то беҳи гӯш кандан*» – касоро чазо додан тарсонидан, «*лингӣ касоро аз осмон овардан*», «*фукро аз пук фарқ накардан*» – бесавод, нодон будан, «*соҷи касоро аз девор тарошидан*» – касоро саҳт тарсонидан ва монанди инҳо, ки дар забони гуфтугӯии халқ ва дар рӯзномаю маҷаллаҳо, махсусан, рӯзномаи «СССР» хеле зиёд ба назар мерасад: Қирғиз ба гуфтаи бобои Ғулом «*очата, ки дар чашматон нишон медиҳад!*» аз хона намебарояд. (Рӯзномаи «СССР» №2, саҳ. 9, 9-09-2014сол).

– *Биёед ба ҳамон нону намак, ки аз гузашта хӯрдем, шукр кунему бар сидқу садоқат туф накунем (рӯзномаи «СССР», саҳ 13, №18, 1-05-2014 сол). Мо ба таъсири русҳо «палец от палки неотличаем», ки дар тарҷумаи бобои Ғулом «фукро аз пук фарқ накардан аст». (Рӯзномаи «СССР», саҳ 1., №3,16-01-2014).*

«*Арабҳо қабри зангирро мисли ана ҳамон мардаки Исфарағӣ то беҳи гӯш мекананд!*» ва монанди инҳо, ки дар забони гуфтугӯии халқ ва дар рӯзномаю маҷаллаҳо, махсусан, дар рӯзномаи «СССР» хеле зиёд ба назар мерасад.

«*Соҷи касоро аз девор тарошидан*» (касоро ниҳоят бад дидан), «*занҷири сари касе тафсидан*» (нодону бедониш).

Ҳоло бошад, бо хизмати хирсонаи баъзе олимони забону адибони занҷири сарашон тафсида ва ё вайрон калимаҳои арабии муҳосиб ва муҳандис, гӯё тоҷикӣ бошанд, ба фонди луғавии забони тоҷикӣ дохил карда шудаанд, ки касе намефаҳмад. (Рӯзномаи «СССР», саҳ8, №42, 15-10-15сол) .

– *Писари хурдӣ ҳавливу хонаи бобову бибиро соҳиб шуда, дигар модарро ба рӯйхати мурдаҳо дароварда, тамоман фаромӯш кард. (Рӯзномаи «СССР», 2009, №44);*

– *Руссия соли бистум аст, сари миллати шарифи тоҷик чормағз мешикананду мо ба таъбири “новоиспеченный” стротеги №1, Худойбердӣ Холиқназаров талош доистему акнун маълум шуд, ки боз металошем “ то ин шарикро хафа накунему аз даст надихем”!* (рӯзномаи «СССР», саҳ 5, №2, 14-04-2015 сол).

– *Ин чӣ ҳодисаю қиёмате аст бар сари миллати ҷафокашидаи тоҷик? Ҳар касе хоҳад, сангею кулӯхе мезанад бар пой марди тоҷик. (Рӯзномаи «СССР», саҳ 8. №42,15-10-2015 сол).*

Дар таркибҳои фразеологӣ нақши калимаҳои баъди ташаккули маъноӣ муҳим ба шумор меравад [ниг.: 2; 7; 10]. Бояд гуфт, ки як гурӯҳ калимаҳои ифодагари мафҳумҳои ҳайвонот, аз қабилҳои **гов**, **хар**, **гург**, **саг**, **рӯбох**, **муш** ва ғайра, ки дар забонамон калимаҳои мукқарарӣ ба ҳисоб мераванд, дар рӯзномаи мазкур тобишҳои манфӣ низ пайдо кардаанд: **гов барин хӯрдан** (пурхӯр, баднафс буданро); (гови бешох) **гови бешохбанд** (чангара, бетартиб, беинтизом); **гови ало** (намоён шахси маълум; *саги девона* (чангара); *саг барин кӯфта шудан* (хаста, монда шудан); *саги дайду* (оворагард); *саги ҷақоқ* (серҷоғ); *саги дастбин* (порахӯр); *саги сӯзанхӯрда* (хароб); *саги гиранда* (шахси бадҷаҳл, бадқаҳр), **саг соҳибашро гуш накардан** (касе раис ва ё калони хонаро гуш накардан) ва ғайра (*Ҳа, саги дастбин боз чӣ гуфтан мехоҳӣ?* – саги дастбин ба маънои порахӯрӣ истифода мешавад).

Дар мавзеи қисмати Ҳоҷаи аълои ноҳияи Исфара бошад, саг соҳибашро гӯш намекунад. (Рӯзномаи «СССР», саҳ 8, №2, 9-01-2014 сол).

Ва аммо чун *харашон аз гил гузашт* ... боз «Аҳмади порина» мегарданд. (Рӯзномаи «СССР», саҳ 2, №5, 30-01-2015 сол).

Калимаҳои **муш**, **шулук**, **паиша** низ ҳамчун яке аз ҷузъҳои вулгаризмҳои фразеологӣ шуда меоянд:

– *Дар ҳақиқат вақтатон хеле танг барин – гуфт ӯ – ... бинобар ин дар ин ҷо нишастаю паиша шуда истоданро раво намебинем.* (рӯзномаи «СССР», саҳ 17, №7, 11-02-2016 сол).

Бекзодаҳои Мастҷоҳ, ки *хуни халқи меҳнаткашро чун шулук мемакиданд*, аз пеш ба аҳли қаламкаши Фалғар ба сабаби ба русҳо роҳ додан ба ватанашон кинаю қудрати бениҳоят доштанд (рӯзномаи «СССР», саҳ 17, №7, 11-02-2016 сол).

Дар таркиби вулгаризмҳои фразеологӣ калимаҳои ифодагари номи зироатҳо низ омада метавонад. Чунончи, **чормағз** (дар сари касе чормағз шикастан, домани касеро бо чормағзи пуч пур кардан), **писта** (дар пӯчоқи писта ҷой кардан), **тарбуз** (тарбуз аз бағали касе афтид), **коҳ** (коҳи кӯхнаро бод додан).

Ба ғайр аз ин калимаҳои ифодакунандаи узвҳои бадан: **сар**, «*ба чашми сар дидан*» - чизеро хубтар дидан, «*хуш аз сари касе паридан*» - касе ҳайрон шудан, *моту мабхут шудан*, «*сари касеро хӯрдан*» - касеро нобуд кардан, **чаши** «*ба касе чаши ало кардан*» - ба касе бо диққат, боғаразона нигоҳ кардан, «*касери чаши гирифтани*» - ба қору ғайриҷонибона касе ҳалал ворид шудан, «*чизеро чашми дидан надоштан*» - ба чизе нафрат, ҳисси бадбинӣ доштан, даст «*ба касе дастдарозӣ кардан*» касеро нороҳат кардан, **гӯш** «*гӯшу майнаи касеро гич кардан*» - касеро гаранг кардан, **гулу** «*устухони*

гулӯи касе шудан»- ба касе халал расонидан” даст, пой, «пой касе ба лаби гӯр расидан» ба маънои касе умри худро асосан дид, «ба пой касе теши задан» ба касе зарар овардан “ба ду по лангидан” аз ягон ҷихат норасоӣ доштан, талха “талхакаф шудан, талхай касе кафидан”

Хулоса, гуманизми тоҷикӣ Сомонӣ *сараширо хӯрд...*(Рӯзномаи «СССР», сах. 3.,1-01-2014 сол).

Охир ба сабтҳо таваҷҷуҳ кардаву ба *чаими сар бинед*, ки воқеан ҳам ин муллоҳои саллаву ришқалон “фосиқанд, зинокоранд” ва ба хоҳару модари мо, занҳои мо *дастдарозӣ мекунанд* (рӯзномаи «СССР», сах 14, №33, 14-08-2014 сол).

Чун маълум аст, ки ҳамаи мардум, бале, ҳамаашон новобаста аз оне, ки занҳои зебову паричеҳра дар хона доранд, боз духтари зебоеро дар кӯча дида *ҳуш аз сарашон мепарад* (рӯзномаи «СССР», сах 14, №2, 8-01-2015 сол).

Хубии мост, акнун қирғизакҳо низ ба мо *чаим ало мекунанд* (рӯзномаи «СССР», сах 21, №27, 9-07-2015 сол). Зеро моро *чаим гирифт* дар ситам гирифтӣ шудем (рӯзномаи «СССР», сах 14, №39, 24-09-2015 сол).

Чун сухан дар бораи ватандорӣ рафт, кучо шуданд ҳамаи он ватанпарвароне, дар маъракаи интиҳоботӣ *гӯшу майнаи одамонро аз тариқи телевизионҳои ватанию хориҷӣ гич карда*, сарбаландию сарфарозихоро ормони дерина медонистанд!?(Рӯзномаи «СССР» сах 9 №2 ,9-09-2014 сол).

Панҷакент таи чанд сол аст, ки бо«норасоии кадр» ба қавле «*бо ду по мелангад*».(Рӯзномаи «СССР», сах15, №10,5-03-2015сол).Танҳо дар чанд қазия журналистон *устухони гулӯи* мақомоти рус шуданд.(Рӯзномаи «СССР», сах 7,1-01-2014сол).

Бонӯе дар қабулгоҳи бинӯи асосӣ менишаст.Ҷро дида, *талхамон кафид*.(Рӯзномаи «СССР», сах 15,«№39,24-09-2015сол).мммм

Аз ҷихати оҳанг дар ин гурӯҳи маъноӣ ҷилоҳои мухталифи бетакаллуфӣ, безътиной, нописандӣ, худнамоӣ, таъна, пастзанӣ ва ба монанди инҳо дигар оҳангу ҷиллоҳои манфӣ баён мегарданд. Дар як гурӯҳи калимаҳои ифодагари бепардагӯйиву бетакаллуфӣ ифодаи сарзанишҳои сабукро низ дидан мумкин аст. Чунончи, *ақлак «ба ҳама чиз кордор шудан», шайтон «одами шӯрандоз», мор «одами зираку ҳушёр»*.

Дар чунин калимаҳо оҳангҳои мазаммат, таъна ва анвоъи дигар дуруштиҳои воқеӣ дар шаклҳои нисбатан сабук ифода шудаанд.

Ба ғайр аз ин оҳангҳои таънаву маломат дар чунин калимаҳо бо тобишҳои нописандӣ, безътиной ва пастзаниҳо омезиш ёфтааст. Масалан, *мурданӣ «лоша, ҳаромурда», муҷук «одами сахт, хасис»*.

Дар мундариҷаи чунин калимаҳо афзудани ҷилоҳои пастзанӣ боиси тавлиди оҳангҳои мегардад, ки аз онҳо маъноҳои иловагии дуруштиву нафрат бар меоянд. Ба монанди инҳо, **балоҳӯр** «*касе, ки бо ҳиллаю найранг чизу чораи мардумро гонат мекунад*», **сиёҳ кардан** «*баобрӯ кардан*».

Ифодаҳои дурушту оҳангҳои дағал дар вулгаризмҳо ниҳоят баландест, ки мундариҷаи онҳо аз унсурҳои мафҳуми ҳолӣ шуда, ҷои онҳоро ҷиллоҳои эҳсосиву иродавии таҳқир, таҳдид, истехзо, масҳара гирифтааст. Бо вучуди он ки дар вулгаризмҳо оҳангҳои дурушт ва маҳкумкунанда садо медиҳанд, аммо мардум аз онҳо ба таври васеъ истифода мебаранд: **пук** «*бемаънӣ, фач*», **намакзада** «*хиёнаткор*» ва **гайра**.

Баъзан барои ифодаи эҳсос дар ин шаклҳо калимаҳои гуфтугӯӣ низ корбаст мешаванд [ниг.:3; 8]. Дар баъзе калимаҳо дар баробари пастзаниву таҳқир оҳангҳои масҳараву тамасхур низ мушоҳида карда мешавад. Масалан, **барзангӣ** «*ниҳоят калони безеб*», **лӯндаҳӯча** «*одами пастаки ниҳоят фарбеҳ*».

Дар як гурӯҳ калима ва маъноҳои вулгарӣ дағалӣ дар доираи одоб ифода шудааст. Масалан, **ҳаромхӯр** «*касе, ки аз меҳнати дигарон муфт истифода мебарад*», **ҳумкалла** «*одами кундафаҳм*».

Дар чунин калимаҳо гоҳо оҳанги истехзо низ садо медиҳад: **Дупӯста** «*бо ду маънӣ гуфташуда*»: суханҳои дупӯста.

Бояд қайд намуд, ки вулгаризми фразеологии «**даҳони касе пашм баровард ва ё даҳони касе мӯй баровард**» аз рӯи ифодаи оҳанг дағалу дурушт ва гӯшхарош буда, аз рӯи ифодаи маъно на он қадар дағал мебошад, зеро маънояш зиёд *ҳарф задан, сухан кардан мебошад*.

Хуб ман дигар ба лимити барқ чизе намегӯям, зеро *даҳони мо аз гуфтан пашм баровард* (рӯзномаи «СССР», саҳ 5, №2, 27 – 01 – 2016).

Акнун Германия барои ҳамин дӯздӣ *ба сарамон кӯлоҳ гузоштанист* (рӯзномаи «СССР», саҳ 1, №4, 23-01-2015 сол). Вале набояд аз ин «илми хеш» дӯкони таблиғу ташвиқ бунёд карду мардумро *гӯл зад*, ки баргардии ба форси арабасос гӯё роҳи раҳой аз варта бошад (рӯзномаи «СССР», саҳ 2, №6, 4-02-2016 сол). Телефон китобро *ба як нул зад* (рӯзномаи «СССР», саҳ 15, №18, 1-05-2014 сол). Ҳама аз чумла, падару модар ва бародару хоҳар ҳам аз *ӯ рӯ метобанд* (рӯзномаи «СССР», саҳ 12, №20, 15-05-2014 сол). Ростӣ, вақте дар кӯчаҳои пойтахт қадам мезанам, садои кандукторҳо *гӯшу майнаамро мехарошад* (рӯзномаи «СССР», саҳ 19, №7, 11-02-2016 сол).

Дар қаламрави Руссия чунин ҳолатҳои ногувор бо шахрвандони Тоҷикистон зуз-зуд пайдо мешаванд, ки аз ҷониби ВАО Руссия варам кардаву пешкаши чамбъят мегарданд ва *ба обрӯи шарики стратегии Руссия – Тоҷикистон латма мезананд* (рӯзномаи «СССР», саҳ 10, №4, 21-01-2016 сол).

Чун бе ин ҳам чӯғиҳо дар шаҳру навоҳии Русия худро тоҷик ва Тоҷикистонӣ гуфта, *обру ва шарафи миллату давлатро ба замин задан* доранд (рӯзномаи «СССР», саҳ 5, №23, 5-06-2014 сол).

Вулгаризми фразеологии «**касоро ба чашми кам дидан**» аз рӯи ифодаи маъно дурушт буда, маънои касоро ба эътибор нагирифтандор дорад. Ин вулгаризми фразеологӣ ба шахсони худписанд хос аст.

– *Ин хубиш мо буд, ки арабу турку мугулу бодягарду русу корессу немис омадаву тори сарамон нишастанд* (рӯзномаи «СССР», саҳ 21, №27, 9-07-2014 сол).

Ин қабати забони ҳамон таҳқиқталаб боқӣ мемонад [ниг. 1; 12; 15]. Дар баробари ин дар забонамон баъзе вулгаризмҳои фразеологие дида мешавад, ки дар таркибашон калимаҳои дағал, гӯшхарош доранд, вале аз рӯи ифодаи маъно бошад, дар онҳо характери вулгарӣ, яъне маънои дағал дида намешавад. Чунончи, вулгаризмҳои фразеологии «**хизмати хирсона**» – *хизмати бефоида, беманфиат*, «**хари касе аз гил гузашт**» – *кори касе омад кардан барор ёфтани*, «**мурғи посӯхта барин**» ё варианти дигари он «**мурғи тухмгирифта барин**» – *бетоқат, беқарор, ҳаросон, ошуфтаҳол* ва ғайра.

Ў чойи нишастанаширо намеёфт, *мурғи тухмгирифтагӣ барин мегашт* (рӯзномаи «СССР», саҳ 10, №2, 4-06-2014 сол).

– *Дар як Амонатбонки ноҳия ҳамагӣ як банкомат, ҳамон ҳам пул надошта, ду ҷавони ҳузурб бо мизочон хизмати хирсона мекарданд* (рӯзномаи «СССР», саҳ 12, №5, 1-01-2014 сол).

Дар забони адабӣ ба маънои якравӣ кардан, ба танг овардани касе касоро ба амри имконнопазире маҷбур намудан дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба вулгаризми фразеологии «ду пойро дар як мӯза / кафш ҷо кардан» омадааст. Ин вулгаризми фразеологӣ ба варианти дигар «ду пойро дар як мӯза тикондан» низ омада метавонад.

Ман бошам не гуфтаву *ду по дар як мӯзаву ду даст дар як остину ду чашм дар телефон монда*, бо Шарифхон баҳс мекардам, ки хатто мекунӣ (рӯзномаи «СССР», саҳ 12, №2, 9-01-2014 сол).

Ин Каримов 23- сол аст, ки дар мағзи ҷони миллат нишастааст ва Худо ӯ намурад ҳам мо дигар ба ӯву кишвараш ниёз нахоҳем дошт (рӯзномаи «СССР», саҳ 5, №2, 8-01-2015 сол).

Вулгаризми фразеологии «**дар мағзи ҷони касе нишастан**» маънои *касоро аз худ безор кардан ва дилбазан карданро* дорад.

Ба маънои ҷазои саҳт додан, таҳдид кардани касе бо вулгаризми фразеологии «**устухони касоро элакӣ кардан**» омадааст. Муродифи ин вулгаризми фразеологӣ дар шеваҳо «**хоки касоро бехтан**» ва «**қабри касоро кандан**» меояд:

Мафҳуми беҳаё, берӯю хотир будан, шарму ор накардан дар забони адабӣ бо вулгаризми фразеологии «**ба рӯи худ чарм кашидан**» меояд ва дар забони гуфтугӯӣ ва шеваҳо бошад «**дар рӯи худ пӯстак кашидан**» низ меояд.

Вулгаризми фразеологии «**аз хок гирифта ба лой задан**» ва «**аз бед гирифта ба тут задан**» мафҳуми беобрӯӣ кардан, шарманда намудан, мазаммат карданро ифода мекунад. Ин гуна вулгаризмҳои фразеологӣ шаклан гуногун бошанд ҳам, лекин аз ҷиҳати маъно яканд. Ба тарзи дигар гӯем, ду варианти як ибора аст. Ибораи «**аз гӯр гирифта ба гӯр задан**» низ дар истеъмол аст.

Бояд гуфт, ки се варианти як вулгаризми фразеологӣ аз ҷиҳати истеъмол ва таъсирнокӣ баробар нестанд. Масалан, «**аз бед гирифта ба тут задан**» як навъи беобрӯӣ кардан бошад, вулгаризми фразеологии «**аз гӯр гирифта ба гӯр задан**» хеле дағал, қабех ва ҳатто дашном аст, ки он дар ҳангоми истеъмол зоҳир мегардад.

Ҳама чизро меҳонам, ки Ленин Сталино гӯё ҳамсолаш бошад, *аз гӯр гирифта ба гӯр мезанад* (рӯзномаи «СССР», саҳ 13, №20, 15-05-2014 сол).

Дар забони адабӣ ба маънои гузаштаи касеро доништан, вулгаризмҳои фразеологии «**дафтари аъмоли касеро варақ задан**», «**саргинро кофтан**», ва «**ба гузашта санг андохтан**» омадааст.

Аммо чанд нафаре, ки даст ба ҷинойт заданд, мақомоти марбут *дафтари аъмолашонро варақ заданд* ва ҳақро ба ҳақдор расониданд (рӯзномаи «СССР», саҳ 13, №42, 15-10-2015 сол). Гузаштагони дурандеши мо садҳо бор насихатамон кардад, ки *саргинро наков ё ба гузашта санг наандоз* (рӯзномаи «СССР», саҳ 13, №18, 1-06-2014 сол).

Ҳамин тавр, вулгаризмҳои фразеологӣ бештар хоси забони гуфтугӯӣ буда, ниҳоят пуробуранг ва таъсирнок мебошанд. Як гурӯҳи вулгаризмҳои фразеологии шевагӣ бо мурури вақт ба забони адабӣ роҳ ёфта, дар дар асарҳои бадеӣ ва матбуотҳо бо мақсадҳои гуногуни услубӣ кор фармуда мешаванд, ки дар доираи як маъруза баррасии онҳо ғайриимкон мебошад. Дар асоси осори шоирону нависандагон, забони ВАО ва гӯйишҳо таҳқиқи ибораҳои рехтаи баёнгари маъноҳои қабех дар такмили ҷанбаҳои назариявии воҳидҳои фразеологӣ аҳаммияти муҳимро касб менамояд.

Адабиёт:

1. *Абдулҳадов, Ҷ.* Корбурди дашному таҳқир дар "Таърихи Байҳақӣ" - и Абулфазли Байҳақӣ [Матн] / *Ҷ. Абдулҳадов* // Паёми ДМТ. – Душанбе, 2022. – №3. – С. 36-42
2. *Акбаров, А.А.* Табу и эвфемизмы в таджикском языке [Матн] / *А.А. Акбаров.* – Худжанд, 2011.

3. *Алимова, Г.Ю.* Молодежный сленг и разговорная речь в современной лингвистике [Электронный ресурс] / *Г.Ю. Алимова* // Молодой ученый. – 2017. – №12. – С. 606- 608.
4. *Ахметдинова, А.Р.* Изучение сленга на занятиях по английскому языку [Электронный ресурс] / *А.Р. Ахметдинова* // Академия педагогических идей «Новация». Сер. Студенческий научный вестник. – 2017. – № 06.
5. *Гальперин, И.Р.* О термине сленг [Текст] / *И.Р. Гальперин* // Вопросы языкознания. – М.: Дрофа, 1956. – С. 107- 114.
6. *Джаматов С.С., Аслонова Г.* Архаизмы, неологизмы, эвфемизмы и вульгаризмы субстантивных фразеологизмов в таджикском и английском языках [Матн] *С.С. Джоматов, Г. Аслонова* // Вестник Педагогического университета. 2022. № 3 (98). – С. 142-145.
7. *Дӯстзода А.Х.* Нақши воситаҳои тасвири бадеӣ дар ташаккули сохтор ва маъноӣ воҳидҳои фразеологӣ (дар асоси маводи насри муосири тоҷик) [Матн] / *А.Х. Дӯстзода.* Рисолаи докторӣ. – Душанбе, 2024. – 413 с.
8. *Сайфутдинова М.Р., Ходжаева М.О.* О жаргонной лексике хужандского диалекта [Текст] /*М.Р. Сайфутдинова, М.О. Ходжаева* // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук. 2016. № 2 (67). С. 92-100.
9. *Коробкина, Н.И.* Стилистическая дифференциация современной окказиональной лексики русского языка: вульгаризмы, сленгизмы, жаргонизмы [Текст] / *Н.И. Коробкина* // Известия Волгоградского государственного социально-педагогического университета. – Волгоград, 2017. – №4 (117). – С. 108-114.
10. *Маҷидов, Ҳ.* Санъати ниғориш ва интиҳоби калима [Матн] / *Ҳ. Маҷидов* // Маърифат. – 2002. – №1-2. – С. 33-36.
11. *Насруллоев М.Н.* Баррасии луғавӣ-маъноӣ алфози дашному таҳқир дар осори убайди зоконӣ [Текст] *М.Н. Насруллоев* // Вестник Института языков. 2024.– № 2 (54). –С. 61- 69.
12. *Султонов Ф.Э.* Вулгаризму сленгизмҳо ва истифодаи онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Текст] / *Ф.Э. Султонов* // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (Шӯбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ). 2018. – № 4 (252).– С. 199-202.
13. *Талбакова, Ҳ.* Мавқеи вульгаризмҳо дар ташаккули воҳидҳои фразеологӣ [Матн] / *Ҳ. Талбакова* // Паёми Донишгоҳ (забоншиносӣ). – Душанбе, 1990. – № 1. – С. 44-48.

14. *Талбакова Х.* Воҳидҳои фразеологии антонимӣ [Текст] / *Х. Талбакова* // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик – Душанбе, 1990. – С. 46-50.
15. *Цирихова, С.А.* Термин "вульгаризм" в трактовке Эрика Партриджа [Текст] / *С.А. Цирихова* // Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики. – Владикавказ, 2008. – №10. – С. 274-278.

КОРБУРДИ ВУЛГАРИЗМҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР РӢЗНОМАИ «СССР»

Фишурда. Дар мақола масъалаи корбурди вулгаризмҳои фразеологӣ дар рӯзномаи «СССР» дар мисоли калимаҳои дағалу дурушти аз доираи лексикаи забони адабии тоҷикӣ баромада мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода шудааст.

Вулгаризмҳои фразеологӣ калима ва ҷумлаҳои дуруштмаъно мебошанд, ки дар забони адабӣ истифодаи онҳо ҷои нест. Онҳо сухани одии халқӣ буда, барои истифодаи эҳсосоти гуногун ба кор бурда мешаванд. Ба вулгаризмҳо, дашномҳо, калимаҳои дағалу дурушт ва аз ҳамин қабил калимаву ибораҳо дохил мешаванд.

Рӯзномаи «СССР» тамоми масоили зиндагиро фаро гирифта, барои баргараф намудани камбудию норасоии зиндагӣ кӯшиш ба харҷ медиҳад. Аз ин рӯ, дар ин рӯзнома вулгаризмҳои фразеологии зиёдро вохӯрдан мумкин аст.

Мавриди зикр аст, ки вулгаризмҳои фразеологӣ бештар хоси забони гуфтугӯӣ буда, ниҳоят пуробуранг ва таъсирнок мебошанд. Як гурӯҳи вулгаризмҳои фразеологии шевагӣ бо мурури вақт ба забони адабӣ роҳ ёфта, дар дар асарҳои бадеӣ ва матбуотҳо бо мақсадҳои гуногунӣ услубӣ кор фармуда мешаванд. Дар асоси осори шоирону нависандагон, забони ВАО ва ғӯйишҳо таҳқиқи ибораҳои рехтаи баёнгари маъноҳои қабех дар такмили ҷанбаҳои назариявии воҳидҳои фразеологӣ аҳамияти муҳимро касб менамояд.

Калидвожаҳо: калима, вулгаризм, фразеология, серистеъмол, маҷоз, қабех, малех, ибораҳои рехта, пуробуранг, тасвир ва ғ.

УПОТРЕБЛЕНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ВУЛГАРИЗМОВ В ГАЗЕТЕ «СССР»

В статье исследуется вопрос употребления фразеологических вульгаризмов в газете «СССР», не примера вульгаризмов которые вышли литературного языка.

Фразеологических вульгаризмов – это слова и предложения, имеющие вульганные значение, которые не допускаются к употреблению в

литературном языке. Это общие народные слова, используемые для выражения разных эмоций. К вульгаризмам относятся ругательства, грубые и резкие слова, а также подобные им слова и выражения.

Газета «СССР» освещает все вопросы жизни и прилагает усилия к устранению недостатков и недостатков жизни. Поэтому в этой газете можно встретить многих фразеологических вульгаризмов.

Стоит отметить, что фразеологические вульгаризмы более характерны для разговорной речи и отличаются исключительной красочностью и эффектностью. Со временем группа фразеологических вульгаризмов проникла в литературный язык и используется в художественных произведениях и прессах в различных стилистических целях. На основе произведений поэтов и писателей, языка средств массовой информации и диалектов исследование выражений, выражающих вульгарных значения приобретают большое значение в совершенствовании теоретических аспектов фразеологических единиц,

Ключевые слова: слово, вульгаризм, фразеология, многоупотребляемый, смысловой, вульгаризм, эвфемизм, фразеологические выражения, красочный, образ и т.д.

USE OF PHRASEOLOGICAL VULGARISMS IN THE NEWSPAPER "USSR"

Annotation. The article examines the issue of using phraseological vulgarisms in the newspaper "USSR", not an example of vulgarisms that came out of the literary language.

Phraseological vulgarisms are words and sentences that have vulgar meanings that are not allowed to be used in the literary language. These are common folk words used to express different emotions. К vulgarisms, insults, vulgar words and other similar words and combinations.

The newspaper "USSR" covers all issues of life and makes efforts to eliminate the shortcomings and shortcomings of life. Therefore, in this newspaper you can find many phraseological vulgarisms.

It is worth noting that phraseological vulgarisms are more typical for colloquial speech and are distinguished by exceptional colorfulness and effectiveness. Over time, a group of phraseological vulgarisms penetrated into the literary language and is used in works of art and the press for various stylistic purposes. Based on the works of poets and writers, the language of the media and dialects, the study of expressions expressing vulgar meanings acquires great importance in improving the theoretical aspects of phraseological unities,

Key words: word, vulgarism, phraseology, commonly used, semantic, vulgarism, euphemism, phraseological expressions, colorful, image, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қаландарова Мавзуна Сайдакбаровна – мудири кабинети забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷикӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанба, х.Рӯдакӣ, 17. E-mail: Qalandarova-m@mail.ru. Тел.: (+992985-97-33-24).

Сведения об авторе: Каландарова Мавзуна Сайдакбаровна – преподаватель кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы факультета таджикской филологии Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Рудаки, 17. Электронная почта: Qalandarova-m@mail.ru. Тел.: (+992985-97-33-24).

Information about the author: Kalandarova Mavzuna Saidakbarovna – teacher of the Department of Tajik Language and Methods of Teaching Tajik Language and Literature of the Faculty of Tajik Philology of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Street, 17. E-mail: Qalandarova-m@mail.ru. Tel.: (+992985-97-33-24).

Мақола ба редакция ворид шуд: 11.11.2025

Аз тақриз баргашт: 08.01.2026

Ба чоп таъсия шуд: 05.03.2026

УДК: 881.31(2)

ИСТОЧНИКИ ПОПОЛНЕНИЯ ПИЩЕВОЙ ЛЕКСИКИ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ В ТРУДАХ СРЕДНЕВЕКОВЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ

Солиева О., Мехрубони Н.

Дангаринский государственный университет

Первостепенную роль в генезисе и эволюции пищевой терминологии таджикского языка, отражённой в исторических научных трудах и литературных произведениях, написанных на фарси-дари, играют специализированные лексикографические издания, глоссарии и научные работы, выполненные персидскими и таджикскими учёными-лингвистами. Эти источники, зафиксированные в таких памятниках письменности, как «Фарханги Джахонгири» (XVII век) и «Бурхони Коте» (XVII век), представляют собой ценный материал для изучения семантической эволюции кулинарных терминов. Анализ данных трудов позволяет проследить динамику развития значений слов, обозначающих продукты питания, блюда и кухонную утварь. Кроме того, научные трактаты, посвящённые вопросам медицины и сельского хозяйства, такие как «Канон врачебной науки» Ибн Сины (Авиценны) (XI век), также содержат важную информацию о пищевых продуктах и их роли в культуре питания.

Таким образом, комплексное исследование указанных источников даёт возможность реконструировать историю формирования и развития пищевой лексики таджикского языка. В этих источниках отражены не только богатство и разнообразие лексики, но и её эволюция, связанная с изменениями в культуре, быте и кулинарных традициях таджикского народа. Эти труды не только сохранили лексическое наследие, но и способствовали формированию национальной идентичности через пищевую культуру, описывая особенности приготовления блюд, их наименования и использование в повседневной и обрядовой жизни. Эти источники сыграли значительную роль в формировании лексики наименования «хӯрок» в таджикском языке. Среди них: «Луғати фурс» Абу Мансур Али ибни Ахмад ал-Асади ат-Туси, «Каноны врачебной науки» Абу Али ибн Сины, а также произведения Абуисхака Атъима, включая «Канзул-иштихо» и «Кони лаззат ва хони неъмат» Возеха Кори Рахматулло.

«Луғати фурс» – древнейший из дошедших до нас таджикско-персидских толковых словарей, составленный Абу Мансуром Али ибни Ахмадом ал-Асади ат-Туси в начале второй половины XI в. В словаре даются краткие сведения о разговорной и диалектной лексике. К лексике диалектного характера Абу Мансур Али ибни Ахмад ал-Асади Туси приводит ряд названий, относящихся к флоре, фауне, материальной культуре. Более подробное рассмотрение лексики «Луғати фурс» позволило выявить значительно большее количество диалектной, а также разговорной лексики наименования «хӯрок».

В словаре приводятся многочисленные арабские эпитеты к словам об (вода) – абу-ал-хаёт (отец жизни); канд (сахар) – абу-ал-шифо (отец исцеления); шир (молоко) – абу-ал-обиз (отец белого) [5, с.138].

Пищевые наименования в словаре приведены в поэтических жанрах, например, в стихах средневекового персидско-таджикского поэта Дакики:

Он модагов буд, ки Фаридунро шир медод, парвард. –

(«Та корова, которая давала Фаридуну молоко и вскармливала его») [5, с.40].

В словаре указанные пищевые наименования приведены в разговорных и диалектных вариантах, содержащиеся в самих словарных статьях:

Бегаю я в мире в погоне за насущным хлебом

Ноги мои все в мозолях и уставший сожженным (горем) сердцем [5, с.127].

Особую ценность в словаре представляют слова с указаниями автора на местный, областной диалектальный характер: о еде, о провизии, припасенной на дорогу, о сорте пирога в Мавераннахре [5, с.85].

Словарь «Луғати фурс» был трижды издан. Первое издание осуществил в 1897 г. Хорн по ватиканской рукописи. Второе издание по четырем рукописям

было предпринято в 1940 г. Аббасом Икбалем. В 1957 г. Дабир Сияки опубликовал переработанное им издание П. Хорна.

Отец персидско-таджикской народной медицины Абу Али ибн Сина (Авиценна) уделял большое внимание пище. О пище в медицинских сочинениях Авиценна пишет следующее:

*Пока мы живы, пища нам нужна,
В ней сил исток, даст нам рост она.
Когда же нужной пища не хватает,
Слабеем мы, и тело наше тает* [2, с.23].

В трактатах Авиценны упоминается о полезности многих таджикских блюд, в частности о шӯрбо, ширбиринч (рисовая молочная каша), кабоб (кебаб), гӯштбирён (жареное мясо), мурғшӯрбо (куриный бульон) и т.д. К твердой и трудноперевариваемой пище Абу Али ибн Сина относит национальные блюда из риса – плов.

В «Канонах врачебной науки» Абу Али ибн Сины упоминается о пищевом режиме и правилах употреблении и полезности блюд, например: кадушӯрбо (суп с тыквой), ширбиринч (молочная рисовая каша), ширкаду (молочный суп с тыквой).

Книга Абуисхака Аътима - представителя таджикско-персидской поэзии XIV – XV вв. «Канз-ул-иштиҳо» (Источник аппетита) написана в стихах. Абуисхак Аътима, побывавший во многих странах и городах мира, хорошо изучил правила приготовления пищи. В «Канз-ул-иштиҳо» описаны наименования более 100 блюд и различных сладостей. Абуисхак Аътима в своей книге предлагает важные сведения об истории кулинарии и блюд таджиков. В книге особенно выделяются наименования «плова» и «оши бурида», которые до сих пор доминируют в таджикской кухне. Книга состоит из 10 глав и 105 байтов [1, с. 43].

Общая характеристика таджикской пищи, приготовленной из мучных изделий, приводится в первой главе книги. Вторая глава содержит рецепты и данные о приготовлении различного рода шӯрбо (суп). О блюдах, приготавливаемых в общественных местах – базарах и рынках, приводятся данные в третьей главе. Четвертая глава содержит данные о традиционнo-национальных супах типа мастоба с кислым молоком. Пятая глава книги посвящена способу приготовления различных напитков, приготавливаемых из сухофруктов и кислого молока, каш и лепешек. Наименования фруктов, приведенные в шестой главе, пополняют лексический словарный запас таджикской кухни. Наименования сладостей и шербетов (соков) приведены в седьмой главе, в восьмой главе приведены наименования различного рода халвы, в девятой – о продуктах и пищевых ингредиентах, продаваемых в

дуканах (лавках). О пище и еде малоимущих людей говорится в десятой главе [1, с.123]:

*Сифати неъматӣ арзон гӯем,
К- андар ин шаҳри ту ҳастанд фақирони наҳмор
Бомдодон чу тариду калаву поча зананд,
Мебаранд аз паи он калаву гило дар кор.
Наску боқле ва сиру панир ва зайтун
Ки бирезанду дар ӯ равгани кунҷит ҳамвор
Ғози аспу сари гову ишқамбаи уштур,
Мехӯрд мардак хур марак ба хотир кам ор [1, с.14].*

«Кони лаззат ва хони неъмат» – книга ученого XIX в. Возеха Кори Рахматулло, была написана в Бухаре в 1880-1881 гг. Труд Возеха Кори Рахматулло является единственным источником по истории кулинарии и кулинарных изделий, и блюд таджиков. Всего в библиотеках Таджикистана и Узбекистана хранится 3 экземпляра этой книги, одна в Таджикистане и две в Узбекистане. Единственный полный экземпляр работы Возеха Кори Рахматулло хранится в библиотеке АН Республики Узбекистан. В экземпляре, хранящемся в Таджикистане, отсутствует глава о сладостях. Необходимо отметить, что Возех в книге дает наименование многих блюд, но написание рецептов большинства блюд и кулинарных изделий отсутствует, за исключением рецептов сладостей, супов, плова. Возможно, такую оплошность допустил переписчик книги Кози Саъдулло, либо сократил, о чем отмечает в своей монографии Т.Неъматзода. Например, в главе «шин» из 11 видов блюд указывается только 3, из 16 видов блюд в главе «коф» 5 отсутствует.

Книга «Кони лаззат ва хони неъмат» состоит из общего введения и заключения, а также двух частей. Первая часть состоит из 22 глав, более 100 рецептов и 230 наименований блюд, более 30 различных видов приготовления национального плова.

Она имеет большое значение для приготовления различных национальных блюд. Книга носит рецептурный характер, особенно включены рецепты приготовления 169 «ҳалво» (сладостей), более 30 наименований «мураббо» (варенья) и более 20 разновидностей лепешек. Необходимо отметить, что труд Возеха указывает на 227 видов плова, а также наименований арабских и индийских блюд [4, с.42]. Четвертая глава книги Аътима посвящена «мясным блюдам». В начале главы приводятся данные о способе приготовления 13 видов шӯрбо (супов). Во второй части этой главы приводятся данные о наименованиях 20 кебабов, которые являются традиционными таджикским блюдам: кулчакабоб, лӯлакабоб, куфтакабоб, товакабоб [4, с.46].

*Шарҳи сихак чӣ бигуям, ки аз бӯи хуши ӯ
Ман шудам масту нишастааст кабоби хушёр [4, с.62].*

В этой книге упоминается о более двух-трех десятках наименований блюд для больных людей, особенно для желудочников. Большинство регионов нынешнего Таджикистана придерживаются этому способу приготовления национальной пищи.

Начиная с советских времен до сегодняшних дней таджикские национальные блюда и, кухня издавались в печати дважды в виде книг с названием «Таджикские блюда», «Таджикские национальные сладости», авторами которых являлись А.Ванукевич, С.Аминов и Х. Шарипов. В последнее время наблюдается тенденция пополнения таджикского языка за счет новых терминов, наименований пищи и блюд, с учетом их географических названий, например, палави самарқандӣ (плов по-самаркандски) [12, с.53], палави фарғонагӣ (плов по-фергански) [12, с.56], палави афғонӣ (афганский плов) [12, с.3], и т.п. Среди таджиков быстрыми темпами начали распространяться различные блюда из теста и мяса, приготовленные также на пару. Например, манты – (манты) [14, с.39], мантуи кадугӣ (манты с тыквой) [14, с.17]; хоним (рулеты с мясом) [14, с.16]; тушбера (пельмени) [12, с.58], лағмон (лагман) [12, с.41] и т. д.

Таким образом, необходимо отметить, что в последнее время наблюдается тенденция пополнения лексического состава таджикского языка за счет новых терминов, связанных с пищей и блюдами и в современных лингвистических исследованиях все чаще, фиксируется выраженная динамика обогащения словарного фонда таджикского языка посредством активного заимствования новейшей терминологии, относящейся к гастрономической сфере и конкретным кулинарным изделиям. Этот процесс обусловлен глобализацией и культурным обменом, что приводит к появлению неологизмов, отражающих новые продукты питания и способы их приготовления. Важно отметить, что данная тенденция оказывает существенное влияние на формирование гастрономической картины мира в таджикском языковом пространстве, расширяя возможности для описания и классификации разнообразных блюд и ингредиентов. Использование заимствований зачастую позволяет более точно и кратко выразить понятия, отсутствующие в традиционной лексике, что способствует развитию профессионального кулинарного дискурса и повышению его информативности.

Литература

1. *Абуисхок Аътима*. Девон. «Канз-ул-иштихо». – Книга 1-2. – Чорджоу. - 1304х. – 431с.

2. *Абуали ибн Сина*. (Авиценна). Канон врачебной науки. – Ташкент. Кн.1. 1981. – 552 с.
3. *Ванукевич, А. Аминов С. Шарипов Х.* Таджикские национальные сладости. – Душанбе: Ирфон, 2 – е изд.1978. –112 с.
4. *Возех, Қорӣ Раҳматулло.* Кони лаззат ва хони неъмат / *Қорӣ Раҳматулло Возех.* - Бухоро. – 1880-1881. -671с.
5. *Капранов, В.А.* «Луғати фурс» *Асади Туси* и его место в истории таджикской (фарси)р лексикографии / *В.А.Капранов* // АН Тадж. ССР. – Душанбе: 1964, - 212 с.
6. *Калонтаров, Я.И.* Краткий таджикско-русский словарь 2-изд. – Душанбе: Маориф.1988. – 494 с.
7. *Кацнельсон, С. Д.* Содержание слова, значение и обозначение. / *С. Д. Кацнельсон* // Общее и типологическое языкознание. - Л.: Наука. Ленинградское отделение. 1986. - 297 с.
8. *Мадрахимов, А.* Узбекская кухня. Изд-во «Ижоди уй». - Ташкент: 2016. – 316 с.
9. Народы Средней Азии и Казахстана. – М.-1962. Т.1. Разд. «Таджики» – Подразд. «Пища». – С. 604-609.
10. *Назарзода, С.* Истилохоти збони тоҷики: таърих, гаройиш ва дурнамо. - ЧДММ. «Дақиқи», Душанбе.2014. -370 с.
11. *Назарзода, С. Ахмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Хасани Султон, Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ* (Толковый словарь таджикского языка). Ч.1. (АН). – Душанбе.2010, ЧДММ «Шучоӣён». – 996 с.
12. *Нодирова, С. С.* Луғати номгӯи таомҳо, хӯрокҳо, хӯришҳо, ғизоҳо ва нӯшокиҳои тоҷикӣ - русӣ - англисӣ ва англисӣ - русӣ - тоҷикӣ. // *С.С.Нодирова* / – Душанбе: Эр-граф. 2019. – 68с
13. *Фозилов, М.* Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Чилди 1. –Душанбе: Ирфон, 1963. – 953с; Чилди 2. –Душанбе: Ирфон, 1964. – 971с.
14. *Шовалиева, М.* История кулинарной культуры таджикского народа /*М.Шовалиева.* – Душанбе: Дониш. 2015, – 168 с.

ИСТОЧНИКИ ПОПОЛНЕНИЯ ЛЕКСИКИ НАИМЕНОВАНИЯ «ХҶОРОК» В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ В ТРУДАХ СРЕДНЕВЕКОВЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ

Аннотация. Одной из самых главнейших условий существования человека является пища. Отражая повседневную жизнь народа, пища даёт возможность показать её историческое прошлое, так как она является источником энергии, без которой человек не может существовать. Пища – одна из самых древних и устойчивых компонентов материальной культуры, которая является связующим звеном между культурой и традициями человека.

В статье авторы отмечают выдающийся вклад средневековых таджикских мыслителей в пополнении лексического состава таджикского языка, особенно лексики наименования «хӯрок». В своих словарях эти таджикско-персидские мыслители средневековья всячески, в стихотворной форме дают семантическую определенность пищевой лексики таджиков. В действительности никакие национальные обряды таджиков не обходятся без выпеченных мучных и различного рода мучных приготовлений. Не только обрядовая, но и повседневная пища таджиков не обходится без употребления мучных приготовлений.

Ключевые слова: пищевая терминология, кулинарные термины, глоссарии, семантическая эволюция, диалектная лексика, кулинарное наследие, межкультурные заимствования.

МАСДАРҲОИ ҒАНИ ҒАРДОНИДАНИ ЛУҒАТИ НАВОҲОИ «ХҶРОК» ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ТАВАССУТИ ОСОРИ АҒКОРИНИНИ МИӢНААСРӢ

Ғишурда. Яке аз муҳимтарин шароити мавҷудияти инсон хӯрок аст. Хӯрок бо инъикоси ҳаёти рӯзмарраи мардум имконият медиҳад, ки гузаштаҳои таърихи онро намоиш диҳанд. Хӯрок манбаи энергияи инсон аст, ки бе он инсон наметавонад вучуд дошта бошад. Хӯрок яке аз қадимтарин ва устувортарин унсурҳои фарҳанги моддӣ буда, пайванди миёни фарҳанг ва суннатҳои инсон мебошад.

Дар мақола муаллифон саҳми бузурги афкоринини миёнаасрии тоҷикро дар ғани ғардонидани захираи луғавии забони тоҷикӣ, махсусан луғати навоҳи «хӯрок», таъкид менамоянд. Дар луғатҳои худ, ин афкоринини тоҷикӣ-форсии миёнаасрӣ дар шакли назм мазмуни аниқи луғавии хӯрокҳои тоҷикиро шарҳ медиҳанд. Дар асл, ҳеҷ яке аз маросимҳои миллӣ ва суннати тоҷикон бе пухтани нони гуногун ва таомҳои гуногуннамуди ордӣ анҷом намеёбад. На танҳо маросимҳо, балки хӯроки рӯзмарраи тоҷикон низ бе истифодаи таомҳои ордӣ намешавад.

Калидвожаҳо: истилоҳоти хӯрок, истилоҳоти кулинарӣ, глоссарияҳо, инкишофи маъноӣ, луғати диалектӣ, мероси кулинарӣ, таъсири фарҳангҳои мухталиф.

SOURCES OF VOCABULARY REPLENISHMENT OF THE NAME "KHROK" IN THE TAJIK LANGUAGE IN THE WORKS OF MEDIEVAL THINKERS

Annotation. One of the most important conditions of human existence is food. Reflecting the daily life of the people, food provides an opportunity to show its historical past. Food is a source of energy, without which a person cannot exist. Food is one of the most ancient and stable components of material culture, which is a link between culture and human traditions.

In the article, the authors note the outstanding contribution of medieval Tajik thinkers in replenishing the lexical composition of the Tajik language, especially the vocabulary of the name "khyrok". In their dictionaries, these Tajik-Persian thinkers of the middle Ages in every possible way, in poetic form, give semantic certainty to the food vocabulary of the Tajiks. In fact, no Tajik national rituals are complete without baked flour and various kinds of flour preparations. Not only ceremonial, but

Keywords: food terminology, culinary terms, glossaries, semantic evolution, dialect vocabulary, culinary heritage, intercultural borrowings.

Сведения об авторах: *Солиева Олуфтамо* – ассистент кафедры таджикского языка и литературы Дангаринского государственного университета. **Адрес:** Республика Таджикистан, р-н.Дангара, ул.Маркази 25;

Мехрубони Н. - ассистент кафедры русского языка и литературы Дангаринского государственного университета. **Адрес:** Республика Таджикистан, р-н.Дангара, ул.Маркази 25.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Солиева Олуфтамо* – ассистенти кафедраи забон ва адабиёти тоиҷики Донишгоҳи давлатии Данғара. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Данғара, Кӯчаи Маркази 25;

Мехрубони Н. - ассистенти кафедраи забон ва адабиёти руси Донишгоҳи давлатии Данғара. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Данғара, Кӯчаи Маркази 25

Information about the authors: *Solieva O. Yu.* - Assistant of the department of Tajik language and literature of Danghara State University. **Address:** Republic of Tajikistan, district Dangara, Markazi St. 25;

Mehruboni N. – assistant at the Department of Russian Languages and Literature at Dangara State University. **Address:** Republic of Tajikistan, district Dangara, Markazi St. 25.

Мақола ба редакция ворид шуд: 06.10.2025

Аз тақриз баргашт: 03.01.2026

Ба чоп тавсия шуд: 05.03.2026

УДК:811.21'373.21 + 82-94

ТАҲЛИЛИ СОҲТОРИ МОРФОЛОГИИ ТОПОНИМҲОИ “ТАЗКИРАТ-УШ-ШУАРО” - И ДАВЛАТШОҲИ САМАРҚАНДИ

Файзуллоев А.А.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Мо дар ин мақолаи хеш хусусияти сохторию калимасозии топонимҳои «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандиро мавриди таҳқиқ қарор додем. Тазаккур бояд дод, ки дар забоншиносӣ таҳлили хусусияти сохторию калимасозии номвожаҳои мавзеҳои ҷуғрофӣ ё худ дар маҷмӯи ономастика аз масъалаҳои хеле муҳим ба шумор меравад. Дар ин қисмат, пеш аз ҳама, хусусияти сохтории вожаҳо, методҳои омӯзиш ва

тахқиқи воҷасозӣ, нақши калимасозӣ дар ташаккули ономастика, пешванду пасвандҳои номвоҷасоз, формантҳои номвоҷасоз ва шаклҳои калимасозии онҳо мавриди пажӯҳиш ва омӯзиши ҳаматарафа қарор мегиранд.

Қисмати аввали топонимҳои асарро топонимҳои сода ташкил медиҳанд. Дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ ин навъи топонимҳо ба таври фаровон ба қор бурда шудаанд. Топонимҳои сода гуфта, он номвожаҳоеро дар назар дорем, ки танҳо аз як реша иборат мебошанд ва бе иштироки пешванду пасвандҳо сохта шудаанд.

Ғӯр: номи шаҳре аст дар Афғонистон. Ин номвожа аз як реша иборат мебошад ва дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ чунин омадааст: “*Ва дар тахти Ҳироту Ғӯр ва музофоти он диёр Оли Карт чанд гоҳ мулк будаанд...*” [3, с. 254].

Ироқ: номи вилоят ва мамлакат дар асар қаламдод карда шудааст. Асари таърихӣ-ҷуғрофии “Худуд-ул-олам” дар тасвири ин макон нигоштааст, ки ноҳиятест, маҷриқаи вай баъзе ҳудуди Хузистон аст ва баъзе ҳудуди Ҷибол ва ҷануби вай баъзе халиҷи Ироқ аст ва баъзе бодияи Басра ва мағриби вай бодияи Басра аст ва онҳо Куфа [5, с. 97]. Дар тазкира оварда шудааст: “*Ва девони Хоҷа Маҷдуддин дар Ироқ шуҳрате азим дорад ва латоифу зароифи ӯ байна-л-хавосси ва-л-авом мазкур аст мушхур...*” [3, с. 174].

Калот: ин номвожа низ ба гурӯҳи топонимҳои сода ворид гардида, номи қалъа ё деҳаи калонро, ки дар сари кӯҳ ё теппае ҷой гирифта бошад, ифода менамояд: “*Ва аз Тӯс ва Родикон паноҳ ба қалъаи Калот бурд ва Аҳмадхон қалъаро муҳосира натавонист кард...*” [3, с. 174].

Марв: дар асар номи хиттае ба қалам дода шудааст ва аз нигоҳи сохт ба топонимҳои содаи асар дохил мешавад. “*Султон мушоҳара ва чомағиву идрораи фармуд ва дар он сафар то Марв мулозими даргоҳ буд ва дар он ҳин чанд қасида арз кард...*” [3, с. 96].

Нисо // Насо: дар фарҳангномаҳо чун номи яке аз шаҳрҳои қадимаи эронӣ ба қалам дода шудааст, ки пойтахти Порт будааст ва харобаҳои ин шаҳр то ҳоло дар ҳудуди Туркманистон мавҷуд аст. Ҳамзамон, чун вожаи арабӣ ба маънои “зан”, “занҳо” низ омадааст: “*Ва салтанати Хоҷа Алиш Муаййид аз вилояти Нисо то вилояти Тун ва Қоин ва аз ҳадди Қом то Домгон ҳаҷдаҳ сол буд ва ҳафтоду се сол умр ёфт*” [3, с. 272].

Омул: дар тазкира як маротиба мавриди истифода қарор гирифтааст ва ба номвожаҳои содаи асар дохил мешавад: “*Ва ҳукамо тире мучавваф кардаанд, аз симобу адвия пур карда ва қувват дода, то дар вақти тулӯи офтоб муқобили офтоб андохт ва ҳарорати офтоб онро ҷазб карда ва аз ҳудуди Омул ба Марв расид*” [3, с. 75].

Рай: ҳамчун номи вилоят дар тазкира оварда шудааст. Дар луғатнома номи шаҳре, ки дар 9 километри ҷануби бандари Бумишаҳри кунунӣ қарор гирифтааст ва шакли қадимаи топоними Рай *Rišshahr* буда, маънояш фузунӣ фаровонист [4, с. 938]. ...*Султон Масъуд ибни Муҳаммад ибни Маликшоҳ дар вилояти Рай ба вақти азимати Мозандарон нузул кард ва лашкарӣни ӯ дар мазореге аҳолии Рай чаҳорпоён гузоштанд ва берасмиву безабтӣ мекарданд* [3, с. 90].

Рум: чун номвожаи ифодакунандаи мавзеи ҷуғрофӣ аз рӯи таркиб сода буда. Номи мамлакат, шаҳро ифода менамояд. Дар фарҳанг маънои луғавии “рум” “мӯи зерӣ ноф” тавзеҳ дода шудааст. Давлатшоҳи Самарқандӣ овардааст: “*Ва Мавлоно Баҳоддин Валад чанд сол дар Рум ба илму ифода ва мансаби муқаддамиву пешвоии уламои рӯзгор гузаронид*” [3, с. 190].

Сарой: дар асар чун номи мавзеъ ба қалам дода шудааст ва аз ҷиҳати луғавӣ маънои иморати қалон, қаср, ҳавлӣ, хонаву ҷойро ифода менамояд ва чун топоними сода дар тазкира қор фармуда шудааст: “...*Дар аснои он ҳол Туқтамишхон аз Дарбанд қасди Табреш кард ва баъд аз ҷанҷи он диёр Шайхро ба фармони манқуҳаи хон ба диёри дашти Қипчоқ, ба шаҳри Сарой бурданд ва муддати чаҳор сол Шайх дар шаҳри Сарой буд*” [3, с. 306].

Синд: номи вилояти ҳаст дар Покистони кунунӣ ва ҳам дарёе бо ин ном маъруф мебошад. Дар луғатномаҳо ба маънои “фарзанди ғайримашрӯъ, фарзанди ғайриқонунӣ, ҳаромзода ва нотанӣ” тавзеҳ ёфтааст. Дар тазкира оварда шудааст: “*Ва Ироқӣ сафари Синд ва роҳи Мултон ва Ҳинд пеш гирифт ва ба хидмати шайх Баҳоддин Закариё пайвастан...*” [3, с. 190].

Сова: ин топоним ҳам чун номи шаҳр ва ҳам чун номи вилоят дар асар истифода шудааст: “*Ва Қозӣ Имом ва Хоҷа Фазлуддини Турка, ки аз бузургони уламои Исфаҳон буда дар шаҳри Сова ҳукми қуштан кард...*” [3, с. 318].

Кобул: чун топоними сода дар асар мавриди қорбурд қарор гирифтааст ва дар асари ҷуғрофӣ “Худуд-ул-олам” омадааст: “*Кобул шаҳракист ва ӯро ҳисорест муҳкам ва маъруф ба устуворӣ. Ва андар вай мусалмононанд ва ҳиндувонанд ва андар вай бутхонаҳост. Ва ройи Қиннавҷро мулк тамои нагардад, то зиёрати ин бутхона накунад. Ва ливои мулкаш ин ҷо банданд*” [5, с. 69]. Дар тазкираи Давлатшоҳи Самарқандӣ овардааст: “*Ва султон Чалолуддин дар навоҳии Банҷаҳир, ки аз аъмоли Кобул аст, лашқари муғулро бишқаст ва Чингизхонро зарурат шуд аз ақби султон Чалолуддин рафта ба нафси худ*” [3, с. 149].

Тун: номи вилоят аст ва дар луғатнома ба маънои «гулхани ҳаммом», гулаҳ» омадааст. Аз рӯи сохташон ба топонимҳои сода дохил мешавад.

Дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ омадааст: “*Ва гӯянд, ки асли ӯ аз Тун аст ва дар шаҳри Сабзавор мутаваттин буда ва дар ибтидои ҳол аламдорӣ кардӣ*” [3, с. 405].

Тур: топоними содаи «Газкират-уш-шуаро» ба шумор рафта, дар шарҳи ин топоним луғатномаҳо овардаанд, ки “ба маънои мутлақи кӯҳ аст ва ба забони сурёӣ низ кӯҳро гӯянд, ки Мӯсо алайҳиссалом тозаманиш бар он шуда буд, онро **Тури Сайио** ном аст ва фақат **Тур** низ истеъмол кунанд [2, с. 71]. Дар “Бурҳони қотей” **Тур** ба маънои гиёҳе бошад турушмаза, ки онро дар ошҳо кунанд. Дар асар хангоми овардани порое чанд аз эҷодиёти шоир **Хоча Ҳумомуддини Табресӣ** ин топоним истифода шудааст:

*Ҳаст дар майдони миқоти камоли кибриё-т,
Сад ҳазорон Туру бар ҳар Тур Мусое дигар* [3, с. 373].

Чом: ба маънои қадах, пиёлаи майхӯрӣ омада, дар асар чун топоними сода номи вилоят ва навоҳиро ифода намудааст. Чунончи: “...*Марде мустаид ва фозил буд ва обову аҷдоди ӯ қузоти вилояти Чом будаанд*” [3, с. 179].

Шероз: номи шаҳру мамлакат ба қалам дода шудааст ва дар “Зайнул-ахбор” яке аз шаҳрҳои бинокардаи Кайқубод: “*Ва Қубод Бобул-абвоб бино кард ва Хулвону Аррагон ва Қубохурраву Бардаа ва Шероз. Ин шаҳрҳо ӯ бино кард*” [1, с. 79]. Давлатшоҳи Самарқандӣ овардааст: “...*Ҳикоят кунанд, ки шайх дар охири ҳол дар Шероз зовияе дар беруни шаҳр ихтиёр кард ва аз савмаи худ берун наёмадӣ ва ба тоату ибодату мувоқибат иштигол доштӣ*” [3, с. 197].

Ҳамзамон, дар асар топонимҳои зиёди дигар, ки аз ҷиҳати сохт ба гурӯҳи топонимҳои сода дохил мешаванд, мавриди истифода қарор гирифтаанд. Чунончи: **Ачам** [3, с. 58]; **Каш** [3, с. 302]; **Кеш** [3, с. 229]; **Будна** [3, с. 95]; **Балх** [3, с. 98]; **Биёр** [3, с. 264]; **Бозир** [3, с. 191]; **Дачла** [3, с. 226]; **Зова** [3, с. 187]; **Куч** [3, с. 243]; **Қубо** [3, с. 172]; **Қум** [3, с. 223]; **Миср** [3, с. 225]; **Соф** [3, с. 312]; **Сӯч** [3, с. 340]; **Хоф** [3, с. 218]; **Ҳимс** [3, с. 42]; **Ҳинд** [3, с. 315] ва амсоли инҳо истифода гардидаанд. Муаллиф дар лаҳзаҳои гуногун аз ин намуди топонимҳо корбарӣ намудааст.

Топонимҳои сохта яке аз навҳои серистеъмол ва ҳам ташаккулёфтаи номвожаҳои ҷуғрофӣ ба ҳисоб мераванд. Вобаста ба хусусияти ин навҳои топонимҳо муҳаққиқони соҳа корҳои зиёдро ба анҷом расонидаанд ва роҳҳои сохташавии онҳоро муайян ва пешниҳод намудаанд. Дар сохташавии ин навҳои топонимҳо муҳаққиқон аффиксатсияро воситаи маъмултарини ташаккулёбии топонимҳо ҳисоб менамоянд ва серистеъмолтарини онҳо пасванд ё худ анҷомаҳо ба шумор мераванд.

Дар така ба ин бархе аз анчомаҳои топонимсозии асарро бо овардани мисолҳо мавриди таҳлил қарор додем, ки асосан, аз инҳо иборат мебошанд:

Анчомаи –иён:

Бо ин анчома дар асар баъзе топонимҳо дучор гардида, ин анчома шакли чамъро ифода менамояд.

Аргӣён: ин номи мавзеи чуғрофӣ бо анчомаи «-иён» ташаккул ёфтааст ва муаллиф дар асар овардааст: “Вафоти Мавлоно Ҳасани Салимӣ дар вилояти Ҷаҳон ва Аргӣён буда...” [3, с. 407].

Бомӣён: топониме, ки бо анчомаи «-иён» ташаккул ёфтааст ва номи мавзеи чуғрофиро ифода менамояд. Дар асар оварда шудааст: “...*ва ба роҳи Бомӣён ба Ғазнин рафт ва дар канори оби Синд ҳар ду лашкар ба ҳам сиёҳӣ намуданд*” [3, с. 148].

Хуриён: ин топоним низ бо анчомаи «-иён» сохта шудааст ва чун номи аз нигоҳи таркиби сохторӣ сохтаи асар ба шумор меравад ва номи мавзеоро ифода мекунад, ки дар Бистом вучуд дорад. Муаллиф овардааст: “*Хуриён қарияест аз Бистом ва Хоҷа Рустам марде хушгӯй ва латифтабъ буда, аҳённан амалдорӣ кардӣ*” [3, с. 351].

Анчомаи – а:

Анчомаи «-а» аз маъмултарин формант ё пасванди топонимсоз ба ҳисоб меравад ва дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ номҳои зиёди чуғрофӣ бо ин анчома дучор гардиданд.

Андода: маънои луғавии “андод” амсол, назир, монанд, ҳамтоён мебошад. Дар асар мавзеи чуғрофиест, ки муаллиф макони таваллуди Мавлоно Муиниро дар ҳамин қария ба қалам додааст ва чунин овардааст: “Ва мавлиди мубораки Мавлоно Муинӣ қария Андода аст...” [3, с. 319].

Басра: номи шаҳр аст ва пайдоиши ин ном доштани ба санги сафед алоқамандии зиёд дорад ва ба гурӯҳи топонимҳои сохтаи асар дохил мешавад. Баср - 1. бисёр; 1. чизе аз тан барҷаста, обилареза, ки бар андом барояд; 2. заминест, ки сангҳои он монанди санглох сӯхтааст, аммо сафедранг; 3. реги часбида ба замин, ки чун онро кананд, об пайдо гардад [9]. Дар асар омадааст: “*Чун соҳибқиронӣ дар ҷабини оламороҷи оини сарварӣ тафаррус кард, Форсро то ҳадди Басра ва Хузистон бад-ӯ арзонӣ дошт*” [3, с. 349].

Зова: чун номи вилоят дар асар мавриди қарор гирифтааст ва аз «зов» - дара, шикофии байни кӯҳҳо, гузаргоҳи танг дар кӯҳҳо ва анчомаи «-а» таркиб ёфта, ба топонимҳои сохтаи асар дохил мешавад. Дар асар омадааст: “*Ва дигар ба иттифоқи шайх ба қасди малик Ҳусайни Карт лашкар кашид ва малик бо эшон дар вилояти Зова масоф дод* [3, с. 349].

Салома: номи қарияест ва аз вожаи «салом» - сулҳ, оштӣ, амну амонӣ, дуруду таҳният ва анҷомаи «-а» таркиб ёфтааст. Дар асар чун номи мавзеи ҷуғрофӣ чунин қаламзад шудааст: “Аммо Муҳаммади Музаффар аслан хуросонист ва гӯянд аз қарияи **Салома** аст, мин аъмоли вилояти Хоф” [3, с. 243].

Инчунин дар «Тазкират-уш-шуаро» -и Давлатшоҳи Самарқандӣ топонимҳои дигари сохта, аз қабилӣ Муғиса – номи қария [3, с. 263], Мароға – номи мавзеи ҷуғрофӣ [3, с. 161], Мосула [3, с. 128], Сова – номи шаҳр ва ҳам вилоят [3, с. 249, Сомира [3, с. 80], Хувайза – номи вилоят [3, с. 272] ва амсоли инҳо мавриди истифода қарор гирифтаанд ва топонимҳои сохтаи асарро ташкил додаанд.

Анҷомаи – ӣ:

Анҷомаи «-ӣ» низ дар сохтани номҳои мавзеҳои ҷуғрофӣ ширкати фаъол дорад ва хеле серистеъмол мебошад. Ҳангоми мутолиаи асари Давлатшоҳи Самарқандӣ топонимҳои дучор гардиданд, ки бо анҷомаи мазкур сохта шудаанд, чунончи:

Қаршӣ: аз мавзеҳои ҷуғрофӣест, ки се маротиба дар «Тазкиратуш-шуаро» мавриди корбурд қарор гирифтааст. Чунончи: “Ва дар ҳудуди *Поймурғ*, ки аз аъмоли **Қаршӣ** аст, ки дар қадим он вилоятро *Насаф* мехондаанд, масофе азим даст дод ва шикаст бар ҷониби султон афтод” [3, с. 116].

Сорӣ: дар луғатнома дар таҳлили вожаи “сор” чунин маълумот оварда шудааст: 1. Сор سار – пасванд: 1. ҷузъи пасини баъзе калимаҳои мураккаб, ки маънои зиёди ва фаровониро ифода мекунад: кӯҳсор, сангсор, чашмасор; 2. ҷузъи пасини баъзе калимаҳои мураккаб, ки сифат месозад, ё ба калима маънои монандиро медиҳад: шармсор, хоксор, девсор; 3. ҷузъи пасини баъзе калимаҳои мураккаб ба маънои сар: нагунсор; 2. Сор سار – исм: парандаест хушовози сиёҳранг, ки холҳои сафед дорад, ба сабаби ҳашарахӯр ва малаххӯр буданаш ба хоҷагии қишлоқ ғоиданок аст; сорақ; соҷ; 3. Сор.а. 1. шутур, ноқа; 2. интиқом, хунхоҳӣ, талаби хун кардан [9]. Хиттаест, ки дар асар аз он ёдрас гардидааст ва чун номи мавзеи ҷуғрофӣ қаламзад гардидааст: “*Марди некӯсухан ва хушмуҳовара ва зеботабъ буда ва дар хиттаи Сорӣ ва Омӯл ва Дорулмарз сухани ӯ овоза дошт ва аз акрони Мавлоно Котибӣ аст*” [3, с. 356].

Ҳарӣ: дар луғатномаҳо омадааст: “Ҳар – а. исм: гармо, ҳарорат, тафс [9]. Дар тазкира чун номи шаҳр мавриди корбурд қарор гирифтааст: “*Ва нимшаб ба навоҳии турбати анбарсиришти **Пири Ҳарӣ** Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ расид...*” [3, с. 484].

Анҷомаи мазкур низ дар сохтани номҳои мавзеҳои ҷуғрофӣ мавқеи махсуси худро доро мебошад.

Анчомаи – ия:

Ин анчома тобиши маънои мансубиро ифода мекунад ва бархе аз топонимҳои дар асар овардашуда бо ин анчома таркиб ёфтаанд. Ин анчома дар забони арабӣ бештар хусусияти мансубиро нисбат ба макон, ба шахс, ба замон ифода мекунад ва дар таркиби топонимҳои мансуб ба забонҳои дигар, ки шакли муаррабро гирифтаанд, дучор мешавад.

Рашидия: чун номи иморати бузург истифода гардида, аз вожаи «рашид» ва форманти «-ия» таркиб ёфтааст ва чун топоними сохтаи асар ба шумор меравад. Чунончи: “*Ва ӯ вазири фозил буда, дар Табрез иморати Рашидия ӯ сохтааст ва аз он олитар иморате дар иқлим нишон намедиҳанд*” [З, с. 210].

Султония: бо ин ном дар асар номи гунбаз ва ҳам номи шахр ёдрас карда шуда, чун топоними сохтаи бо анчомаи «-ия» таркибёфта ба шумор меравад. “*Ва аз Султония то Куч ва Мукрон ӯро мусаллам шуд ва истиқлоли ӯ ба мартабае расид, ки мулуки атроф аз ӯ мутаваҳҳим буданд*” [З, с. 243].

Шохрухия: ин топоним низ бо анчомаи «-ия» сохта шудааст ва ишора ба шахрест, ки аз ҷониби Шохрух сохта шудааст ва анчомаи «-ия» шахре мансуб ба Шохрухро ифода менамояд. Дар асар омадааст: “*Ва Абдуллатиф бар тахти Самарқанд ҷулус кард ва Улугбеки Гураконро гумоштагони ӯ дар Шохрухия мадҳал надоданд*” [З, с. 339].

Анчомаи – истон:

Вобаста ба анчомаи “-истон” андешаҳои олимони соҳаро овардан хеле бамаврид аст, ки дар сохташавии топонимҳо чун макони зист мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Чунончи, забоншинос Додихудо Саймиддинов овардааст: “Форманти–истон // истун дар забони форсии қадим stāhanam (ҷой, ҷойи зист) > авестой stāna > порсии миёна–stān //– estān”. Дар така ба ин андешаҳо метавон гуфт, ки ин анчома чун макони зист ва бисёриро ифода мекунад ва яке формантиҳои сермаъсул дар сохташавии мавзёҳои ҷуғрофӣ хидмат менамояд.

Дар шарҳи ин форманти андешаҳои муҳаққиқ Э. М. Мурзаев ҷолиби диққат аст: “... ин форманти ба ҳиндии қадимӣ - sthanam- «ҷой», «маҳалли будубош», авестой ва форсии қадимӣ – stana – «сутун», «ҷой», «макон» рафта мерасад. Дар форсии муосир – siton- «макон», «вилоят» маънӣ медиҳад. Ҷолиб он аст, ки форманти – stan-ро дар номҳои ҷуғрофӣ этимологҳо бо калимаи русӣ ва славянии «стан» («урду», «ҷойи шабгузаронӣ», «шаҳрчаи моҳидорон») қиёс менамоянд, ки аз ин ҷо «станок» (шаҳрчаи нақлиётӣ, истгоҳи муҳобиротӣ), истгоҳ, бандар, дидбонгоҳи сарҳад, дастгоҳ баромадаанд. Инчунин, дар вожаи русии “стан”, ки дар номҳои ҷуғрофии Россия омадааст, низ нақш гузоштааст:

Тёплый Стан, Красный Стан под Можайском, Станичное дар вилояти Тюмен ва ғайра.

Дар «Тазкират-уш-шуаро» низ бо ин анчома топонимҳои бисёр дучор омаданд. Чунончи:

Гурчистон: топонимияе, ки бо анчомаи «-истон» сохта шудааст: “*Ва куффори Гурчистон аз садои кӯси лашқари зафарнайқараиш қар гашианд ва оби қар аз тараҳҳум бар эшон чашимо тар сохт...*” [3, с. 304].

Табаристон: номи мавзеи ҷуғрофист ва аз реша ва анчомаи “истон” сохта шудааст ва чун топоними сохтаи асар ба ҳисоб меравад. Дар сарчашмаҳо омадааст: “*Яке аз вилоятҳои таърихи Эрон аст. Истилоҳи Табаристон аз номи тапур (халқияти ғайриэроние, ки дар аҳди қадим дар наздиқиҳои соҳили ҷанубии баҳри Каспий мезист) бармеояд. Форсҳо онро Тапуристон, баъд бо таъсири забони араби Табаристон номиданд. Табаристон дар охири давраи ҳукмронии Ашқониён вилояти алоҳидае шуда, дар замони Сосониёи низ ҳамчун вилояти алоҳида боқӣ монд. Шохони сосонӣ ба ин вилоят намояндагони худро ҳоким таъин мекарданд, ки онҳоро сипаҳбуд меномиданд. Табаристон ноҳияҳои байни музофоти Рай, Кумиш, баҳри Каспий, Дайлам ва Гелонро дар бар мегирифт...* [8]. Муаллифи «Тазкират-уш-шуаро» овардааст: “*Ва бори дувум раҳт аз Ироқи Аҷам ба диёри Табаристон ва Дорулмарз кашид ва дар шаҳри Астаробод иқомат намуд*” [3, с. 62].

Ғарчистон: дар асар ҳамчун номи вилоят қаламдод шудааст ва дар таркибаш анчомаи “-истон”-ро дорад. Дар асар омадааст: “*Асл ва маниши ӯ аз вилояти Ғарчистон аст*” [3, с. 87].

Дехистон: дигаре аз топонимҳои сохтаи асар мебошад, ки анчомаи «-истон»-ро дорад ва дар асар чунин қорбарӣ гардидааст: “*Охируламр муборизони Ироқ бар муҷоҳидони Хуросон зафар ёфтанд ва султон Бобур ба тарафи Дехистон ва Насо гурехт ва султон Муҳаммад бар мулк сарварӣ ёфт*” [3, с. 379].

Курдистон: яке аз халқияти эронӣ, ки бо номи курд маъруфанд ва ҷамъи онҳо бо топоними Курдистон машҳуранд ва топоними мазкур аз лиҳози таркиб сохта буда, анчомаи “-истон”-ро дар таркиби худ дорад. Дар асар танҳо як маротиба истифода гардидааст: “*Ва султон Муҳаммад аз навоҳии Кӯшики зари вайроншуда, ба ҷониби Курдистон ва навоҳии Бағдод фирор намуд ва Шохрух султон ба ҳудуди Қум ва Сова нузул қард...*” [3, с. 378].

Хузистон: ба гурӯҳи номвожаҳои сохтаи мавзеҳои ҷуғрофӣ дохил мешавад, ки форманти “-истон”-ро дар таркибаш дорад. Дар сарчашмаҳои таърихӣ омадааст: Дар ҳазораҳои 3-2 то мелод дар территорияи Хузистон давлати Элам вучуд дошт. Дар аҳди Сосониён дар Хузистон деҳқонӣ ривоч

ёфта буд, вале дар натиҷаи вайрон гардидани системаи обёрӣ чорводории бодиянишинӣ ва ҳунармандӣ афзалият пайдо кард. Дар асри VII мелодӣ якҷоя бо тамоми ҳудуди Эрон ба ҳайати Хилофати араб дохил гардид. Ҳузистон то истилои араб (асри 7) ҳамчун Сузиана маълум буд. Дар асрҳои X - XI дар ҳайати давлати оли Буя, асрҳои XI - XII давлати Салҷуқӣён ва асрҳои XIII - XV давлати Халоқуӣён буд. Дар ибтидои асри XVI Ҳузистонро Сафавӣён забт намуданд [8]. Дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ омадааст: *“Чун соҳибқиронӣ дар ҷабини оламорияш оини сарварӣ тафаррус кард, Форсро то ҳадди Басра ва Ҳузистон бад-ӯ арзонӣ дошт”* [3, с. 349].

Қаҳистон: низ ба гурӯҳи топонимҳои сохтаи асар дохил мешавад ва аз анҷомаи “-истон” таркиб ёфтааст. Дар асар зимни тасвири ҳолу аҳволи Низории Қаҳистонӣ ин топоним истифода гардидааст. Чунончи: *“Марди латифтабъу ҳақимиева буд. Ва асли ӯ аз Барҷанди Қаҳистон аст. Ва суханони мақбулу дилпазир дорад”* [3, с. 224].

Инчунин, зимни мутолиаи «Газкират-уш-шуаро» топонимҳои дигар ба мисли Тахористон [3, с. 442], Туркистон [3, с. 93], Кӯҳдистон [3, с. 138] ва амсоли инҳо мавриди қарор гирифтаанд, ки аз рӯйи сохташон ба гурӯҳи топонимҳои сохта дохил мешаванд, ки бо анҷомаи “-истон” таркиб ёфтаанд.

Анҷомаи – ак:

Дар бораи ин формант олимони соҳа андешаронӣ намуда, таърихи пайдоиши онро низ зикр намудаанд. Аз ҷумла, забоншиноси маъруфи тоҷик Д. Саймиддинов дар асар ин анҷомаро чунин шарҳ додааст: «Пасванди *-ag* (навишти паҳлавӣ *-ак <*-aka*) аз асоси замони ҳозира исми шахс ва сифат месозад, ки манбаи пайдоиши он шакли сифати феълии замони ҳозира маҳсуб мешавад. Дар забони форсии миёна бо ин роҳ луғати исмҳои фоил бештар ташаккул ёфтааст...» [6, с. 125]. Ин формант дар тули давраи сохтани номвожаҳо серистеъмол буда, дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ низ бо ин анҷома топонимҳо ба назар мерасанд. Чунончи:

Атрак: маънои луғавии “атр” – чизи хушбӯӣ маълуму маъруф аст ва дар луғатномаҳо ҳам **атр** –а. бӯи хуш, хушбӯӣ, ки аз чизе мебарояд ё аз гул ва чизҳои дигар ҳосил мекунанд, омадааст. Дар асар чун гидроним дар як маврид истифода гардидааст: *“Ва дар лаби оби Атрак бо хон масоф доданд ва хон бо вучуди он ки ҳафтод ҳазор мард дошт ва эшон дувоздаҳ ҳазор мард буданд, хонро бишикастанд”* [3, с. 265].

Рӯдак: номи мавзеи ҷуғрофӣ буда, аз вожаи “рӯд” ва анҷомаи “ак” сохта шудааст ва бо зодҳои сардафтари адабиёти классикии форсу тоҷик Устод Рӯдакӣ алоқмандии саҳт дорад ва хеле маъруфу машҳур мебошад.

Дар асар низ ҳангоми баёни шарҳу аҳволи Рӯдакӣ мавриди корбурд қарор гирифтааст: “*Ваҷҳи таҳаллуси «Рӯдакӣ» гӯянд, бад-он ҷиҳат аст, ки ўро дар илми мусиқӣ маҳорати азим буда ва барбатро некӯ навохтӣ. Ва баъзе гӯянд, ки «Рӯдак» мавзеест аз аъмоли Бухоро ва Рӯдакӣ аз он ҷост*” [3, с. 48].

Анҷомаи – он/гон:

Тибқи сарчашмаҳои таърихӣ ва андешаи олимони соҳа анҷомаи “-он” таърихи дуру дароз дорад ва он дар забони порсии қадим дар шакли “-ānam”, дар забони порсии миёна “- ān”, порсии нав “-ān” мавҷуд будааст ва дар забони адабии ҳозираи тоҷик бо пасванди “-он” баробар мебошад. Дар ин бора А. Л. Хромов чунин мулоҳиза меронад: «Топоформанти тоҷикии -он метавонад баромади духӯра дошта бошад: дар як маврид ба суффикси калимасози - он, ки аз эронии қадими - ana баромадааст, мувофиқат кунад, дар мавриди дигар, бо нишондиҳандаи шумораи ҷамъи - он (аз иронии қадими -anam) баробар аст. Тавасути топонимҳои бо анҷомаи -он номҳои нуктаҳои маскунӣ ва вилоятҳо сохта шудаанд. На ҳама топонимҳои осиемиёнагии -an (an)-дошта баромади тоҷикӣ доранд. Баъзе аз онҳоро дар асоси забони суғдӣ шарҳ додан мумкин аст. Дар ин маврид топоформанти -an ба суффикси суғдии -anam мувофиқат мекунад, ки ба воситаи он исму сифатҳо сохта шудаанд» [7, с. 60]. Дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ бо ин формант топонимҳои бисёр дучор гардиданд. Чунончи:

Турон: ин топоним низ ба гурӯҳи топонимҳои сохта дохил шуда, аз вожаи «Тур» - номи писари Фаридун ва анҷомаи «-он» таркиб ёфтааст ва аҳли халқияти Туронро ифода менамояд. Дар тазкира омадааст: “*Ва бештари аҳли Эрону Турон ба балои он маҳозил солҳо гирифта буданд*” [3, с. 145].

Ховарон: ба маънии машриқ, шарқ омадааст ва анҷомаи “-он”-ро низ қабул кардааст ва чун топоними сохта дар асар мавриди корбурд қарор гирифтааст. Дар асар ҳам номи маҳалли маскунӣ ва ҳам номи даштро ифода менамояд. Чунончи: “*Ва баъзе бар онанд, ки Бобо аз аҳли вилоят буда ва аввал «Ховарӣ» таҳаллус мекарда ва дар сонюлҳол ўро ҷазбае расид ва сару по бараҳна чанд сол дар дашти Ховарон мегардид*” [3, с. 391].

Чинорон: ин вожа шакли ҷамъи чинорро ифода намуда, анҷомаи “-он” ишора ба бисёриро дорад. Дар “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ омадааст: “*...Дар ҳудуди Чинорон, ки ба навоҳии Исфароин ва Дарбанди Шуққон аст, миёни султон Муҳаммад ва Бобур баҳодур масоф даст дод*” [3, с. 381].

Разон: қаряест, ки дар асари Давлатшоҳи Самарқандӣ истифода гардидааст ва бо анҷомаи “-он” сохта шудааст. Чунончи дар макони

мавлуди Ҳақим Фирдавсӣ овардааст: “...Ва аз даҳоқини Тӯс буда. Гӯянд аз қаряи Разон аст...” [3, с. 66].

Инчунин, дар «Тазкират-уш-шуаро» топонимҳои бисёр бо анҷомаи “-он” мавриди истифода қарор гирифтаанд: Занҷон - навоҳӣ [3, с. 206], Моҳон –номи деҳ [3, с. 315], Сангон [3, с. 368] ва амсоли инҳо мавриди қорбурд қарор гирифтаанд. Топонимҳои мазкур шаҳодат аз он медиҳанд, ки дар ташаккули номҳои мавзёҳои ҷуғрофии ин даврон низ ин анҷома серистеъмол будааст ва дар сохтани топонимҳо нақши муҳимро доро будааст.

Хулоса ҳангоми мутолиа ва таҳлили сохтори топонимҳо, ҳамзамон бо анҷомаҳои дигар низ, аз қабилҳои анҷомаи «-вон», «-вард», «-вор» ва амсоли инҳо дучор гардидем, ки дар сохтани топонимҳои «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ истифода гардидаанд.

Адабиёт:

1. *Бердиева, Т.* Назарияи иқтибос (калимоти арабӣ дар забони тоҷикӣ) [Матн] / *Т. Бердиева.* – Душанбе: ДДТ, 1991. – 128 с.
2. *Ғиёсуддин Муҳаммад.* Ғиёс-ул-луғот [Матн] / *Муҳаммади Ғиёсуддин.* Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи *А. Нуров.* Ҷ.2. – Душанбе. Адиб, 1988. – 416 с.
3. *Давлатшоҳи Самарқандӣ.* Тазкират-уш-шуаро / *Самарқандӣ, Давлатшоҳ.* – Хучанд. – 2015. – 544 с.
4. *Муин, М.* Фарҳанги форсӣ [Матн] / *М. Муин.* Ҷ.1. – 6. – Техрон: Амири Кабир, 1363 (ба забони форсӣ).
5. *Ҳудуд-ул-олам* [Матн] / *Ҳудуд-ул-олам.* – Душанбе: Адиб, 2008. – 212 с.
6. *Саймиiddинов, Д.* Вожашиносии забони форсии миёна [Матн] / *Д. Саймиiddинов.* – Душанбе. – Пайванд. – 2001. – 310 с.
7. *Хромов, А. Л.* Некоторые проблемы топонимического исследования Таджикистана [Текст] / *А. Л. Хромов.* // Изв. АН Тадж. ССР (отд. общ. наук]. – Душанбе. – № 1. 1968. – С. 63-76.
8. *Turner, R. L.* A comparative dictionary of the Indo –Aryan languages –second impression. / *R. L. Turner*–London, 1973. – 9987 p.
9. Воҷаҷӯ / وج هژاو - Фарҳанги форсии тоҷикӣ (vazhaju.tj).

ТАҲЛИЛИ СОХТОРИ МОРФОЛОГИИ ТОПОНИМҲОИ “ТАЗКИРАТ-УШ-ШУАРО”-И ДАВЛАТШОҲИ САМАРҚАНДӢ

Фишурда. Мо дар ин мақолаи хеш хусусияти сохтори калимасозии топонимҳои «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандиро мавриди таҳқиқ қарор додем. Тазаккур бояд дод, ки дар забоншиносӣ таҳлили

хусусияти сохторию калимасозии номвожаҳои мавзеҳои чуғрофӣ ё худ дар маҷмуъ ономастика аз масъалаҳои хеле муҳим ба шумор меравад. Дар ин қисмат, пеш аз ҳама, хусусияти сохторию вожаҳо, методҳои омӯзиш ва таҳқиқи вожасозӣ, нақши калимасозӣ дар ташаккули ономастика, пешванду пасвандҳои номвожасоз, формантҳои номвожасоз ва шаклҳои калимасозии онҳо мавриди пажӯҳиш ва омӯзиши ҳаматарафа қарор мегиранд.

Калидвожаҳо: тазкира, шоир, антропонимия, номҳои хос, сохтор, калимасозӣ, назм.

АНАЛИЗ МОРФОЛОГИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ ТОПОНИМОВ «ТАЗКИРАТ-УШ-ШУАРО» ДАВЛАТШАХА САМАРКАНДИ

Аннотация. В данной статье мы рассмотрели структурно словообразовательную особенность топонимов “Тазкират-уш-шуаро” Давлатшаха Самарканди. Следует отметить, что в лингвистике анализ структурно-словообразовательного характера названий географических мест или ономастики в целом является одним из наиболее важных вопросов. В этой части всесторонне исследуются, прежде всего, структурная природа слов, методы изучения и исследования словообразования, роль словообразования в формировании ономастики, предлоги и местоимения, форманты словообразования и их словообразовательные формы.

Ключевые слова: антология, поэт, антропонимия, имена собственные, структура, словообразование, поэзия.

ANALYSIS OF THE MORPHOLOGICAL STRUCTURE OF THE TOPONYMS "TAZKIRAT-USH-SHUARO" BY DAVLATSHAKH SAMARQANDI

Annotation. In this article, we examined the structural and word-forming feature of the toponyms “Tazkirat-ush-shuaro” by Davlatshakh Samarqandi. It should be noted that in linguistics, the analysis of the structural and word-formation character of the names of geographical places or onomastics in general is one of the most important issues. This part comprehensively examines, first of all, the structural nature of words, methods of studying and researching word formation, the role of word formation in the formation of onomastics, prepositions and pronouns, word formation formants and their word-forming forms.

Keywords: anthology, poet, anthroponomy, proper nouns, structure, word formation, poetry.

Маълумот дар бораи муаллиф: Файзуллоев Абдурузиқ Абдулҳакимович – номзади илмҳои филологӣ, саромӯзгори кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: к.Марказӣ-25. Тел: (+992) 900389392; E-mail: Abduroziq.1995@mail.ru.

Сведения об авторе: Файзуллоев Абдурузиқ Абдулҳакимович – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры таджикского языка и литературы Дангаринского государственного университета. Адрес: ул. Марказӣ-25. Тел: (+992)900389392; E-mail: Abduroziq.1995@mail.ru.

Information about the author: Faizulloev Abduroziq Abulhakimovich – candidate of philological sciences, senior teacher of the Department of Tajik language and literature of the Dangara State University. St. Markazi-25. Tel: (+992) 900389392; E-mail: Abduroziq.1995@mail.ru.

Мақола ба редакция ворид шуд: 06.11.2025

Аз тақриз баргашт: 13.01.2026

Ба чоп тавсия шуд: 14.03.2026

УДК 811.222.8'374:811.222.8'282

АНДЕШАҲО ПЕРОМУНИ СОҲТОР ВА МАЪНОИ ЛУҒОТИ ПИЗИШКӢ ДАР ГӢЙИШИ МАРДУМИ ДАРВОЗ

Қодиров Д.С.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Тиб собиқаи бас куҳан дошта, ба назар мерасад, ки башар аз он рӯз, ки чашм ба ҷаҳон кушуд, бар асари хуруҷи бемориҳо ва ноҷуриии тан рӯйи ниёз ба сӯйи ин илм овард. Инсони моқабли таърих ба ҳукми табиати ирсӣ-модарзодӣ ва, ҳамчунин, ба иллати гурез аз ҳар навъ хатар чун бемор мешуд ва ё ҷароҳате бармедошт, ба тақопӯ мефитод ва ҳамвора саъй мекард, то ба хӯрдани гиёҳони мухталиф, баргу решаи дарахтон, нӯшидани обҳои маъданӣ ва ё молидани гилу лойи мурдобҳо рӯйи захмаш худро мудово кунад ва ба ҷароҳаташ илтиём бахшад. Бад-ин васила инсони моқабл гӯё барои амрозу ҷароҳатҳои бардошта нӯшдоруе мечуст. Аммо маълум нест, ки ин вазъ то чанд ҳазор сола боқӣ буда, вале башар бар асари тақдор ва пайгирии муттасили ин ҳама тадовӣ андак-андак ба ҳикмату хасисаҳои гиёҳон, обҳои маъданӣ ва гилу лойи мурдобҳо пай бурд. Он гаҳ ҳар насл самараи таҷоруби хешро бар дӯшу масъулияти наслҳои баъдӣ супориданд ва сипас коҳинону соҳирон, ки ҳамкории ҷамоат

буданд, аз рӯйи таҷриба ва бовару эътиқодоти хеш ба муолиҷаи беморон пардохтанд.

Аммо бо зуҳури тамаддуни тиббӣ дар даврони ҷадиди таърихӣ муолиҷаи бемориҳо дар миёни қавмҳо ранги дигар гирифта, ин ҳама қолабҳо шикаста шуданд ва тиб аз сурати эҷозу сеҳр ва таҷрибаву боварҳои диниву мардумӣ ба сурати илмӣ даромад. Дар воқеъ, тамаддуни тиббӣ ҳамвора ба унвони яке аз нахустин заминаҳои илмӣ дар миёни ақвоми бузург аҳаммияти вижаеро бархурдор буд. Аз ҷумла, дар Чин, Ҳинд, Эрон, Миср ва баъдан – Юнон пажӯҳандагони барҷаста тибро аз зовияҳои гуногун баррасӣ карда, дар ин замина осори гаронмоя ва арзишмандеро ба ёдгор гузоштаанд, ки мо аз шарҳу тафсири он ҳама таълифот худдорӣ намуда, танҳо ба зикри ҳамин нукта иктифо мекунем, ки истилоҳи *drustbed* (*drwistbed*) – сарвари пизишкон, ав. *drvā-* // *druva-*, ф.б. *duruva-*, ф.б. *drust* – дуруст, ҳамчунин, дар ф.м. *tandrust* – тандуруст; бо пасванди *-ih*: тандурустӣ, суғдӣ – *dr`wk* аз назари решашиносӣ таърихи куҳан дорад [8, с. 230]. Сайри таърихии ин истилоҳ бозгӯйи он аст, ки корбурди вожаи “*тандурустӣ*” дар забони тоҷикӣ шакли гуфториву омиёна набуда, балки он ҳамчун вожаи куҳани меҳвариву бунёдии форсӣ дар тавлиди як силсила вожагони гӯйиши дарвозӣ, аз қабилӣ: *tanjurī*, *tansəhatī*, *tandərəstī* ва чанде дигар саҳм гузоштааст, ки пайванди дерина ба забонмодар доранд.

Яке аз масъалаҳои муҳимми гӯйишшиносӣ, ки дар забоншиносии имрӯзи тоҷик мавриди таваҷҷуҳи забоншиносон камтар қарор гирифтааст, тавсифу таҳқиқи ҳамаҷонибаи қабати луғоти пизишкии он мебошад. Доир ба луғоти пизишкӣ танҳо дар осори мардумшиносони пешазинқилобӣ ва баъд аз он метавон ишораҳои парокандаеро дарёфтӣ бас. Ҳол он ки дар луғоти пизишӣ ҷаҳонбиниву ҷаҳонфаҳмӣ, бовару эътиқодот ва хусусиятҳои равонии маскунони ин ё он минтақа таҷассуми ҳақиқии худро ёфта, пажӯҳиш дар ин самт метавонад роҳҳои таҳаввули этногенези маскунони маҳалро сарехан муайян намояд. Аз сӯйи дигар, дар тибби суннатӣ баъзе расму ойинҳои мавҷуданд, ки фарогирӣ ва таҳқиқи онҳо барои сойири улуми иҷтимоӣ (аз ҷумла, барои бахшҳои забоншиносӣ – забоншиносии қавмӣ, забоншиносии равонӣ ва улуми иҷтимоӣ: қавмшиносӣ, равоншиносӣ, таърих ва фарҳангшиносӣ) матолиби тоза дода, аз арзиши хосе бархӯрдоранд. Дигар ин ки дар шароити муосир, ки хуруҷи бемориҳои нави сироятӣ ва ғайрисироятӣ маскунони сайёра ба ташвишу таҳлука андохтааст, рӯй овардан ба тибби суннатӣ барои ташаккули тарзи ҳаёти солим дар саросари кишвар андешаест бебаҳс.

Мо дар ин мақола тасмим гирифтём, ки дар заминаи осори мардумшиносӣ [2; 9, с. 258-272] ва забоншиносӣ [4; 5; 6; 7; 8; 10] луғоти пизишкии гирдовардаро дар марҳилаи аввал аз назари сохтор ва маъно ба риштаи таҳқиқ гирем. Зикри ин нукта баҷост, ки маводи мавриди таҳқиқ дар бораи тамаддуни тибби суннати мардуми Дарвоз ба чуз аз қайдҳои саҳроии муаллиф, аз китоби “Тоҷикони Қаротегин ва Дарвоз” (дар 3 муҷаллад), ки бо забони русӣ мунташир шуда, дар зоти худ арзишмандтарин осори мардумшиносии тоҷик ва боэътимодтарин манбаъ дар шинохти урфу одот ва маишати мардуми Дарвоз аст, баргузида шудаанд. Ду ҷилди асари фавқ бо забони тоҷикӣ баргардон шуда, дар радаи силсилачилдҳои “Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик” (ҷилди 6) нашр шудаанд [2].

Дар хусуси вазъи кунунии хизматрасонии соҳаи тандурустӣ дар миёни аҳолии Дарвоз таъкиди ин нукта зарур аст, ки ҳоло ҳам мардум аз тибби суннатӣ васеъ истифода бурда, ба *kampir* – мутахассиси соҳаи геникология ва устухонпизишкӣ, *ustoyi čukbār* – мутахассиси хатна эътимоду ихлоси қавӣ доранд. Гурӯҳи дигари табибони маҳаллӣ (мардон)-ро дар Дарвоз *ustoyi šakastaband* ташкил медиҳанд [9, с. 258]. Табибони халқӣ ва маскунони маҳал аз ҳар гуна гиёҳу буттаҳои шифобахш ва анвои гуногуни шарбатҳо ба сифати дору ва даво дар баробари доруhati таъйинкардаи мутахассисони соҳа (*daxtar* – духтур, доктор), ки дар шифохонаҳо ба фаъолияти расмӣ машғуланд, истифода мебаранд.

Луғоти пизишкии гӯйишварони дарвозиро дар марҳилаи аввал барои суҳулати баррасӣ шартан аз рӯи се бахши мавзӯй: истилоҳоти колбадшиносӣ (анатомӣ), истилоҳоти дорушиносӣ ва истилоҳоти ифодакунандаи номи амроз метавон аз назари сохтору маъно мавриди шарҳу тафсир қарор дод:

1. Истилоҳоти колбадшиносӣ (анатомӣ). Истилоҳозии ин қабати мавзӯй дар гӯйиши мардуми Дарвоз бо чанд роҳ сурат мепазирад: а) бо роҳи истифода аз истилоҳоти маъмулии колбадшиносӣ, ки бо тибби муосир муштараканд; б) бо роҳи маънии истилоҳӣ бахшидан ба вожаҳои мустаъмали забони меёрӣ ва шеваӣ; в) бо роҳи сохтани истилоҳоти тиббӣ дар заминаи вожагони хосси гӯйиш; г) бо роҳи истилоҳгузинӣ аз забонҳои ғайр; ғ) аз тариқи вожасозӣ бар мабнои қолабҳои мавҷудаи вожасозии забони меёр ва гӯйиш. Чунончи, бад-ин шарҳи муфассал:

а) Дар гӯйиши дарвозӣ истилоҳоти колбадшиносие мавҷуданд, ки дар тибби муосир низ роиҷ буда, дойираи корбурдашон дар байни гӯйишварон васеъ мебошад: *sar*, *mūyi sar*, *mayzi sar*, *farqi sar*, *tori sar*, *toraki*

sar, joy, kom, jigar, kitf, rūdayi borik, zonu, sari zonu, kəlčayi zonu, noxun, bozu, nof, тауна, gūš, ranja ва ғайра. «Бархе аз ин номҳо (истилоҳоти колбадшиносӣ – Қ.Д.С.) ҳамчун луғати бунёдии эронии бостон (дар мисоли забони “Авесто”) дар омӯзиши муқоисавиву таърихии забонҳои қадими ҳиндуаврупоӣ якҷо бо забони ҳиндии бостон чандин бор аз ҷониби донишмандони забоншиносии ҳиндуаврупоӣ таҳқиқ ва арзёбӣ гардидааст» [8, с. 81]. Ин гурӯҳи истилоҳоти колбадшиносӣ бидуни тағйири маъно дар гӯйиши дарвозиён бо ҳамон қиёфаи овозӣ ва маънои собиқаву азали мустаъмаланд. «Аксарияти калимаҳои асосии ин гурӯҳ, – менависад профессор С. Хоркашев, – барои забони адабии тоҷикӣ, шеваҳои забони тоҷикӣ ва, умуман, забонҳои эронӣ муштарак ҳисоб мешаванд» [10, с. 115].

Теъдоди аъзами истилоҳоти колбадшиносӣ имрӯз дар таҳти таъсири қонунмандии овозии гӯйиши дарвозӣ ба тағйироти савтӣ дучор гардидаанд: *dəl* – дил, *dahan//daan//daha//dan//daa* – даҳон, *noxi* – нохун, *kosaxunayi sar* – косахонаи сар, *pašt* – пушт, *law* – лаб, *bənī* – бинӣ, *čəšt* – чашм, *astayū//astayun* – устухон, *avri* – абрӯ, *dandu* – дандон, *bəwəm// bəwim* – буғум, *garda* – гардан, *dəst* – даст, *dəm//dəmb* – дум, *dəwəza* – думғоза, ҷойи ба устухон часпидаи думи ҳайвонот ва парандагон, *zabu//zabun//zu//zun* – забон, узвест иборат аз порчаи гӯшти мутаҳаррик дар даҳон, *zabunča* – забонча, забонак, *bačadu//bačadun* – бачадон, заҳдон, нутфагоҳ, *zonī* – зону, *owxərak* – охураки китф, *mija//məža* – мижа, *miyun//miyu* – миён, *mana* – манаҳ, занаҳ, *rūdayi dəvozdaangušta* – рӯдаи дувоздаҳангушта, *sətinmura* – сутунмуҳра, *pušunī//pūšunī* – пешонӣ, *šuna* – шона, *šiš//šəš* – шуш, *šakam* – ишкам ва ғайра. Вобаста ба табиати овозии гӯйиш, овози *o* пеш аз ҳамсадоҳои димоғии *m* ва *n* ҳамеша ба *u* табдил ёфта, овозии ҳалқии *h* дар бештар маворид аз таркиби вожагон ҳазф мешавад. Умуман, тахфифро метавон як ҳодисаи маъмулии гӯйиши дарвозӣ маҳсуб кард;

б) Дар гӯйиши дарвозӣ барои ифодаи мафҳуми тиббӣ вожаҳои маъмулии шевай ва адабие дар гардиш қарор доранд, ки илова бар маънои бунёдӣ маънои нави истилоҳӣ гирифтаанд: *bandi alo* – таноби рангаш сиёҳу сафед, *bandi dəst* – бозу, *navdai качак* – навдаи фурӯҳамида, *kajaki dəst* – оринчи даст, *kundai чинор* – чӯби ғафси чинор, *kəndayi sina* – қафаси сина, *муҳраи садафӣ* – навъе аз орошот, *murayi gara(n)* – устухони гардан ва ғайра. Аз таҳлили вожагони боло маълум мегардад, ки истифодаи луғоти ғайриистилоҳӣ минҳайси истилоҳоти пизишкӣ яке аз роҳҳои асосии пайдоиши ин қабати луғот дар гӯйиши дарвозӣ ба ҳисоб меравад;

в) Падид омадани истилоҳоти тиббӣ дар заминаи вожагони хосси гӯйиш роҳи дигари зухури ин қабати мавзуист: *tak* – гардан, *parək* –

қабурға, *arqa(n)* – шона, *gira* – милк, *sewjī* – сари рон, болои рон, *čalik* – ангушти инсон, *narčalik* – ангушти калон, *lik* – ангушти хурди инсон, *aloxša* – чоғ, *fayak* – шонаи китф, *kərok* – жарфаки зери хекиртак, *siyalaw* – супурз, сипурз, *xəšək* – хамгашти рон, чое ки ронро ба тана мепайвандад, *kumayzək* – думғоза, *kalyak//kaliyak* – чоғ, манаҳ, занаҳ, *qəməč* – рон, *kəndək* – сари (қафаси) сина ва ғайра. Роҳ ёфтани ин гурӯҳи истилоҳоти тибби суннатӣ ба осори илмии соҳа метавонад дар ғаномандии луғоти пизишкӣ нақши муассирро бар қой гузорад;

з) Бо роҳи вомгирӣ аз забонҳои бегона дар гӯйиши дарвозӣ як идда истилоҳоти тиббӣ арзи ҳастӣ карда бошанд ҳам, аз рӯйи теъдод миқдори камро ташкил медиҳанд: *me'dal//medal//mehdal//*, *želudka* ва ғайра. Метавон гуфт, ки ин роҳи ташакулли луғоти пизишкӣ барои гӯйиши дарвозӣ чандон хос нест ва эҳтимол меравад, ки дар таҳти таъсири тибби муосир дастае аз ин вожагон роҳ ба сӯйи тибби суннатӣ гирифта бошанд;

ғ) Тарзу тариқи истилоҳозӣ дар гӯйиши дарвозӣ лоиқи таҳқиқ ва қолиби таваҷҷуҳ буда, луғоти пизишкӣ аз назари сохтори сарфиву наҳвӣ дар қолабҳои вожасозиву ибораорое падида омадаанд, ки комилан ба меъёрҳои вожасозӣ ва ибораорой дар гӯйиш мутобиқат мекунанд. Луғоти пизишкӣ марбут ба колбадшиносиро аз ин нуқтаи назар метавон ба чунин гурӯҳҳо тасниф намуд:

- Истилоҳоти содаи колбадшиносӣ: *awru*, *rag*, *astayu//astayun*, *gurda*, *čəšt*, *law*, *pəšt*, *pūst*, *orinj*, *gūš*, *sina*, *jigar*, *noxu(n)*, *bozu*, *bənī*, *nof*, *dəl*, *daha//daan//dahan//dan//daa*, *nūl*, *dandu*, *mak*, *bəyum//bəyəm*, *dəst*, *dəm//dəmb*, *lik*, *zabu//zabun//zu//zun*, *zonī//zonu*, *kətəf//kətəf//kəft*, *mija//məja//miža*, *miyu(n)*, *mana*, *me'dal//mehdal//meda*, *želudka*, *qəməč*, *aloxša*, *čalik*, *kərok* ва ғайра. Қаринанокии савтӣ аз вижагии хосси ин гурӯҳ ба ҳисоб меравад.
- Истилоҳоти сохтаи колбадшиносӣ: *dəməčə*, *nayčə*, *nara*, *xəšək*, *zabončə*, *xəšək*, *kəndək*, *talxa* ва ғайра. Ин дастаи истилоҳот бо усули сарфӣ сохта шуда, дар онҳо нақши пасвандҳои *-čə*, *-a*, *-ək//-ak* бузург аст. Ба пасванди *-ək//-ak* сохта шудани 18 истилоҳи колбадшиносиро профессор С.Р. Раҳматуллозода дар осораш ёдовар шудааст [6, с. 74; 7, с. 69]. Аз таҳлили вожагони фавқ бармеояд, ки вожасозӣ аз манобеи асосӣ ва ҳамешагии такмил ва ташаккули луғоти пизишкӣ дар гӯйиши дарвозӣ будааст. Сохти вожагон дар гӯйиши дарвозӣ рӯшан буда, пасвандҳо аз аҷзoi кучактар бо маънии мушаххас ба дунболи решаи вожаистилоҳ пайванд меёбанд.

- Истилоҳоти мураккаби колбадшиносӣ: *narčalik, dəmγoza//dəmbγoza, kuzarəšt, owxərak, siyalaw, kumayzək, kalyak//kaliyak, kərkərok* ва ғайра. Истилоҳоти мураккаби пизишкӣ бо усули вожасозии наҳвӣ-сарфӣ падида омадаанд. «*Ин усул дар забони тоҷикӣ* (ва, ҳамчунин, дар сохтани истилоҳоти колбадшиносии гӯйиши дарвозӣ – Қ.Д.С.) *басо сермаҳсул мебошад*» [3, с. 129].
- Ибораистилоҳоти колбадшиносӣ. «*Дар забони адабии тоҷик* (дар гӯйиши дарвозӣ низ – Қ.Д.С.) *ҳамчун калима бе ҳеч тағйирот истифода шудани таркибу ибораҳо мушоҳида мешавад*» [3, с. 129]. Ба ин падида лексиколлизатсия шудани ибораҳо (калимагаройии ибораҳо) таъсири амиқ мегузорад. Дар гӯйиши мавриди таҳқиқ бахше аз истилоҳоти колбадшиносӣ дар заминаи калимасозии луғавӣ-наҳвӣ падида омадаанд. Чунончи: *mayzi sar, sari dəl, kosaxunayi sar, boloyi šəkam, rūdayi borik, rūdayi dəvozdaangušta, sari zonu, kəlčayi zonu, toraki sar, bandi dəst, kajaki dəst, kəndayi sina, murayi garda, kafki daha, owi daha* ва ғайра. Ин истилоҳоти колбадшиносӣ шакли яккалимай надоранд ва мафҳуми тиббиро дар қолаби ибора ифода мекунанд.

2. Истилоҳоти дорушиносӣ. Дойираи истилоҳоти дорушиносӣ дар гӯйиши дарвозӣ нисбат ба сойири қабатҳои мавзуии луғоти пизишкӣ доманфарохтар аст. Гӯйишварон аз анвои зиёди гиёҳу алафҳо, буттаву мевачот, сабзавоту донвориҳо, хӯрданиву нӯшокиҳо дар тадовии анвои амроз истифода мебаранд, ки мо чанде аз онҳоро ин ҷо дар баррасӣ қарор медиҳем:

2.1. Номи гиёҳу алафҳо ва мевачоту сабзавот: *ka(h)* – алаф, растанӣ, гиёҳ, *anget* – як навъи буттаи хордори кӯҳӣ, ки гулаш ба гули ҷигда монанд аст ва рӯғани меваш ба бисёре аз дардҳо давост, *zar(d)gəlak* – як навъи гул, *šoyka* – як навъи гиёҳ, *arzan* – навъе аз донворҳо, *vəlčak* ё *oxšayir* – як навъи растаниест, ки баргаш ба мушинг ва решааш ба қачолу шабоҳат дошта, ширину муфид аст, *tumiyu* – мумиёӣ, як навъ моддаи сиёҳи мумшабех, ки дар баъзе дараҳо пайдо шуда, ҳамчун дору барои шифо бахшидани ҷойҳои шикастаи бадан ва касалиҳои дарунӣ истифода мешавад, *sūzənkə* – бо номи сӯзгиёҳ маъруф буда, барги он барои пайвандданд ва тарбод даво бошад, *kavar* – навъе аз гиёҳ, *ruplay* – як навъи гиёҳ, *katol* – як навъи ферула, *širi xarak* – як навъи гиёҳи табобатӣ, *me'daka(h)* – як навъи алаф, *piyoz, bexpiyoz* – як навъи сабзавот, *rəšqayilalma* – навъе аз алаф, *rəšqayigovak* – навъе аз алаф, *zuf, jif* – як навъи гиёҳ, *tuška* – як навъи сабзавот, қачолу.

2.2. Анвои дарахтони табобатӣ: *šaftolī* – шафтолу, *amrut* – амрӯд, мурӯд, як навъи нок, *angur* – ангур, *anjir* – анҷир, *anor//nor* – дарахте, ки меваи донаӣ дорад, *sew* – себ, *kayun* – як навъи нок, *zardoli* – зардолу, *zardoliyi qoq* – меваи хушки дарахти зардолу.

2.3. Анвои моеъҳо, шарбат ва рӯғанҳои табобатӣ: *owi oliča* – шарбат аз меваи дарахти олубандак, *owi angur* – шарбат аз токи ангур, *owi nor* – шарбат аз меваи дарахти анор, *owi zardoli*, *zardoliyow* – шарбат аз меваи дарахти зардолу, *rūyayi//rūyani sayər* – моеъи ғафси аз чарби сағур ҳосилшуда, *rūyayi//rūyani xərs* – моеъи ғафси аз чарби хирс ҳосилшуда, *rūyayi//rūyani bodəm* – рағани ҳосилшуда аз меваи дарахти бодом, *šir* – моеъи сафеди аз сафеда бой, *asal* – маҳсулоти кишоварзӣ, ору. Дар тибби суннати дарвозиён *širi asp*, *širi šətər*, *širi zan*, *nəməkow*, *owi boru(n)* ва ғайра барои табобати дардмандон васеъ истифода мешаванд. Таҳлили луғоти пизишкии мазкур бори дигар андешаи бебаҳси забоншинос С. Хоркашевро собит менамояд, ки нигоштааст: «Нӯшокии асосӣ об аст ва дар ҳамаи шеваҳои забони тоҷикӣ истифода шуда, дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ бо тағйири савтии ов мустаъмал аст» [10, с. 91].

Истилоҳоти пизишкии мазкур ба василаи усулҳои маъмули вожасозии забони тоҷикӣ сурат гирифта, аз ҷиҳати таркиби сарфӣ ва наҳвӣ онҳоро метавон дар гӯйиш чунин тасниф кард:

- Истилоҳоти содаи дорушиносӣ: *alafll'alaf*, *ka*, *anget*, *arzən*, *tumiyo*, *naxət*, *pūdina*, *anjir*, *angur*, *nor*, *šir* ва ғайра.
- Истилоҳоти сохтаи дорушиносӣ: *vəlčak*, *sūzanak* ва ғайра. Ин дастаи истилоҳот бо усули сарфӣ сохта шуда, дар онҳо нақши пасванди *-ak* бузург аст. Дар тадқиқоти профессор С.Р. Раҳматуллозода ба сохта шудани 26 воҳиди луғавии марбут ба номи рустани ва ақсоми он бо пасванди *-ak//ak* ишораҳо меравад [6, с. 73; 7, с. 68].
- Истилоҳоти мураккаби дорушиносӣ: *bexpiyoz*, *kimyoalaf*, *kimyoka*, *zardoliyow*, *zarčūva*, *zargəlak*, *sadagəlak*, *sūzəнка*, *tarbəz*, *nəməkow*, *me'daka* ва ғайра.
- Ибораистилоҳоти дорушиносӣ: *gəli kadu*, *gəli mahsar*, *pəšoqi nor*, *owi angur*, *owi nor*, *owi boru(n)*, *rūyayi//rūyani sayər*, *rūyayi//rūyani xərs*, *rūyayi//rūyani bodəm*, *širi asp*, *širi šətər*, *širi zan*, *rəšqayi lalma*, *rəšqayi govak* ва ғайра.

Ин бахши луғоти пизишкӣ доираи хеле фарохи анвои моеъҳо, шарбатҳо, гиёҳҳо, наботот, ширу рӯған ва гушти ҳайвоноту ҷонварон, ағзияву дорувориҳои гуногунро фаро мегирад.

3. Истилоҳоти ифодакунандаи номи амроз. Чун дойираи истеъмоли истилоҳоти ин бахш хеле густурда аст, барои суҳулати таҳлилу баррасӣ метавон онҳоро дар бахшҳои зайл муттаҳид намуд:

3.1. Номгӯи мушаххаси бемориҳо: *ayz//hayz* – ҳайз, хориҷшавии хун аз батни зан, *kūdakpartoyī* – исқоти ҳамл, *dardu sar//sardard* – як навъи дард, *xorəš* – як навъи бемории пӯст, *šəkamravī* – бемории маъмул, ки дар тибби муосир бо номи диарея машҳур аст, *joʻyar* – ғуррӣ, *gəl* – гул, чечак, нағзак, обилаест, ки дар бадани кӯдакон барояд, ки хеле пурхавф аст, *gəli čəšm* – бемории чашм, ки ба тарзи доғ дар чашм пайдо шавад, *takdard* – гулӯдард, *dankūtayī* – бемории зиққуннафас, нафастангӣ, *dumana* – домана, тиф, арақи ҳасбадор, *kabutxəfa* – сурфакабудак, *kərmjigar* – навъе аз амроз, ки дар чигар пайдо шавад, *gərip* – зуком, тимоқ, *narək* – рихинак, гармича, *haqxərak* – захми хурде, ки дар нӯги забон барояд, *nəj//nəž* – як навъ касалии пӯст дар одаму ҳайвонот, ки онро озах низ гӯянд, *buyma* – гулӯзиндонак, *rəčkak* – қароҳате, ки дар бадан барояд ва дохили он фасод дорад, *gumija//gəmija//gəmižə//gumižə* – гуммиҷа, говмижа, қароҳатест, ки бештар дар байни миғдон барояд, илтиҳоби пилки чашм, *gūšdard* – дарди гӯш, *zarparvin* – зардпарвин, зардча, зардпарма, заъфарма, *kəndabod* – варам кардани милки дандон, *ozax* – озах, севол, ағаз, *gazaki dandu* – илтиҳоби решаи дандон ва милки он, *šal* – фалаҷ, *širdun* – беморие, ки ба кӯдакон хос аст, *jigarsūzok* – зардачӯш, *xəfa* – сурфа, *xəfayi qoq* – сурфа бидуни балғам, *tawxol* – дар лаб пайдо шудани захм бар асари ноҷурии бадан ва таби баланд, *kūri* – пес, махав, *sagles* – як навъ беморӣ, ки осори он дар пӯст пайдо шавад, *daandard* – оқсил.

3.2. Номи оризаҳое, ки аз хуруҷ ва тавлиди маризиҳо дарак диҳанд: *illat//ilat//lat* – иллат, нуқс, *dard* – ҳолатест, ки шахсро беҳолу бемадор кунад, *daba* – зарб, ҷура, *bod* – бавосир, решест, ки дар пушт (мақъад)-и одамӣ пайдо шавад, *larza* – ҷунбиш, ларзиш, эҳтизоз, раъша, таконхӯрии паёпай, *taw* – ҳолати беморе, ки набзи ӯ тез зада ва ҳарорати баданаш аз дараҷаи муқаррарӣ баландтар барояд, *tawi tez* – ҳарорати шадиди бадан, *tawi yakrūza* – ҳарорати бадан дар ҳудуди 12 соат, *sūzəš* – дарди узви бадан, ки ба сӯхтани пӯсти бадан монанд аст, *araq* – қатраҳои об, ки аз таъсири ҳарорат ва ҳаракати зиёд аз ғадудҳои зерин пӯсти бадан таровад.

3.3. Натиҷаву аломати бемориҳо аз ҳолати нотобии узви бадан: *xəfa zayun* – як нишонаи ҳолати музмини бемор, *orəq zahan* – нишонаи ҳолати ба эътидол омадани меъда, *oloyi šariyan* – ҳолати бемор аз шиддати дард ва таби баланд, *xow nakaran* – нишонаи носолимии асаб, *xənək šiyani tana* – ҳолати аксуламали бадан ба бемории зуком, *kabut šiyani noxu* – аломати

камхунии бемор аз номавзунии кори дил ва камхунӣ, *səfed šiyani čəšm* – вазъи бемор дар ҳолати доштани бемориҳои марбут ба асаб, *tang šiyani čəšm* – натиҷа ва аломати беморӣ дар ҳолати нотобӣ, *zard//səfed šiyani zabun* – нишонаи бемориҳои меъда ва рӯда, *owi čəšm rextan* – ҳолати бемориҳои чашм, *xənək šiyani dəstə po* – ҳолати аксуламали бадан ба фишорбандӣ, *behəš šiyān* – ҳолати организм аз таъсири дарди музмин, *nafastang šiyān* – нишонаи бемории шуш ва дил, *sərx šiyani čəšm* – ҳолати бемориҳои чашм, *zardiyi rū* – аломати носолимии организм, *sūxtani pūst* – аз таъсири шуоъи офтоб тағйир кардани ранги табиӣ пӯст, *paydo šiyani balyām* – ҳолати бемор пас аз шифои бемориҳои шуш ва зуком.

Истилоҳоти бахши мазкур низ ба василаи усулҳои маъмули вожасозии забони тоҷикӣ сурат гирифтаанд. Қобили зикр аст, ки дар истилоҳсозии ин бахш усулҳои луғавӣ-наҳвӣ, наҳвӣ-сарфӣ ва сарфии истилоҳсозӣ рӯчхондоранд. Ин истилоҳотро дар гӯйиш метавон аз ҷиҳати сохту таркиби сарфӣ ва наҳвӣ ба истилоҳоти сода, сохта, мураккаб ва ибораистилоҳоти пизишкӣ гурӯҳбандӣ кард:

- Истилоҳоти содаи ин бахш: *ayz//hayz, taw, dard, xəfa, orəq, owla, ozax, gal, nəj, buyta, daba, lang, bod, araq* ва ғайра.
- Истилоҳоти сохтаи ин бахш: *xorəš, sūxtagi, sərxča, sūzəš, larza, dumana, kabutak, rəčkak, narək*. Ин гурӯҳи истилоҳот бо усули сарфӣ сохта шуда, дар онҳо нақши пасвандҳои *-gī, -ča, -əš, -a, -ək//ak* бузург аст. «Тарзи морфологӣ калимасозӣ ва махсусан аффиксатсия (дериватсия) дар забони тоҷикӣ (ва гӯйишҳои он – Қ.Д.С.) мақоми хос дорад» [1, с. 4]. Бо вандҳои гуногун истилоҳоти зиёди пизишкӣ сохта шудаанд, ки дар нутқи табибони маҳаллӣ ва гӯйишварони дарвозӣ мавриди қорбурди доимӣ қарор доранд.
- Истилоҳоти мураккаби ин бахш: *sardard, bodgərafta, šawkūrī, garmzayagi, damkūtayī, makdard, kabutxəfa, kərmjigar, haqxərak, gumija//gəmiya//gəmiža, gūšdard, zarparvin, kəndabod* ва ғайра.
- Ибораистилоҳоти ин бахш: *dardi sar, nəklayi sar, sangi gura, tavi tez, tavi yakrūza, xu raftani bənī, kabut šiyani noxu, xəfa zayan, orəq zayan, oloyi šariyan, xow nakaran, xənək šiyani tana, səfed šiyani čəšm, tang šiyani čəšm, zard/səfed šiyani zabun, owi čəšm rextan, xənək šiyani dəstə po, behəš šiyān, nafastang šiyān, sərx šiyani čəšm, zardiyi rū, sūxtani pūst, balyām paydo šiyān, kūdak partoftan, šəkam raftan, gəli čəšm, larzayi saxt* ва ғайра.

Ҷамин тариқ, луғоти пизишкӣ дар гӯйиши дарвозӣ дар давоми қарнҳо ташаккул ёфта, анбори холиначавандаро мемонад, ки мувофиқи қонунмандии инкишофи дохилии гӯйиш такмил ёфта, бовару эътиқод ва

таҷоруби аз ҳаёт андӯхтаи сокинони Дарвозро бо эҳтироми хос ба расму суннатҳои ин минтақа инъикос мекунад. Гӯйиши дарвозӣ метавонад дар ғаномандии забони илми тиб саҳми беназир дошта бошад ва дар пур кардани халои мавҷуда дар низоми истилоҳсозиву истилоҳгузинии тибби муосир хизмати арзандае бар ҷой гузорад. Месазад тарзи истилоҳгузинӣ аз ҳисоби гӯйиши дарвозӣ мавриди таваҷҷуҳи мутахассисони соҳа қарор гирад ва истилоҳоти пизишкии он дар осори тибби муосир ба таври густурда истифода шаванд. Омӯзиши жарфи луғоти пизишкии тибби суннати дарвозиён барои тадвини фарҳангномаҳои тиббӣ метавонад маводи тоза ва ғаноманди лингвистиро дар ихтиёр гузорад.

Адабиёт:

1. *Бобомуродов, Ш., Мӯминов, А.* Луғати мухтасари калимасозии забони адабии тоҷик / *Ш. Бобомуродов, А. Мӯминов.* – Душанбе: Маориф. – 1983. – 117 с.
2. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик (мардумшиносӣ). – Ҷ. 6. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи тоҷик. – 2021. – 572 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик (Лексикология, фонетика, морфология). Ҷ. 1. – Душанбе: Маориф. – 1982. – 462 с.
4. Қурбонов, С.Ҳ. Ифодаи мафҳумҳои тиббӣ дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ / *С.Ҳ. Қурбонов* // Материалы научно-теоретической конференции профессорско-преподавательского состава ТНУ. – Душанбе. – 2019. – С. 64.
5. *Қурбонов, С.Ҳ.* Калимаҳои хоси шева ифодагари мафҳумҳои тиббӣ / *С.Ҳ. Қурбонов* // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – №5. – Душанбе: Сино. – 2019. – С.133-139.
6. *Раҳматуллозода, С.* Словообразования имён существительных в южных и юго-восточных говорах таджикского языка / *С. Раҳматуллозода.* – Душанбе. – 2016. – 232 с.
7. *Раҳматуллозода, С.Р.* Калимасозии исм / *С.Р. Раҳматуллозода.* – Душанбе. – 2019. – 218 с.
8. *Саймиддинов, Д.* Вожасозии забони форси миёна / *Д. Саймиддинов.* – Душанбе. – 2001. – 310 с.
9. Таджики Каратегина и Дарваза / под ред. *Н.А. Кисякова и А.К. Писарчик.* – Вып. 2. – Душанбе: Дониш. – 1970. – 312 с.
10. *Хоркашев, С.* Баррасии лингвистии гурӯҳҳои мавзуии таркиби луғати лаҳҷа / *С. Хоркашев.* – Душанбе: Маориф. – 2014. – 228 с.

АНДЕШАҶО ПЕРОМУНИ СОҲТОР ВА МАЪНОИ ЛУҶОТИ ПИЗИШКӢ ДАР ГӢЙИШИ МАРДУМИ ДАРВОЗ

Фишурда. Дар таркиби фарҳанги маънавии ҳар қавму халқият донишҳои тиббӣ аз аҳамият ва арзиши махсус бархурдор буда, солимгардонии аҳолӣ дар низоми ҷаҳонбинии онон мақоми хосеро молик аст. Аз ин рӯ, ҷомеаи муосирро масъалаи мазкур ба изтироб оварда, масъулинро дар ҳар даври замон ба ҷустуҷӯи роҳҳои самарабахши солимгардонии аҳолӣ мувоҷеҳ менамояд. Аз ин нигоҳ, омӯзиши жарфи улғуи тибби суннатӣ ба ташаккули тарзи ҳаёти солим роҳ мекушояд. Масъалаи мазкур муаллифи мақоларо водор менамояд, ки луғоти пизишкиро дар гӯйиши мардуми Дарвоз ба риштаи таҳқиқ бикашад. Таҳқиқ дар заминаи маводи ҷамъовардаи муаллиф, фарҳангномаҳои шевай ва осори мардумшиносӣ сурат гирифта, луғоти пизишкӣ аз рӯи қабатҳои мавзӯӣ, сохтори сарфӣ ва наҳвӣ баррасӣ шудаанд.

Калидвожаҳо: қаринанокӣ, қабати мавзӯӣ, сохтор, осори илми мардумшиносӣ, кампир, исмҳои ифодагари номи аъзои бадан.

РАЗМЫШЛЕНИЯ О СТРУКТУРЕ И СЕМАНТИКЕ МЕДИЦИНСКИХ ТЕРМИНОЛОГИЙ В ГОВОРАХ ЖИТЕЛЕЙ ДАРВАЗА

Аннотация. В составе духовной культуры каждого народа медицинские знания занимают особое место, поскольку здоровье населения в мировоззренческой системе любого этноса выступает как безусловная витальная ценность. Современное общество, всегда обеспокоенное здоровьем населения, также осуществляет поиск эффективных профилактических и оздоровительных мер. Исходя из этого, изучение традиционной модели медицины будет способствовать развитию здорового образа жизни. Именно это обстоятельство побудило автора предпринимать попытки исследовать терминологии народной медицины в дарвазских говорах таджикского языка, в основу которого лежат полевые материалы, диалектные словари и этнографические монографии. В статье классифицируются медицинские термины по их тематике, а также их морфологические и синтаксические структуры.

Ключевые слова: вариант, тематический пласт, структура, этнографические монографии, гениколог, соматизмы.

REFLECTIONS ON THE STRUCTURE AND SEMANTICS OF MEDICAL TERMINOLOGIES IN THE DARWAZ DIALECTS

Annotation. As part of the spiritual culture of every nation, medical ideas occupy a special place, since the health of the population in the worldview system of any ethnic group acts as an unconditional vital value. Modern society,

always concerned about the health of the nation, is also looking for preventive and health measures. Based on this, the study of the traditional model of health will contribute to the formation of guidelines for a healthy lifestyle. It was this circumstance that prompted the author to attempt to explore the terminology of traditional medicine in the Darvoz dialect of the Tajik language, which is based on field materials, dialect dictionaries and ethnographic monographs. The article classifies medical terms according to their theme, morphological and syntactic structures.

Keywords: variant, thematic layer, structure, ethnographic monographs, gynaecologist, somatic.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қодиров Дилшод Сайдаллоевич – н.и.ф., дотсент, Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев. Тел.: (+992) 93 133 07 77. E-mail: kodirov_8080mail.ru.

Сведения об авторе: Кодиров Дилшод Сайдаллоевич – к.ф.н., доцент, Хорогский государственный университет имени М. Назаршоева. Тел.: (+992) 93 133 07 77. E-mail: kodirov_8080mail.ru.

Information about the author: Qodirov Dilshod Saidalloyevich – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, M. Nazarshoev Khorog State University. Tel.: (+992) 93 133 07 77. E-mail: kodirov_8080mail.ru.

Мақола ба редакция ворид шуд: 06.11.2025

Аз тақриз баргашт: 13.01.2026

Ба чоп тавсия шуд: 14.03.2026

ҚОЛАБҲОИ ТАЪРИХИИ ИБОРАСОЗӢ ДАР ГӢЙИШҲОИ ҶАНУБИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

*Қурбонов С.Ҳ., *Раҷабова К.*

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

**Коллеҷи омӯзгории ба номи Хосият Махсумоваи ДДОТ*

Тарҳбандиҳои наҳвӣ яке аз масъалаҳои муҳимму мубрами забоншиносии муосир ба шумор меравад. Баррасии хусусиятҳои таърихии воҳидҳои наҳвӣ дар забони тоҷикӣ таҳқиқталаб мебошад. Аз таҳлили адабиёти мавҷуда бармеояд, ки дар асоси маводи гӯйишҳои тоҷикӣ хусусиятҳои таърихии ибораҳо камтар мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Дар созмонёбии ибора чун воҳиди наҳвӣ асолати забони милли бештар маҳфуз мемонад. Забони зиндаи халқ дар ниғадошти унсурҳои таърихӣ мавқеи муҳим дошта, дар баробари ҳифзи қолабҳои таърихӣ дар гӯйишҳо навғониҳо арзи ҳастӣ мекунад. Барои таҳқиқи ин навъи ибораҳо ба маводи гӯйишҳои гурӯҳи шимолии Кӯлоб (асосан минтақаи Ховалинг: Хонақоҳ, Ҷонбаҳт, Шехмезон, Тағи Ҷар, Ҷари Вокак, Дараи Мухтор, Даҳани Шол, Доробӣ, Чуқурак) таъя намудем. Дар гӯйишҳои ҷанубӣ вобаста ба муҳити ҷуғрофӣ сохт ва тарзи ифодаи классикии ибораҳо бештар нигоҳ дошта шудааст. Дар мақола чанд унсурҳои таърихиро дар доираи ибораҳои исмӣ мухтасаран баррасӣ менамоем.

Дар гӯйишҳои Ховалинг чун забони адабии ҳозираи тоҷик бо алоқаи изофӣ сурат ёфтани ибораҳои исмӣ сермаҳсултарин навъҳои ибора ба шумор меравад. Дар қолаби изофии маъмулӣ (яъне шакли *Қобили муаллим // муаллими Қобил* омадани ин хел ибораҳои исмӣ барои гӯйишҳои Ховалинг хос аст. Баъзан дар ин қолабҳои наҳвӣ воситаи алоқаи ин навъи ибораҳо – бандаки изофӣ фуруғузур мешавад ва ин ҳодиса боиси ба калимаи мураккаб гузаштани ин навъи муайянкунандаҳо мегардад: *Каримошпаз, Устосангак* (Доробӣ); *Наимқассоб; Бобоурус, Аҳмадпалвон* (Дараи Мухтор, Даҳани Шол, Доробӣ, Чуқурак); *Раисбобо* (Ҷари Вокак); *Салимбойусто* (Тағи Ҷар) ва ғ.

Калимаҳои мураккаб дар забони тоҷикӣ бо роҳи усулҳои гуногун сохта мешаванд. Усули луғавӣ- синтаксисӣ дар забони тоҷикӣ яке аз роҳҳои маъмул ва таърихии калимасозӣ ба шумор меравад. Дар ташкили ин навъи калимасозӣ исм чун ҳиссаи нутқ хусусияти муайяншавандагиро бештар доро мебошад. «Таҳлили муқоисавии исмҳои мураккаб ва ибораҳо нишон медиҳад, ки бисёре аз калимаҳои мураккаб дар асл аз ибораҳои

изофӣ ва ғайриизофии исм ба амал омадаанд» [3, с.122]. Калимаҳои мураккаби исмии бо сифатҳо дар ин қолаб ташкилёртаро дар гӯйишҳои Ховалинг низ мушоҳида мешаванд: Хотани-и-ъ Мирзочулоқ; Карими шғбанд-ъ (Ҷонбаҳт) ва ғ.

Ибораҳои исмии навъи “Салимбойи усто” ,”Устосалим” аз қолаби маъмулии изофии адабӣ фарқ мекунад ва хусусияти таърихӣ доранд, ки «Ин қолаби иборасозӣ тарзи қадим буда, ғайри шеваи ҷанубӣ дар шеваи ҷанубӣ-шарқӣ, мобайнӣ ва баъзе гӯйишҳои шеваи шимолӣ низ мустаъмал аст» [4, с.18].

Дар ин навъи ибораҳо муносибатҳои гуногун ифода мешаванд. Муносибати замонино кардани ифода кардани ибораҳои исму исм дар гӯйишҳои Ховалинг мушоҳида мешавад: Рӯзи ид; Шави-ъ соли нав ва ғ.

Аксари ибораҳои ифодагари муносибати замонӣ, ки таърихи пайдоишашон ба ҳазорсолаҳо рафта мерасад, ҳоло дар забони адабии тоҷик истифода намегарданд. Муҳаққиқи ибораҳои исмии забони адабии ҳозираи тоҷик Абдурахимов С. инро чунин шарҳ медиҳад: «Бисёр ибораҳои маъноӣ замондошта, аз қабилҳои «вақти аср», «вақти азон», «вақти офтобшинам», «моҳи сунбула, рамазон, ҳамал» дар забони адабӣ ва гуфтугӯи имрӯза камистеъмол ё баъзеашон аз истеъмол баромадаанд» (1.2, 18). Бисёр вақт аз сабаби маъноӣ замонино ифода кардани калимаи тобӣ, ҷузъи асосии ин қабил ибораҳо зикр намеёбад: Майи ҳут (моҳи ҳут) (Шехмезон); Ваҳти гандмдрав-ъ (Ҷонбаҳт); Иди рамазон ва ғ.

Дар забони тоҷикӣ дар асоси ибора пайдоиш гаштани навъҳои гуногуни калимаи мураккаб ба қайд гирифта шудааст [12, с.9; 8]. Исмиҳои мураккаби дар ин асос ташкилёрфта низ чун ҷузъи ибораҳои исмӣ дар гӯйишҳои Ховалинг вучуд доранд: Нъмоли глигардӣ ; Усто Салимбой (устои Салимбой) // Салимбой усто. Дар гӯйишҳои Ховалинг ин навъи ибораҳои исмӣ шаклҳои гуногуни қолаббандӣ доранд: усто Салим // устои Салим // Салими усто. Ин ибораҳои исмӣ машғулиятро ифода мекунад, вале бо ифодаи маъноӣ грамматикӣ, вазифаи услубӣ, дараҷаи тафсилёбӣ ва тарзи ташкил аз якдигар фарқ мекунад.

Бояд қайд намуд, ки як ҷузъи ибораҳои исмиро ташкил додани калимаҳои асили тоҷикӣ дар гӯйишҳо ҳодисаи маъмулӣ мебошад. Дар гӯйишҳои таҳқиқшаванда мавқеи калимаҳои асили тоҷикӣ дар созмонёбии ибораҳо назаррас аст. Ба таври мисол, калимаи хамирмо аз калимаҳои қадимию маъмули забонамон ба шумор меравад, имрӯз бо калимаи хамиртурш иваз шудааст. Ин калима дар гӯйишҳои ҷануб ба шаклҳои хамирмо (Хонақоҳ), хамермо (Доробӣ) истифода мешавад: Хамиримо-ъ-и Нафиса; Хамирмои динагӣ ва ғ.

Дар хусуси пайдоиши калимаи мазкур профессор Ғ. Чӯраев ду ақидаро пешниҳод менамояд: «Ин шакли таърихӣ метавонад, натиҷаи унификатсияи ибораи исмии «хамирӣ мондагӣ» бошад [15, с.149].

Калимаи **хамирмоя** ба калимаи мойни', ки дар гӯйишҳои Ховалинг ба маънии гузоштани тухм ба зери пойи мурғ барои тухм кардан алоқамандӣ дорад: *Тхми-ъ-и мойни-ъ'* (Дараи Мухтор) Ин калима дар гӯйишҳои ҷанубӣ ба маънои ҷурғоте, ки бо мақсади тайёр кардани ҷурғоти' нав ба шири пухта меандозанд, меояд Дар гӯйиши Ховалинг маънии дуҷуми он, яъне мавод барои омода сохтани ҷурғот, бештар бо калимаи **турши'-тршӣ** ифода мешавад.

Дар осори Рудакӣ калимаи полудро вомехӯрем, ки ин калима дар гӯйиши Ховалинг ба таври васеъ истифода мешавад. Калимаи полуд дар ин байт ба маънии «тоза кардан» омадааст:

Зар (р) бар отаи кучо хоҳӣ полуд,

Чӯшад, лекин зи ғам начӯшад чандон. [7, с.24]

Дар гӯйиши Ховалинг ба ин маънӣ омадааст: Шири полонданги-ра (аз симэлак гузаронидани шир барои тоза гаштан аз хас ва мӯйи ҳайвон); *тършиғиш кън.*

Ин шакли феълӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик истифода намегардад. Ба андешаи Т.Зеҳнӣ дар асари худ «Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ» ин ҷанбаи муҳимро чунин шарҳ додааст: «Дар забони мо, аз як тараф, дар баъзе гӯйишҳо унсурҳои вомехӯрданд, ки қисман хусусиятҳои қадимии забони дариро нишон медиҳанд. Хусусан, дар гӯйишҳои ҷанубӣ бисёртар воҳидҳои лексикӣ ва грамматикӣ вомехӯрданд, ки калимаҳои серистеъмолу унсурҳои муҳими забони устод Рӯдакӣ, Фирдавсӣ ва муосирони онҳоро нишон медиҳад» [5, с.31-32].

Дар асару мақолаҳои забоншиносон, ки ба тадқиқи ибораҳои исмии қабилӣ «духтара дилаш», «духтара дил» ва «духтар дилаш» бахшида шудаанд, оид ба истеъмоли навъи «дилаш духтара» дар забони адабӣ ва ё шеваҳои тоҷикӣ сухане нарафтааст. Дар асару тадқиқотҳои алоҳида, ки ба тадқиқи шева ва гӯйишҳои алоҳидаи тоҷикӣ мансубанд, мустаъмал будани ин навъи ибораҳо зикр нашудааст. Вобаста ба он ки, пасоянди ро ва шакли энклитикии ҷонишини шахси III, шумораи танҳо аш воситаҳои грамматикӣ ин навъи ибораҳоро созмондиҳандаанд, алоқаи ин шаклҳои синтаксисиро бандакҷонишинию пасояндӣ гуфтаанд. Дар ташкил ёфтани навъе аз ин ибораҳои исмӣ ҳатман ин воситаҳои грамматикӣ қорбаст мегарданд. Ин навъи ибораҳо бо дарназардошти воситаҳои ягонаи грамматикӣ ва дар ифодаи маъноҳои грамматикӣ ҳамвазифа будан аз ҷиҳати пайдоиш ягона ҳисобидан равоаст.

Гарчанде истеъмоли навъе аз ин қолабҳои синтаксисӣ дар осори ниёгон ва забони адабӣ роиҷ аст, ибораҳои исмии навъи «Аҳмада китобаш», «китобаш Аҳмада» ва «Аҳмад китобаш» дар гӯйишҳои тоҷикӣ бештар истифода мегарданд [ниг.:11, с. 196-197; 13]. Аз омӯзиши маводи гӯйишҳои тоҷикӣ бармеояд, ки дараҷаи истеъмоли ин навъи ибораҳои исмӣ дар гӯйишҳо гуногун мебошад. Ин тарҳбандихоро вобаста ба замони пайдоиш, мавриду доираи истеъмол, ифодаи маъноҳои грамматикӣ мавриди тадқиқ қарор додан бамаврид аст. Бояд зикр кард, ки дар чунин қолаб омадани ин навъи ибораҳо пеш аз ҳама ба имконоти луғавию грамматикӣ чузъи асосӣ – исм, вобаста мебошад. «Мавқеи калимаи асосӣ (тобеъкунанда) дар ибора бо он муайян мегардад, ки дорой имконияти тобеъшавӣ аз он вобаста аст ва дар ин алоқамандшавӣ мансубияти калима (асосӣ) ба ҳиссаи нутқе мавқеи муҳимро дорост» [2, с.22].

Дар гӯйишҳои тоҷикӣ ин ибораҳо бо вариантҳои «Аҳмада китобаш», «Аҳмад китобаш» ва «Аҳмада китоб» ба чашм мерасанд. Дар қиёс ба ибораҳои исмии изофӣ ин ибораҳо камтар истеъмол мегарданд, вале барои талаботи ифодаи фикрро вобаста ба мавқеи нутқ иҷро намудан дар мавридаш навъе аз ин ибораҳо истифода мешаванд. Омӯзиши заминаву замони пайдоиш, мавриду доираи истеъмол, нишондоди ифодаи маъноии ин навъи ибораҳо бамаврид аст. «Аҳамияти омӯзиши ибора аз он сарчашма мегирад, ки забон доираи муайянкунандагӣ мегирад, қиёсан хеле таркибҳои камшумори ибораҳо дар алоқамандшавиҳои гуногун барои ташкил кардани ҷумлаҳои беандоза рангоранг истифода бурда мешаванд» [2, с.26].

Ҳамаи вариантҳои ин ибораро метавон ягонагӣҳои синтаксисӣ хонд. Дар гӯйишҳои Ховалинг ибораҳои исмии навъи «Аҳмада китобаш», «Аҳмад китобаш» ва «Аҳмада китоб» бо дараҷаи истеъмол фарқ дошта, қолаби «Аҳмада китобаш» зиёдтар ба чашм мерасад: *Дхтара-ъ ноз-ош ба худ-ш-ай* (Ҷавонбахт); *Бачара феъл-ш ба очаш-а рафт-ай* (Даҳани Шол).

Бо ду воситаи алоқа созмон ёфтани ибора ҳодисаи таърихӣ мебошад. Ба андешаи забоншинос Д. Саймиддинов ин тарз иборасозӣ таърихи куҳан дошта, «Дар се ҷойи матн истифодаи яке аз усулҳои ҷолиб дар “Ёдгори Бузургмеҳр” дар ташкили ибораҳо тавассути ду воситаи алоқа – изофа ва пешвандҳо ба мушоҳида мерасад:”будани бо некон”, «пазириши аз подшоҳону солорон ва навозиши аз ҳамаҳолону дӯстон», «бахшиши ба носипосон»”, ”будани бо бадон”... [9, с.22] .

Дар гӯйишҳои таҳқиқшаванда имконоти луғавию грамматикӣ чузъи тобеи ин навъи ибораҳо – сифат, боиси тағйирпазирии ҷойи чузъҳои ибораҳои исмӣ ГАРДИДААСТ: *Дар тоъри сарм як сева-ъ зад, ай санг -да-ъ сахт бӯд* (Ҷари Вокак); *Ширкаду-ъ қадаи ай қанда-ъ ширина-ай* (Доробӣ)

Бояд қайд намуд, ки дар ин навъи ибораҳо нисбат ба алоқаи изофӣ алоқаи вобастагӣ устувортар мебошад: *Мусофиро айъ Ховалинг қайсёнгли акайи зан-ъиш* (Ҷонбахт); *Ҷурабаъқбофӣ дар байни занак-о дар авҷ-ай* (Хонақо) ва ғ.

Дар гӯишҳои Ховалинг аз ибораҳои пешояндии навъи «девори аз лой» камтар истифода мебаранд, чунки мавқею дараҷаи истеъмоли қолабҳои муродиф як хел нест. Ин, пеш аз ҳама, ба имконияти сохту таркиби ҳар кадоми воҳиди ҳаммаъно вобастагӣ дорад.

Ибораҳои навъи «девори аз лой» дар ифодаи маъноҳои грамматикӣ бо ибораҳои исмии изофӣ «девори лойин», ки чузъи тобеашон сифатҳои нисбӣ мебошанд, муродифи синтаксисиро ташкил медиҳанд. Ин ҳодисаро забоншинос Камолиддинов Б. хуб ба қалам додааст: «Зумраи дигари тадқиқгарон ҳам маъноҳои луғавию грамматикиро ва ҳам вазифаи (функсияи ё позитсияи) грамматикиро заминаи маъноӣ донистаанд, чунки муродифҳо бо вазифаи амалии унсурҳои забон ҳамчун олоти мубодила алоқаи мустақкам доранд ва аз рӯйи эҳтиёҷот дар адои вазифаҳои муштарак ба кор бурда мешаванд. Аз ин рӯ, мутобиқати маъноӣ ва функцияҳои якхеларо ба ҷо овардани воҳидҳои забон ду паҳлӯи як ҳодисаи муродифот ба шумор меравад [6, с.29].

Яке аз масъалаҳои мубрам дар созмонёбии ибора ин мувофиқат кардани муайянкунанда бо муайяншаванда мебошад. Дар гӯишҳои мавриди назар ин ҳолат баъзан ба назар мерасад: ду гуш-о (ду гӯшҳо) (Доробӣ). Дар забони адабии ҳозираи тоҷик ин шакл маъмул нест ва «ададҳо хангоми бо калимаи тобеъкунанда (маъдуд) омадан бо маънои лексикӣ худ мафҳуми шумораи ҷамъро ифода намуда метавонанд, вале маъдуд (исми шумурдашуда) формаи грамматикӣ шумораи ҷамъро намегирад» [14, с. 84].

Ин ҳодиса ба табиати гӯишҳо мансубият дорад. Ин шакли ҷамъбандӣ: ду гӯшҳо, ду дастон яке аз роҳҳои ифодашавии шумораи дугона мебошад, ки таърихан мавҷуд аст. Дар давраи қадими забони порсӣ ин тарз ифодаи маъмулии худро дошт. Баъд аз барҳам хӯрдани сохти синтетикӣ дар давраҳои миёна ва навин роҳҳои гуногуни ифодашавиро пайдо намуд. Ба қавли Сиёев Б. «Дар инкишофи минбаъдаи забони тоҷик, яъне дар марҳилаи гузаштан аз давраи миёна ба давраи нав, ки ин протсесс, асосан, асрҳои IX- X анҷом ёфтааст, дар тарзи морфологӣ ҷамъсозии исмҳо боз ҳам тағйироти муайяне ба амал омадааст: шумораи дугона, ки вай ханӯз дар забони миёна «ваҷҳи ҳосе надошт», дар ибтидои давраи нави тақомули забонҳои форсу тоҷик низ мисли забони миёна ягон аломати грамматикӣ махсусе барои ифодаи вай мавҷуд набуд. Танҳо ба

воситаи баъзе воҳидҳо ин маънии грамматикӣ дар забони нав ифода мешуду халос» [10, с.36].

Қолаби пешояндӣ-пасояндӣ дар гӯйишҳои тоҷикӣ фаровон истифода мегарданд, ки ин ҳодиса таърихӣ буда, «дар забони форсии қадим ин пешоянд чун пешоянд ва пасоянд меомад, дар забони адабии форсӣ, дарӣ ва тоҷикӣ танҳо чун пешоянд меояд» (9, 196).. Бо пешоянди аслии дар ташаккул ёфтани чунин қолабҳои таърихӣ барои гӯйишҳои Ховалинг хос мебошад. Ду тарзи қорбасти ин воситаи грамматикиро мушоҳида менамоем: *Дар давра гӯштин* (гӯштингирии дар давра) *кори ҳар кас нест-ай* (Ҷонбаҳт); *Хона-да шиштан дил-ма ғрифт* (Чуқурак) ва ғ.

Сервазифагии пешоянду пасояндҳо бесабаб набуда, мавҷудияти пасояндҳо дар системаи калимаҳои ёридиҳанда аз қонуни дохилии инкишофи забони тоҷикӣ бармеояд. Дар давраи қадим пешояндҳо қорбаст шуда, баъдан ҷойи якдигарро иваз намудани пешоянду пасояндҳо мушоҳида мегардад. Дар гӯйишҳои тоҷикӣ ин қолабҳои таърихӣ ҳодисаи маъмулӣ ба шумор мераванд.

Ҷамин тариқ, мавзуи ибора дар забоншиносии тоҷик нав набошад ҳам, бисёр масъалаҳои таҳқиқталаб дар ин самт вучуд доранд. Омӯзиши масъалаҳои марбут ба ибора, баҳусус таҳқиқи унсурҳои таърихии он, барои мукамал гардидани ҷиҳати назариявии илми забоншиносӣ замина гардида, дар муайянсозии ташаккулу такомули сохти забон ёрӣ мерасонад.

Адабиёт:

1. *Абдураҳимов С.* Ибораҳои исмии забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] *С. Абдураҳимов.* – Душанбе, 1973. – 165 с.
2. *Гвоздев А.Н.* Современный русский язык [Текст]. – М., 1988. – 382 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди аввал. Фонетика ва морфология. – Душанбе, 1985. – 355 с.
4. *Ғаффоров Р.* Нависанда ва забон [Матн] *Р. Ғаффоров.* – Душанбе, 1977. – 208 с.
5. *Зехнӣ, Т.* Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ [Матн] / *Т.Зехнӣ.* – Душанбе, 1987. – 233с.
6. *Қамолӣддинов Б.* Муродифоти синтаксисӣ ва ҳусни баён [Матн] *Б. Қамолӣддинов.* – Душанбе, 1986. – 186 с.
7. Осори Рӯдакӣ. – Сталинобод, 1958. – 543 с.
8. *Розанова Н.Н.* О динамической неустойчивости слов в разговорной речи [Текст] *Н.Н. Розанова* // Синтаксис текста. – Москва, 1979. – С.41–48

9. Саймиддинов Д. Адабиёти паҳлавӣ (пажӯҳиш, тарҷума ва ташреҳ) [Матн] Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2003. – 232 с.
10. Сиёев Б. Аз таърихи ҷамъбандии исмҳо дар забони тоҷикӣ / Б. Сиёев // Масъалаҳои забоншиносӣ. – Душанбе, 1967. – С. 32-62.
11. Таджиев Д. Т. Об определительных словосочетаниях типа «Аҳмада китобаш», «гапа камаш» [Текст] Д.Т.Таджиев. –Уч. Зап.ТГУ, т 2. Серия гуманитарных наук. – Сталинобод, 1954. –С. 195–199.
12. Халилов А. Вазифаи грамматикӣ бандики изофӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] А. Халилов. – Душанбе, 1969. – 117 с.
13. Хромов А. А. Говоры таджиков Матчинского района [Текст]. – Душанбе, 1962. – 215 с.
14. Ҳалимов С. Ҷамъбандии исм дар забони адабии тоҷик [Матн] С. Ҳалимов // Маҷмуаи илмӣ. – Сталинобод, 1959. – С.81-85.
15. Ҷӯраев, Ғ. Системаи лексикаи лаҳҷавии забони тоҷикӣ [Матн] / Ғ. Ҷӯраев. – Душанб, 2017. – 320 с.

ҚОЛАБҲОИ ТАЪРИХИИ ИБОРАСОЗӢ ДАР ГӢЙИШҲОИ ҶАНУБИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Ғишурда. Тарҳбандии наҳвӣ яке аз масъалаҳои муҳимму муҳаббатҳои забоншиносӣ муосир ба шумор меравад. Баррасии хусусиятҳои таърихӣ воҳидҳои наҳвӣ дар забони тоҷикӣ таҳқиқталаб мебошад. Аз таҳлили адабиёти мавҷуда бармеояд, ки дар асоси маводи гӯйишҳои тоҷикӣ хусусиятҳои таърихӣ ибораҳо камтар мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Дар созмонбандии ибора чун воҳиди наҳвӣ асолати забони милли бештар маҳфуз мемонад. Забони зиндаи халқ дар ниғадошти унсурҳои таърихӣ мавқеи муҳим дошта, дар баробари ҳифзи қолабҳои таърихӣ дар гӯйишҳои навгонӣ арзи ҳастӣ мекунад. Барои таҳқиқи ин наҳвӣ ибораҳо ба маводи гӯйишҳои гурӯҳи шимолии Кӯлоб, асосан минтақаи Ховалинг таъна намудем. Дар гӯйишҳои ҷанубӣ вобаста ба муҳити ҷуғрофӣ сохт ва тарзи ифодаи классикӣ ибораҳо бештар нигоҳ дошта шудааст. Дар мақола чанд унсурҳои таърихиро дар доираи ибораҳои исми муҳтасаран баррасӣ менамоем.

Дар баробари умумият дар гӯйишҳои тоҷикӣ истифодаи қолабҳои махсуси наҳвӣ ба назар расида, қолабҳои пешояндӣ-пасояндӣ аз унсурҳои ғабол дар иборасозӣ ба шумор мераванд. Дар гӯйишҳои мазкур дар шакли ҷамъ омадани муайяншаванда ва муайянкунанда яке аз масъалаҳои таҳқиқталаб маҳсуб меёбад.

Ҳамин тариқ, мавзуи ибора дар забоншиносии тоҷик нав набошад ҳам, бисёр масъалаҳои таҳқиқталаб дар ин самт вуҷуд доранд. Омӯзиши масъалаҳои марбут ба ибора, бахусус таҳқиқи унсурҳои таърихии он, барои мукамал гардидани ҷиҳати назариявии илми забоншиносӣ замина гардида, дар муайянсозии ташаккулу такомули сохти забон ёрӣ мерасонад.

Калидвожаҳо: калима, гӯйиш, мураккаб, таърихӣ, пешоянд, пасоянд, ибора, раванд, бандаки изофӣ, қолибҳои таърихӣ ва ғ.

ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЙ В ЮЖНЫХ ДИАЛЕКТАХ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. Грамматические структуры являются одним из важнейших и актуальных вопросов современной лингвистики. Изучение исторических особенностей грамматических единиц таджикского языка требует дальнейших исследований. Анализ имеющейся литературы показывает, что исторические аспекты словосочетаний на материале таджикских диалектов изучались реже. Самобытность национального языка наилучшим образом сохраняется в построении словосочетания как грамматической единицы. Язык народа играет важную роль в сохранении исторических элементов, и при сохранении исторических моделей существуют нововведения в диалектах. Для исследования данного типа словосочетаний мы опирались на диалектные материалы северной кулябской группы, в основном Ховалингского региона. В южных диалектах в большей степени сохраняется классическая структура словосочетаний и их выражение. В этой статье мы кратко рассмотрим несколько исторических элементов в составе именных словосочетаний.

Наряду с общностью в таджикских диалектах наблюдается использование особых грамматических моделей, а также предложно-последложной конструкции, существовавшей в таджикском языке классического периода. В этих диалектах наблюдается употребление существительных во множественном числе. Данная конструкция не характерна для литературной нормы современного таджикского языка.

Таким образом, хотя тема изучения словосочетаний не является новой в таджикской лингвистике, в этой области существует много вопросов, требующих исследования. Изучение вопросов, связанных со словосочетаниями, особенно исследование их исторических элементов, служит основой совершенствования теоретического аспекта языкознания и помогает определить формирование и развитие структуры языка.

Ключевые слова: слово, говор, сложные слова, исторический, предлог, послелог, словосочетание, процесс, изафетная связка, исторические конструкции и т.д.

STUDYING HISTORICAL CONSTRUCTIONS IN SOUTHERN DIALECTS OF THE TAJIK LANGUAGE

Annotation. Grammatical structures are one of the most important and topical issues of modern linguistics. The study of historical features of grammatical units of the Tajik language requires further research. Analysis of the available literature shows that historical aspects of phrases based on the material of Tajik dialects have been studied less frequently. The originality of the national language is best preserved in the construction of a phrase as a grammatical unit. The language of the people plays an important role in preserving historical elements, and while preserving historical models, there are innovations in dialects. To study this type of phrases, we relied on dialectal materials of the northern Kulyab group, mainly the Khovaling region. In the southern dialects, the classical structure of phrases and their expression are largely preserved. In this article, we will briefly consider several historical elements in the composition of nominal phrases. Along with the community in Tajik dialects, there is the use of special grammatical models, as well as the prepositional-postpositional construction that existed in the Tajik language of the classical period. In these dialects, there is the use of nouns in the plural. This construction is not typical for the literary norm of the modern Tajik language.

Thus, although the topic of studying phrases is not new in Tajik linguistics, there are many issues in this area that require research. The study of issues related to phrases, especially the study of their historical elements, serves as the basis for improving the theoretical aspect of linguistics and helps to determine the formation and development of the language structure.

Key words: word, dialect, compound words, historical, preposition, postposition, phrase, process, izafet copula, historical constructions

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонов Содик Ҳамрокулович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанба, х. Рӯдакӣ, 17. E-mail: kurbonzoda 64@mail.ru. Тел.: (+992) 907-73-96-02;

Раҷабова Кӯлобӣ – муаллими калони Коллеҷи омӯзгорӣ ба номи Хосият Махсумоваи ДДОТ. somon-11c@mail.ru. Тел.: 903-88-87-34.

Сведения об авторах: Курбонов Содик Ҳамрокулович – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук. E-mail: kurbonzoda 64@mail.ru. Тел.: (+992) 907-73-96-02;

Раҷабова Кулоби – старший преподаватель педагогического колледжа им. Хосият Махсумова из ДДОТ. somon-11c@mail.ru. Телефон: 903-88-87-34.

Information about the authors: Kurbonov Sodiq Hamroqulovich – Tajik National University, Doctor of Philological Sciences. E-mail: kurbonzoda_64@mail.ru. Tel.: (+992) 907-73-96-02;

Radzhabova Kolobi – senior teacher of the Pedagogical College named after Khasiyat Makhsumov from DDOT. somon-11c@mail.ru. Phone: 903-88-87-34

Мақола ба редакция ворид шуд: 06.11.2025

Аз тақриз баргашт: 13.01.2026

Ба чоп тавсия шуд: 14.03.2026

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки ба маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишгоҳи давлатии Данғара» пешниҳод мешаванд.

Мақолаҳои илмие, ки ба редаксияи маҷалла пешниҳод мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

- Мақолаҳо бояд бо риояи талаботи муқаррарнамудаи ҳайати таҳририяи маҷалла навишта шаванд;
- Мақолаҳо бояд натиҷаи таҳқиқоти илмиро дар ин ё он соҳа фаро гиранд;
- Мақолаҳо бояд ба яке аз самтҳои (бахшҳои) маҷалла мувофиқ бошанд;

Ҷама маводҳое, ки ба ҳайати таҳририяи маҷалла пешниҳод мешаванд, аз барномаи зиддисирқат дар вебсайти **AntiPlagiat** тафтиш мешаванд ва пас аз он ҳайати таҳририя муаллифнро (ҳаммуаллифнро) аз натиҷаи баҳодиҳии дастнавис огоҳмекунад. Сониян, ҳайати таҳририя дар бораи қабули мавод ва коркарди минбаъда ва ё аз радшудани он муаллифнро (ҳаммуаллифнро) хабардор менамояд.

Талабот оид ба сохтори мақолаҳои илмӣ

Мақола бояд дар формати Microsoft Word, шрифти Times New Roman, андозаи 14, ҳошия аз ҳар тараф 2,5 см, фосилаи байни сатрҳо 1,5 мм таҳия карда шавад. Ҳаҷми мақола (бо дарбаргирии фишурда ва феҳрасти манобеи истифодашудаи он) бояд аз 6 то 15 саҳифаро дар формати А4 фаро гирад.

Сохтори мақола

- Индекси УДК;
 - Унвони мақола бо ҳарфҳои калон;
 - насаб ва ҳарфҳои аввали номи муаллиф (масалан, Шарипов Д.М.);
 - номи ташкилоте, ки дар он муаллифи мақола кор мекунад;
 - матни асосии мақола;
 - истинод аз маводи мушаххас дар қавси мураббаъ [4, с.25] оварда мешавад;
 - ҷадвалҳо, диаграммаҳо, схемаҳо ва расмҳо бояд ном дошта, рақамгузорӣ карда шаванд;
 - номгӯии манобеи истифодашуда (на камтар аз 5 ва на зиёда аз 10 ададро дар бар гирад);
 - Феҳрасти манобеи истифодашуда мувофиқи талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 тартиб дода мешавад;
 - Манобеи истифодашуда тадқиқоти анҷомдодаи солҳои охири муҳаққиқони соҳаро дарбар гирад;
 - Пас аз феҳрасти манобеи истифодашуда бо сезабон (точикӣ, русӣ ва англисӣ) маълумоти зерин оварда мешавад: унвони мақола, фишурдаи он ва калидвожаҳо (фишурда на камтар аз 100 калима, калидвожаҳо аз 7 то 10 калима ё ибораҳо);
 - маълумот дар бораи муаллиф (он) ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (ба чунин тартиб: ному насаби пурраи муаллиф (он), дараҷаи илмӣ, унвони илмӣ (агар бошад), номи ташкилоте, ки муаллиф (он) дар он кор мекунад, вазифаи муаллиф (он) дар ин ташкилот, рақами телефон, суроғаи электроники муаллиф (он);
- Тақриз ба мақолаи илмӣ пешниҳодшуда аз ҷониби номзад ё доктори илм барои муаллиф (он)-е, ки дараҷаи илмӣ надорад ҳатмӣ мебошад.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, подаваемым в научный журнал «Вестник Дангаринского государственного университета».

Научные статьи, подаваемые в редакцию журнала, должны соответствовать следующим требованиям:

- Статьи должны быть написаны с соблюдением требований, установленных редколлегией журнала;
- Статьи должны включать результаты научных исследований в той или иной области;
- Статьи должны соответствовать одному из направлений (разделов) журнала;

Все материалы, поступившие в редакцию журнала, будут проверены программой антиплагиат на сайте **Antiplagiat**, после чего редакция уведомит авторов (соавторов) о результатах оценки рукописи. Во-вторых, редакция информирует авторов (соавторов) о принятии материала и дальнейшей обработке или отклонении.

Требования к структуре научных статей

Статья должна быть написана в формате Microsoft Word, шрифт Times New Roman, размер кегл 14, поля 2,5 см, межстрочный интервал 1,5 мм. Объем статьи (включая аннотацию и список использованных источников) должен занимать от 6 до 15 страниц формата А4.

Структура статьи

- индекс УДК;
- название статьи заглавными буквами;
- фамилия и инициалы имени автора (например, Шарипов Д.М.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- ссылка на конкретные материалы дается в квадратных скобках [4, с.25];
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны быть названы и пронумерованы;
- список использованных источников (включать не менее 5 и не более 10 наименований);
- Перечень используемых ресурсов составляется в соответствии с требованиями ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- Используемые источники должны включать исследования, проведенные исследователями за последние годы.
- После списка использованных источников на трех языках (таджикском, русском и английском) указывается следующая информация: название статьи, ее краткое содержание и ключевые слова (резюме не менее 100 слов, ключевые слова от 7 до 10 слов или фраз);
- сведения об авторе(ах) на таджикском, русском и английском языках в следующем порядке: полное имя автора(ов), ученая степень, звание (при наличии), наименование организации, где работает автор(ы), номер телефона, адрес электронной почты.

За предоставленную научную статью со стороны авторов, которые не имеют ученой степени, рецензия от кандидатов или докторов наук обязательна.

МУНДАРИЧА

АДАБИЁТШИНОСӢ

Саидҷаъфаров О.Ш. Вижагиҳои барҷаста дар як ғазали Бедили Деҳлавӣ.....	5
Аҳмадов С.Г. Мухтасар оид ба тасвири шоиронаи ашъори Озар.....	18
Ҳайдарзода Ҳ. М. Панду андарз дар рубоиёти Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ.....	27
Ахатова Н.А. Тараннуми мавзуи дӯстиву рафоқат дар ашъори суханварони тоҷику ўзбек.....	35
Чиллаев С.Ҷ. Бухур ва авзони шеъри форсӣ аз нигоҳи Сайфҷоми Ҳирравӣ.....	43
Шаробова М.Қ., Абдурахимова И.Ҷ. Жанри ғазал дар маҷмуаҳои алоҳидаи ашъори Ашур Сафар.....	57

ЗАБОНШИНОСӢ

Абдуев Э. С., Раҳмонзода Ҷ. Камоли Хучандӣ – маҳорати шоирӣ, худшиносии миллию маҳбубияти ватан.....	67
Бойгуров Р.А. Тавсифи муносибати Баҳроми Ҷӯбина бо Хусрави Парвиз дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ.....	75
Қаландарова М.С. Корбурди вулгаризмҳои фразеологӣ дар рӯзномаи «СССР».....	85
Солиева О., Меҳрубони Н. Масдарҳои ғанӣ гардонидани луғати навоҳи «хӯрок» дар забони тоҷикӣ тавассути осори афкоринини миёнаасрӣ.....	95
Файзуллоев А.А. Таҳлили сохтори морфологии топонимҳои “Тазкират-уш-шуаро” - и Давлатшоҳи Самарқандӣ.....	102
Қодиров Д. С. Андешаҳо перомунӣ сохтор ва маъноӣ луғоти пизишкӣ дар гӯйиши мардуми Дарвоз.....	114
Қурбонов С. Ҳ., Раҷабова К. Қолабҳои таърихӣ иборасозӣ дар гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ.....	126

СОДЕРЖАНИЕ

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Саидджаъфаров О.Ш. Заметные особенности в одной из газелей Бедиля Дехлеви.....	5
Ахмадов С. Г. Коротко о поэтических образах стихов Озара.....	18
Хайдарзод Х. М. Наставление и нравоучение в четверостиший мавлоно Джалаладдина Балхи.....	27
Ахатова Н.А. Воспевание темы дружбы в поэзии таджикских и узбекских мастеров расноречий.....	35
Чиллаев С.Дж. Сайфджом Хирави о размерах и метрике персидского стиха.....	43
Шарובה М.Қ., Абдурахимова И.Ч. Жанр газели в отдельных сборниках стихов Ашур Сафар.....	57

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Абдуев Э. С., Рахмонзода Дж. Камол Ходжент – поэтическое мастерство, национальное самопознание, любовь к отчизне.....	67
Бойгуров Р.А. Описание отношений Бахроми Чубина с Хусравом Парвизом в «Шахнаме» Фирдавси.....	75
Каландарова М.С. Употребление фразеологических вульгаризмов в газете «СССР»	85
Солиева О., Мехрубони Н. Источники пополнения пищевой лексики в таджикском языке в трудах средневековых мыслителей.....	95
Файзуллоев А.А. Анализ морфологической структуры топонимов «Газкират-уш-шуаро» Давлатшаха Самарканди.....	102
Кодиров Д.С. Размышления о структуре и семантике медицинских терминологий в говорах жителей Дарваза.....	114
Курбонов С. Н., Раджабова К. Исторические модели словосочетаний в южных говорах таджикского языка.....	126

CONTENTS

LITERARY CRITICISM

Saidjafarov O. Sh. Notable features in one of Bidil Dehlevi's ghazals.....	5
Akhmadov S. G. Brief information about the poetic images of Ozar's poems.....	18
Haydarzod H. M. Exhortation and moralizing in the quatrains of mavlono Jalaladdin Balkhi.....	27
Ahatova N. A. The theme of friendship in the poetry of Tajik and Uzbek masters of eloquence.....	35
Chillaev S. J. Saifjom Hiravi on the sizes and metric of the persian verse.....	43
Sharobova M. K. The ghazal genre in separate collections of poetry Ashur Safar.....	57

LINGUISTICS

Abduev E. S., Rakhmonzoda J. Kamal Khujandi - poetic skills, national self-knowledge and love of the motherland.....	67
Boyturov R. A. Description of Bahromi Chubin's relationship with Khusrav Parviz in Firdavsi's Shahname.....	75
Kalandarova M. S. Use of phraseological vulgarisms in the newspaper "USSR".....	85
Solieva O. Yu., Mehruboni N. Sources of vocabulary replenishment of the name "khrok" in the tajik language in the works of medieval thinkers.....	95
Faizulloev A. A. Analysis of the morphological structure of the toponyms "Tazkirat-ush-shuaro" by davlatshakh samarqandi.....	102
Qodirov D. S. Reflections on the structure and semantics of medical terminologies in the Darwaz dialects.....	114
Qurbonov S. N., Radzhabova K. Historical patterns of phrase formation in the southern dialects of the Tajik language.....	126

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ДАНҒАРА

Бахши илмҳои филологӣ

2026. № 1 (1)

ВЕСТНИК

ДАНГАРИНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО

УНИВЕРСИТЕТА

Серия филологических наук

2026. № 1 (1)

BULLETIN

OF DANGARA STATE UNIVERSITY

Series of Philological Sciences

2026. No 1 (1)

Ба матбаа 13.05.2026 супорида шуд.

Ба чопаш 15.05.2026 имзо шуд.

Қоғаз офсет. Андозаи 60x84 1/16. Ҷузъи чоп. 8,9

Супориши № 34. Адади нашр 50 нусха.

ҶДММ “Матбаа”-и ш.Бохтар, кӯчаи М.Осимӣ, 22^а